

Teorik Yönleriyle İktisadi Gelişmeler

Editör

Doç. Dr. Savaş DURMUŞ

yaz
yayınları

2023

TEORİK YÖNLERİYLE İKTİSADİ GELİŞMELER

Editor: Doç. Dr. Savaş DURMUŞ

© YAZ Yayınları

Bu kitabın her türlü yayın hakkı Yaz Yayınları'na aittir, tüm hakları saklıdır. Kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı Kanun'un hükümlerine göre, kitabı yayınlayan firmanın önceden izni alınmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemiyle çoğaltılamaz, yayımlanamaz, depolanamaz.

E_ISBN 978-625-6524-78-1

Aralık 2023 – Afyonkarahisar

Dizgi/Mizanpaj: YAZ Yayınları

Kapak Tasarım: YAZ Yayınları

YAZ Yayınları. Yayıncı Sertifika No: 73086

M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar/AFYONKARAHİSAR

www.yazyayinlari.com

yazyayinlari@gmail.com

info@yazyayinlari.com

"Bu kitapta yer alan bölümlerde kullanılan kaynakların, görüşlerin, bulguların, sonuçların, tablo, şekil, resim ve her türlü içeriğin sorumluluğu yazar veya yazarlarına ait olup ulusal ve uluslararası telif haklarına konu olabilecek mali ve hukuki sorumluluk da yazarlara aittir."

İÇİNDEKİLER

İktisadi Karar Vermede Risk ve Kayıp Tercihleri: Beklenti Teorisi.....	1
<i>Sidre Gül Bige GÖCEKLİ</i>	
Doğrudan Yabancı Yatırımların Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi.....	23
<i>Bilgin TEKER BEKÇİ</i>	
Türkiye ve İnovasyon: GII 2023 Raporuna Genel Bir Bakış	39
<i>Fuat LEBE</i>	
Gelir Polarizasyon Eğilimi.....	55
<i>Banu BEYAZ SİPAHİ</i>	
Yenilenebilir Enerji, Ekolojik Ayak İzi ve Yeşil Ekonomi İlişkisinin Sürdürülebilir Büyüme Üzerine Etkisi.....	75
<i>Selma BÜYÜKKANTARCI TOLGAY</i>	
Yeşil Ekonomi Kapsamında Yeşil İşlerin İstihdama Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme	91
<i>Yelda KÖKSAL</i>	

İKTİSADİ KARAR VERMEDE RİSK VE KAYIP TERCİHLERİ: BEKLENTİ TEORİSİ¹

Sidre Gül Bige GÖCEKLİ²

1. GİRİŞ

İktisadi kararların verilmesi sürecinde sadece fiyat, arz, talep, kâr elde etme, maliyet minimizasyonu yapma gibi rasyonel iktisadi insanı etkileyen faktörlerin yanında çeşitli psikolojik, bilişsel, kültürel ve sosyal faktörler de önemli etkilere sahiptir. Bu faktörlerin içinde bireylerin risk durumunda ve kayıp ihtimali karşındaki tutumları kısaca risk ve kayıp tercihleri dikkat çekicidir. Sosyal bilimlerde deneysel çalışmaların artması aracılığıyla risk tercihlerinin önemi ortaya çıkmış ve doğası araştırılmaya başlanmıştır. Bu konuda bireysel risk tercihlerini deneysel olarak çeşitli davranış şemalarıyla ilişkilendirmeye çalışan birçok yaklaşım oluşmuştur.

Bilimsel olarak risk tutumlarının tartışılması Bernoulli (1738/1954) tarafından ortaya atılan St. Petersburg Paradoksu üzerine birçok araştırmacı tarafından bireylerin risk ve belirsizlik altında karar vermelerinin araştırılmasıyla gerçekleşmiştir. Riskten kaçınma bireylerin yüksek çıktı içerse de risk veya belirsizliği fazla olan seçeneklerden kaçınması ve daha kesin çıktıları tercih etmesini ifade etmektedir. Bireylerde kazanç

¹ Bu bölüm Prof. Dr. Necmiye CÖMERTLER danışmanlığında Sidre Gül Bige GÖCEKLİ tarafından hazırlanmış ve 2022’de savunulmuş “Davranışsal İktisat ve Beklenti Teorisi: Riskten Kaçınma, Kayıptan Kaçınma ve Sahiplenme Etkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

² Arş. Gör. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, sgb.gocekli@adu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5406-4304.

durumunda riskten kaçınan tutumların daha sık görülmesi birçok farklı yaklaşımla, deney ve anketlerden toplanan verilerle ve ampirik gözlemlerle saptanmış ve çeşitli ölçeklerle riskten kaçınma ölçülmeye çalışılmıştır.

Bireylerin kayıp tercihleri ise riskli durum bir kayıp içeriyorsa veya çeşitli olasılıklar dahilinde kayıp içeren seçenekler arasında tercih yaparken aldıkları risk tutumunu ifade etmektedir. Davranışsal iktisatta üzerine çok düşülen olgulardan biri olan kayıptan kaçınma “kayıplar eşdeğeri kazançlardan daha büyük görünme eğilimindedirler” fenomeniyle ortaya çıkmaktadır. Yapılan araştırmalar bireylerin çoğunlukla risk içeren kazançlar arasında tercih yaparken riskten kaçan bir tutum sergilediklerini ancak söz konusu tercih kazanç değil kayıp içeren seçenekler arasında yapıldığında ise risk sever ya da risk alan bir tutum sergilemeye başladıklarını ortaya koymaktadır. Kayıptan kaçınma kavram olarak isimlendirilmemiş olsa da aslında Adam Smith (1759) tarafından Ahlaki Duygular Teorisinde tanımlanmıştır:

“Acı [...] neredeyse her durumda zıddı ve eşi olan hazzı göre daha keskin bir histir. Neredeyse her zaman bizi diğerinin üstüne çıkarabileceğinden daha fazla olağanın ya da mutluluğumuzun doğal durumu diyebileceğimiz şeyin çok altına çeker” (Smith, 1759/2018).

Risk altında karar verme ve genel olarak iktisadi karar verme ve seçim yapma süreci için geleneksel iktisat temel olarak “Beklenen Fayda Teorisi (Expected Utility Theory)” ile modelleme yapmaktadır. Bu kuram II. Dünya Savaşından itibaren yaygın olarak kullanılagelmiş bir risk olasılığı durumunda optimal karar verme yaklaşımıdır. Ancak bu kuram “rasyonel kişilerin karmaşık durumlarda nasıl seçim yapmaları gerektiğini öğütleyen normatif bir teori olmasına rağmen, geleneksel iktisatta aslında yapılan seçimleri anlatan betimleyici bir teoriymiş gibi

kullanılmaktadır” (Göcekli, 2022). Daniel Kahneman ve Amos Tversky yaptıkları bir dizi çalışmada Beklenen Fayda Teorisi ile yapılan tahminlerin bazı durumlarda yetersiz kaldığı hatta yanlış sonuçlar verdiğini ve kuramın üzerine inşa edildiği birçok aksiyomun da ihlâl edildiğini saptamışlardır. Bunun üzerine Kahneman ve Tversky, insanların kazanç ve kayıp durumlarında risk ve olasılık içeren çeşitli seçenekler arasında yaptıkları seçimleri inceleyerek risk altında iktisadi karar verme ve seçim süreci hakkında daha doğru sonuçlar elde edebilmek, daha isabetli yorumlar yapabilmek ve Beklenen Fayda Teorisinin eksikliklerini giderebilmek adına “Beklenti Teorisi (Prospect Theory)” isimli kuramlarını geliştirmişlerdir.

Beklenti Teorisi bize iktisadi karar verme sürecinde ihtimal içeren ve potansiyel risk ve kayıp ihtiva eden durumlarda iktisadi karar verme sürecinin kişinin içsel risk ve kayıp tercihlerinden etkilendiğini göstermektedir.

2. BEKLENTİ TEORİSİ

İnsan davranışı modellemesinde geleneksel iktisat, beklenen fayda teorisinin üzerinde inşa edildiği ordinal fayda teorisinin aksiyomlarını baz almaktadır ve bu aksiyomlar, karar vericinin tercihlerini yönettiği düşünülen üstünlük (dominance) ve değişmezlik (invariance) ilkelerini takip etmektedir. Buna göre bir seçenek ya da beklenti tüm boyutlarda diğeri kadar iyi iken en az bir boyutta da daha iyiye üstünlük ilkesine göre o seçenek ya da beklenti diğeriye tercih edilmelidir. Değişmezlik ilkesi ise seçenek ya da beklentinin tanımlanma şekli diğeri bir ifadeyle çerçevesinin seçim yapılacak seçenekler ya da beklentiler arasındaki tercih sıralamasının hiçbir şekilde değişmeyeceğini vurgulamaktadır (Koçaslan, 2019). Ancak, Kahneman ve Tversky yaptıkları bir dizi ampirik çalışmada çeşitli varsayımsal ve gerçek beklentiler arasında seçim yapan deneklerin birçok defa

bu ilkeleri sistematik olarak ihlâl ettiklerini saptamıştır. Bu tespitleriyle Kahneman ve Tversky, Beklenen Fayda Teorisini risk ve belirsizlik altında karar verme teorisi olarak yeterli olmadığı gerekçesiyle eleştirmişler ve alternatif bir karar teorisi olarak 1979’da Beklenti Teorisi’ni geliştirmişlerdir. Kahneman ve Tversky psikolojik araştırma yöntemleri ve deneysel metodolojiden yararlanarak geleneksel iktisadın irrasyonel davranışlar veya sistematik hatalar olarak adlandırdığı gerçek insan davranışlarını risk ve belirsizlik altında iktisadi karar verme modeline yerleştirmeye çalışmışlardır.

Beklenen Fayda Teorisi ve diğer geleneksel iktisadi karar verme teorileri rasyonel insanın yapması gereken tercih davranışını anlatan normatif teoriler olarak kurgulanmış kuramlardır. Beklenti Teorisi “irrasyonel” davranışın, iktisadi karar verme modellerine sistematik ve çözümlenebilir olarak dâhil edildiği ilk betimleyici rasyonel teoridir (Wakker, 2010; Heukelom, 2015).

2.1. Orijinal Beklenti Teorisi

Beklenti Teorisi, Beklenen Fayda Teorisinin en önemli ve öne çıkan eleştirileri arasındadır. Kahneman ve Tversky (1979), bireylerin iktisadi kararlarını sahip oldukları kazanç ve kayıplar karşısındaki risk tutumları ve benzeri faktörlerden etkilenerек ve genel olarak belirli bir referans noktasına göre aldıklarını öne sürmüşlerdir.

Genel olarak karar kuramları ile bireylerin seçimlerinin açıklanması ve tahmin edilmesi rasyonalite varsayımı üzerine inşa edilmiştir. Rasyonalite tartışmalı bir kavramdır ancak rasyonel seçimlerin bazı temel ilkeleri sağlaması gerektiğine dair genel geçer bir kanı bulunmaktadır. Nitekim bu ilkelerin sık sık ihlâl edildiği durumlar olmasına rağmen bu ihlaller sadece irrasyonel davranış olarak ifade edilmiş ve 1970’li yılların sonuna kadar irrasyonel davranışların modellenemeyecek kadar karmaşık

ve düzensiz olduğuna inanılmıştır (Tversky ve Kahneman, 1981; Wakker, 2010). Bu noktada Kahneman ve Tversky (1979)'un seçim modellerine getirmiş olduğu yenilik, bireylerin gerçek seçimlerinin normatif değil, muntazam bir betimleyici kuram olarak takdim edilmesidir (Kahneman, 2003). Teorilerini oluştururken Kahneman ve Tversky (1979) sözde irrasyonel davranışları psikoloji biliminin kullandığı deneysel araştırma yöntemlerinden de faydalanarak şekillendirmiş ve karar modeline dahil etmişlerdir (Göcekli, 2022).

Beklenti Teorisinde risk altında karar verme, çeşitli beklentiler ya da risk içeren seçenekler arasında seçim yapma süreci olarak görülmektedir (Kahneman ve Tversky, 1979). Beklentiler, p_i olasılıkla x_i çıktısını veren bir anlaşmadır. Olasılıklar toplamı bire eşittir ($\sum p_i = 1$) ve beklentilerin kümesi $(x_1, p_1; \dots; x_n, p_n)$ olarak tanımlanır. Burada (x, p) , p olasılıkla x ve $(1-p)$ olasılıkla 0 veren bir beklentiye yani $(x, p; 0, 1 - p)$ 'yi ifade etmektedir. Buraya kadar beklenen fayda kuramından fark yoktur ancak tartışma konusu olasılıkların objektifliği ve standart olmasıyla ilgilidir çünkü beklenen fayda teorisinde çıktıların faydaları beklentinin gerçekleşme olasılığı ile ağırlıklandırılır. Ancak birçok durumda olasılıkların birey tarafından algılandığı hâli farklıdır. Dolayısıyla olasılık ağırlıkları standart ve objektif değil değişkendir.

2.1.1. Beklenen Fayda Teorisinin İhlâlleri

Beklenen fayda teorisinin çeşitli beklenti seçenekleri arasında yapılacak seçimlere uygulanması üç temel ilkeye dayanmaktadır: (i) Bekleme (expectation) ilkesine göre beklentinin toplam faydası (U) beklentinin çıktılarının beklenen faydasıdır ($U(x_1, p_1; \dots; x_n, p_n) = p_1 u(x_1) + \dots + p_n u(x_n)$). (ii) Varlık Bütünleşmesi (asset integration) ilkesine göre birey bir beklentiden gelecek olan faydayı sahip olduğu tüm varlıklarla (w) bütünleştirerek değerlendirir. Bütünleşmiş durumda toplam fayda

sadece sahip olduğu varlıklardan elde ettiği faydadan büyükse beklenti kabul edilebilirdir ($U(w + x_1, p_1; \dots; w + x_n, p_n) > u(w)$). Bu şekilde fayda fonksiyonu kayıp ve kazançlarla ilgilenmez ve sadece servetin son durumu üzerinde tanımlanmış olur. (iii) Kayıptan kaçınma ilkesine göre ise fayda fonksiyonu iç bükeydir ($u'' < 0$) ve kayıptan kaçınma bu içbükeyliğe eştir (Kahneman ve Tversky, 1979).

Bu ilkeleri ihlâl eden birçok durum bulunmaktadır ve Kahneman ve Tversky (1979) bunları çeşitli maddi çıktılara ve olasılıklara sahip Allais tarzı yeniden formüle edilmiş varsayımsal karar problemleri tanımlayarak somutlaştırmışlar ve risk içeren durumlarda karar verme üzerine yapmış oldukları deneysel çalışmalardan elde ettikleri sonuçlar doğrultusunda Beklenti Teorisini oluşturma gereği duymuşlardır.

Kahneman ve Tversky'nin Beklenti Teorisini kurarken saptadıkları ve beklenen fayda teorisinde tutarsızlıklar yaratan en önemli olgu bireylerin beklentilerdeki çıktı olasılıklarını doğru ve objektif olarak değerlendirmekte zorlanmaları ve çoğu zaman çeşitli nedenlerden olasılıkları ağırlıklandırmalarıdır. Bu durumun en iyi örneği “kesinlik etkisi (certainty effect)” olarak adlandırılan olgudur ve en bilinen örneği Allais (1953) paradoksudur. Kahneman ve Tversky dâhil birçok araştırmacı tarafından yapılan çalışmalarda Allais problemi tartışılmış ve bu olguyla karşılaşmıştır. Kesinlik etkisine göre bireyler, kesin olarak düşündükleri çıktıları sadece ihtimal dahilinde olarak düşündükleri çıktılara göre daha çok ağırlıklandırmaktadır. Allais probleminden Kahneman ve Tversky (1979) piyango problemleri türetmiş ve deney katılımcılarının problemlerde yapmış olduğu seçimlerin Allais'in de belirttiği üzere beklenen fayda teorisini ihlâl ettiğini tespit etmişlerdir. Kesinlik etkisi nedeniyle bireyler, kesinlik durumundan olasılık durumuna geçişte meydana gelen değişimi aslında olandan daha fazla ağırlıklandırmaktadırlar.

Beklenen fayda teorisinde tutarsızlıklar yaratan diğer bir durum da “kazanma ihtimalidir (possibility of winning)”. Bu durumun örneği ödülleri ve piyango çiftlerinin beklenen değerleri aynı olan ancak kazanma olasılıklarının birinde büyük diğerinde çok küçük olduğu piyango çiftlerinde gözlenmiştir. Bu tarzda oluşturulmuş problemlerde büyük olasılıklara sahip piyango çiftinde deneklerin çoğunluğu seçeneklerin aynı beklenen değere sahip olmasına rağmen kazanma olasılığı en büyük olan seçeneği tercih ettikleri ancak aynı beklenen değere sahip ama çok küçük kazanma olasılıkları olan piyango çifti içinse daha yüksek kazanç vadeden seçeneği tercih ettikleri gözlemlenmiştir. Beklenen Fayda Teorisine göre beklenen faydaları aynı olan seçenekler arasında rasyonel bir bireyin kayıtsız kalması veya risk tutumuna göre bir seçim yapmış ise de aynı ödüle sahip ve olasılıkları eşit oranlarda değişen başka bir seçenek çifti içinde de aynı doğrultuda bir seçim yapması gerekir. Ancak bireyler, beklenen faydaları aynı olan seçenekler arasında ödülü kazanma olasılıkları büyük iken seçimlerini daha büyük olasılığa sahip seçenek doğrultusunda ve kazanma olasılıkları küçük iken ödülü daha büyük olan seçenek doğrultusunda yapmaktadırlar (Kahneman ve Tversky, 1979).

Beklenen Fayda Teorisini ihlâl eden bir diğer olgu da “yansıma etkisidir (reflection effect)”. Beklentiler ya da seçeneklerde ödülün bir kazanç (pozitif beklenti) ifade ettiği karar problemlerinin aynılarını ödülün bir kayıp (negatif beklenti) ifade edecek şekilde yineleyen Kahneman ve Tversky (1979) bireylerin ödülün kayıp olduğu seçenekler (negatif beklentiler) arasında yaptıkları tercihler ile aynı karar problemlerinde ödülün kazanç olduğu seçenekler (pozitif beklentiler) arasında yapmış oldukları tercihlerin birbirlerinin ters yansıması ya da ayna görüntüsü olduğunu tespit etmişlerdir. 0 noktası etrafında beklentilerin yansıması bireylerin tercihlerinin sıralamasını ters çevirmiş ve bu durum Kahneman ve Tversky (1979) tarafından “yansıma etkisi”

olarak nitelenmiştir ve bu durum kazançların bulunduğu pozitif alandaki “riskten kaçınma” eğilimine kayıpların bulunduğu negatif alanda “risk arayışı” eğiliminin eşlik ettiğini göstermektedir.

Negatif beklentiler arasında yapılan tercihlerin de beklenen fayda teorisini ihlâl ettiği görülmüştür. Öyle ki kesin olan beklentiler, belirsizlik içeren beklentilere göre daha fazla ağırlıklandırılmaktadır. Pozitif alanda (kazanç içeren beklentiler arasında tercih yapılırken) kesinlik etkisi nedeniyle olasılık dahilinde daha büyük kazanç içeren beklenti yerine kesin kazanç içeren beklentinin tercih edilmesi “riskten kaçınma” tutumuna yol açarken negatif alanda (kayıp içeren beklentiler arasında tercih yapılırken) aynı kesinlik etkisi daha küçük bile olsa kesin kayıp yerine kaybetmeme ihtimalinin de olduğu daha riskli beklentinin seçilmesine yani “risk arayışı” tutumunun sergilenmesine neden olmaktadır. “Kesinliğin daha fazla ağırlıklandırılması” psikolojik ilkesi kazançlar alanında riskten kaçınma ve kayıplar alanında ise risk arayışından yanadır. Pozitif beklentilerde bireyler genellikle yüksek beklenen değere ve küçük varyansa sahip daha az risk içeren beklentileri seçerlerken, negatif beklentilerde ise kesin kayıplar çoğunlukla tercih edilmemekte ve kesinlik, kazançların cazipliğini artırırken kayıpların da caydırıcılığını artırmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979).

Beklenen fayda teorisiyle tutarsız sonuçlar oluşmasına neden olan diğer bir olgu da “tecrit etkisi (isolation effect)” olarak adlandırılmaktadır. Bireyler genellikle alternatifler arasında tercih yaparken ortak unsurlara odaklanmak yerine onları ayıran unsurlara odaklanmaktadırlar (Tversky, 1972). Kahneman ve Tversky, bu fenomeni “tecrit etkisi” olarak adlandırmışlardır. Kahneman ve Tversky (1979), çeşitli karar problemlerini inceleyerek insanların tercihlerinde bazı aşamaları göz ardı ettiğini tespit etmişlerdir. Örneğin bir problem türünde aynı olasılıklara fakat farklı gösterime sahip çıktılara yer verilmiştir.

Denekler bu karar problemlerinde belli bir miktar ikramiye almışlar sonrasında başka bir miktar daha kazanacakları veya kaybedecekleri piyango çiftleri arasından tercih yapmışlardır. Aynı olasılığa, farklı çıktılara ve aynı beklenen değere sahip olacak şekilde tasarlanan iki problemde deneklerin çoğunluğunun ilk problemdeki tercihleri ikinci problemde tersine dönmüştür. Problemlerde önce verilen ikramiye aynı olduğundan deneklerin bu ortak miktarı görmezden geldikleri tespit edilmiştir. Bu durum ise beklenen fayda kuramının belirttiğinin aksine bireylerin toplam servetlerinin son durumuna göre karar vermediklerini, bunun yerine servetlerindeki değişimlere odaklandıkları ve servetteki değişimlerin değer veya fayda taşıyıcısı olduğunu göstermektedir (Kahneman ve Tversky, 1979).

Kahneman ve Tversky (1979) tanımladıkları tüm problem çiftlerinde deneklerin yarısından fazlasının Beklenen Fayda Teorisini ihlâl ettiklerini tespit etmişlerdir.

2.1.2. Beklenti Teorisinin Kuramlaştırılması

Kahneman ve Tversky (1979), Beklenti Teorisini kuramlaştırırken seçim sürecini sıralı bir şekilde düzenleme ve değerlendirme aşamalarına ayırmaktadır.

Düzenleme aşamasında bireylerin beklentileri daha basit bir hale getirip ön analizini yaparak değerlendirme aşamasına hazırladıkları ifade edilmektedir. Bu aşamada bireyler kodlama, birleştirme, ayırma ve iptal etme gibi işlemler uygulayarak beklentileri sadeleştirdikleri ve çıktıları kazançlar ve kayıplar olarak kodladıkları öne sürülmektedir. İktisadi aktörler beklentileri sıralı kümelerde toplayarak düzenlemekte ve değerlendirme aşamasına hazırlamakta, değerlendirme aşamasında da beklentilerin olasılıklarını ağırlıklandırmakta ve değerlemesini yapmaktadırlar (Kahneman ve Tversky, 1979; Wilkinson, 2008; Cartwright, 2018).

Düzenleme işlemleri karar verme sürecini kolaylaştırırken, uygulanan işlemlerin birbiriyle çatışabilmesi, bir işlemin başka bir işlemin yapılmasına izin vermesi ya da imkânsız kılması, dolayısıyla işlemlerin uygulandığı sıra beklentinin son görünümü değiştirmektedir çünkü beklentiler içinde bulundukları bağlama göre farklı şekillerde düzenlenebilmektedirler. Bundan dolayı karar vermede ortaya çıkan birçok anomali beklentinin düzenlenmesinden kaynaklanmaktadır (Kahneman ve Tversky, 1979).

Değerlendirme aşamasında karar vericiler çeşitli zihinsel kısa yollar kullanarak beklentileri değerlendirmektedir. Zihinsel kısa yolların yanında görelî referans noktalarını kullanmakta, kayıp ve kazançları referans noktalarına göre ölçmektedirler. Bir diğer nokta kayıptan kaçınma ilkesidir. Buna göre kayıpların verdiği acı, aynı oranda kazancın verdiği mutluluktan daha fazladır. Ayrıca karar vericiler kayıp ya da kazançlar olarak değer farkları büyüdükçe bu farklara karşı azalan marjinal duyarlılık sergilemektedirler ve bu durum da riskten kaçınmayla ilişkilendirilmektedir (Wilkinson, 2008).

Beklenti Teorisinde düzenlenmiş bir beklentinin toplam değeri V ile gösterilmektedir. V değeri, beklentinin çıktılarının olma olasılığını ifade eden p değerini ağırlıklandıran ve p 'nin beklentinin toplam değeri üzerinde etkisini yansıtan bir karar ağırlığı olan π ölçeği $[\pi(p)]$ ile çıktıların değerlerini sıfır noktası olarak görev yapan bir referans noktasına göre tanımlayan (referans noktasından sapmaları kazanç ve kayıp olarak ölçen) ve beklentinin çıktıların öznel değerlerini yansıtan v ölçeğinin $[v(x)]$ çarpımlarının toplamına eşitlenmiştir. Beklenti Teorisi (Kahneman ve Tversky, 1979) formülasyonu sıfır haricinde en fazla iki çıktısı olan basit beklentiler için oluşturulmuştur.

Beklenti $(x, p; y, q)$ formundadır ve $p + q \leq 1$ iken birey p olasılıkla x , q olasılıkla y kazanmakta ve $1-p-q$ olasılıkla hiçbir

şey kazanamamaktadır. Bir beklentinin çıktılarının tüm olasılıkları bire eşittken ($p + q = 1$) beklentilerin tüm çıktıları pozitifse ($x, y > 0$) beklenti kesinlikle pozitiftir, negatifse ($x, y < 0$) kesinlikle negatiftir. Kesinlikle pozitiflik ya da negatiflik yoksa yani çıktılarından sıfıra eşit olan varsa veya olasılıkların toplamı birden küçükse beklenti normaldir. $(x, p; y, q)$ normal bir beklentiye, yani ya $p + q < 1$, ya $x \geq 0 \geq y$, ya da $x \leq 0 \leq y$ ise $v(0) = 0$, $\pi(0) = 0$ ve $\pi(1) = 1$ iken, toplam değer aşağıdaki formdadır (Kahneman ve Tversky, 1979):

$$V(x, p; y, q) = \pi(p)v(x) + \pi(q)v(y) \quad (1)$$

Kesinlikle pozitiflik veya kesinlikle negatiflik varsa yani $p + q = 1$ ve $x > y > 0$ ya da $x < y < 0$ ise toplam değer aşağıdaki formdadır (Kahneman ve Tversky, 1979) ve ana özelliği karar ağırlığının sadece beklentinin riskli bileşenine uygulanmasıdır (Kahneman ve Tversky, 1979; Klaes ve Wilkinson, 2012):

$$V(x, p; y, q) = v(x) + \pi(p)[v(x) - v(y)] \quad (2)$$

Beklenti Teorisinin denkleminin değer ve ağırlıklandırma olmak üzere iki fonksiyondan oluşması dikkat çekmektedir. Kahneman ve Tversky (1979) değer fonksiyonunu referans noktasından sapmalar üzerinde tanımlamışlar, fonksiyonun genellikle kazançlar için içbükey ($x > 0$ için $v''(x) < 0$) ve çoğu zaman kayıplar için dışbükey ($x < 0$ için $v''(x) > 0$) olduğunu ve fonksiyonun kayıplarda kazançlara göre daha dik olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Beklenti Teorisinin beklenen fayda modellerinden ayrılan diğer bir özelliği olasılıkların ele alınışıyla alakalıdır. Beklenen fayda kuramlarında çıktıların faydaları olasılıkları ile ağırlıklandırılırken Beklenti Teorisinde ise çıktılar, p olasılığının monoton bir fonksiyonu olan fakat kendisi olasılık olmayan bir $\pi(p)$ karar ağırlığı ile çarpılmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1981). Çıktılar için verilen olasılıkların bir fonksiyonu $\pi(p)=f(p)$ olarak tanımlanabilen karar ağırlıkları olayların sadece algılanan

olasılıklarını değil aynı zamanda beklentilerin arzu edilirliliği üzerindeki etkilerini de ölçmektedir. π , değeri 0 ile 1 arasında değişen ve p 'nin artan bir fonksiyonudur. Buna göre olması pek mümkün olmayan olaylar görmezden gelinir ve skala normalleşir ancak uç noktalara yaklaşırken fonksiyon sapmalar göstermektedir. Küçük olasılıklar olduğundan daha fazla ağırlıklandırılırken, makul düzeydeki olasılıklar ile yüksek olasılıklar olduğundan daha az ağırlıklandırılmaktadır. Yüksek olasılıkların daha az ağırlıklandırılması ise küçük olasılıkların daha az ağırlıklandırılmasından daha belirgindir. Tamamlayıcı olayların ağırlıkları toplamı çoğunlukla kesin bir olayın ağırlığından daha düşüktür (Kahneman ve Tversky, 1979; Tversky ve Kahneman, 1981; Klaes ve Wilkinson, 2012).

Beklenti Teorisi oluşturulduktan sonra yapılan ampirik çalışmalarda bazı anomaliler tespit eden Tversky ve Kahneman (1992) ağırlıklandırma fonksiyonunda değişiklikler yaparak Kümülatif Beklenti Teorisini geliştirmişlerdir. Kümülatif Beklenti Teorisinin orijinal Beklenti Teorisinden en temel farkı azalan marjinal duyarlılık ilkesinin değer fonksiyonunun yanında ağırlık fonksiyonuna da uyarlanması olmuştur (Klaes ve Wilkinson, 2012).

2.2. Kümülatif Beklenti Teorisi

1980'li yıllarda olasılıkların tekil olarak değil kümülatif olarak gösterimini mümkün kılan sıraya bağlı (rank dependent) veya kümülatif fonksiyonel gösterimler geliştirilmiştir (bkz. Quiggin, 1982; Yaari, 1987; Schmeidler, 1989). Bu yeniliklerle birlikte Tversky ve Kahneman (1992) riskin yanı sıra belirsizliği de kapsayabilecek ve çok sayıda çıktıya sahip beklentilere uygulanabilecek şekilde beklenti teorisini değiştirmişler ve Kümülatif Beklenti Teorisini oluşturmuşlardır.

Sıraya-bağlı kümülatif ağırlıklandırma yöntemi orijinal beklenti teorisinin aksine Kümülatif Beklenti Teorisinde

stokastik üstünlüğün korunmasını sağlamıştır (Klaes ve Wilkinson, 2012).

Kümülatif Beklenti Teorisinde değer fonksiyonu ve olasılık ağırlıklandırma fonksiyonu kazançlar ve kayıplar için farklı fonksiyonlar olarak tanımlanmıştır. Bir f beklentisi için toplam değer fonksiyonu aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır (Tversky ve Kahneman, 1992; Wakker, 2010):

$$V(f) = V(f^+) + V(f^-) \quad (3)$$

$$V(f^+) = \sum_{i=0}^n \pi_i^+ v(x_i), \quad V(f^-) = \sum_{i=-m}^0 \pi_i^- v(x_i) \quad (4)$$

$\pi^+(f^+)$ kazançlar ve $\pi^-(f^-)$ kayıplar için karar ağırlıklarını göstermektedir. $-m \leq i \leq n$ iken x_i çıktılarına sahip olan f beklentisinde $i \geq 0$ için $\pi_i = \pi_i^+$ ve $i < 0$ için $\pi_i = \pi_i^-$ olmasına izin verilirse denklem (3) aşağıdaki denklem (5)'e dönüşmektedir (Tversky ve Kahneman, 1992; Wakker, 2010):

$$V(f) = \sum_{i=-m}^n \pi_i v(x_i) \quad (5)$$

Ayrıca Kümülatif Beklenti Teorisinde değer fonksiyonu iki parçalı güç fonksiyonu formunda gösterilmektedir:

$$v(x) = \begin{cases} x \geq 0 \text{ ise } x^\alpha \\ x < 0 \text{ ise } -\lambda(-x)^\beta \end{cases} \quad (6)$$

Bu fonksiyonda x referans noktasına göre kazanç ve kayıpları, referans noktası sıfıra (0) indirgendiğinde sıfırdan büyük olan α ve β parametreleri ($\alpha, \beta > 0$) kazanç ve kayıp fonksiyonlarının eğrilik ölçüsünü ve risk tutumlarını ve λ parametresi de kayıptan kaçınma katsayısını göstermektedir. Değer fonksiyonunda $x > 0$ için $v''(x) < 0$ ve $x < 0$ için $v''(x) > 0$ 'dir, yani servetteki değişimler referans noktasının üstünde (kazanç bölgesinde) iç bükey ve altında (kayıp bölgesinde) dış bükeydir. Bu fonksiyon şekli azalan marjinal duyarlılığın genellikle kazançlar alanında riskten kaçınmaya ve kayıplar alanında ise risk arayışına neden olduğuna işaret

etmektedir ve yansıma etkisi olgusunun bir sonucudur. λ kayıptan kaçınma parametresi “insanlar için genellikle kayıplar kazançlardan daha büyük görünür” önermesinin bir ölçüsünü ifade etmektedir. $\lambda = 1$ ise kayıptan kaçınma da kazanç arayışı da bulunmamaktadır. $\lambda > 1$ ise kayıptan kaçınma vardır çünkü kayıplara kazançlardan daha fazla ağırlık verilmiştir. $\lambda < 1$ ise kazanç arayışını ifade etmekte ve kayıpların ağırlığının kazançlardan az olduğu durumu göstermektedir. $\alpha < 1$ kazançlarda riskten kaçınma, $\alpha = 1$ kazançlarda risk nötrlük ve $\alpha > 1$ kazançlarda risk arayışını ifade etmektedir. $\beta > 0$ ise kayıplarda risk arayışını, $\beta = 0$ ise kayıplarda risk nötrlüğü ve $\beta < 0$ ise kayıplarda riskten kaçınmayı göstermektedir (Tversky ve Kahneman, 1992; Wakker, 2010; Klaes ve Wilkinson, 2012; Cartwright, 2018).

Kümülatif Beklenti Teorisinde değer fonksiyonunda olduğu gibi karar ağırlıklarının belirlenmesinde de kazanç ve kayıplar birbirinden ayrılmıştır (Tversky ve Kahneman, 1992; Wakker, 2010; Klaes ve Wilkinson, 2012; Cartwright, 2018):

$$w^+(p) = \frac{p^\gamma}{(p^\gamma + (1-p)^\gamma)^{\frac{1}{\gamma}}} \quad (7)$$

$$w^-(p) = \frac{p^\delta}{(p^\delta + (1-p)^\delta)^{\frac{1}{\delta}}} \quad (8)$$

Karar ağırlıkları belirlenirken çıktılar en kötüden en iyiye sıralanır ve ayrıca kayıp ve kazanç olarak da ayırt edilir. $w^+(p)$ ve $w^-(p)$ sırasıyla kazançlar ve kayıplar için olasılık ağırlıklarını vermektedir; p olasılık değerini ifade etmekte ve karar ağırlığı fonksiyonlarının kuvvetleri (γ ve δ) ağırlık fonksiyonlarının eğriliğini belirlemektedir. Ağırlıklandırma fonksiyonlarının eğriliği riskli beklentilere karşı tutumun yansıma şeklini belirlemektedir. Kazançlar için riskten kaçınma ve kayıplar için risk arayışı iki alanda değer fonksiyonunun eğriliği ile

güçlendirilmektedir (Tversky ve Kahneman, 1992; Wakker, 2010; Klaes ve Wilkinson, 2012; Cartwright, 2018).

Tversky ve Kahneman (1992) Kümülatif Beklenti Teorisini Berkeley ve Stanford Üniversitelerinde bir deney düzenleyerek oluşturmuşlar ve deneyden elde ettikleri verilerle yaptıkları hesaplamalar sonucunda oluşturdukları formülün çalıştığını ifade etmişlerdir. Kümülatif Beklenti Teorisinin aksiyomlaştırılması ise Wakker ve Tversky (1993) tarafından gerçekleştirilmiş ve gözlemlerle uyumlu olan teorinin matematiksel olarak da doğrulanmasını kolaylaştırmışlardır.

2.3. Üçüncü Nesil Beklenti Teorisi

Schmidt, Starmer ve Sugden (2008), bireylerin referans noktalarının belirsiz olduğu durumlara da uygulanabilecek şekilde beklenti teorisini genişletmişler ve Üçüncü Nesil Beklenti Teorisini oluşturmuşlardır. Schmidt vd. (2008) Üçüncü Nesil Beklenti Teorisi modelinin beklenti teorisinin önceki versiyonlarından daha genel bir formda olması, daha az parametre içerdiği için uygulamada daha sade olması ve gerçek durumlara uygulandığında anomalileri ve tercihlerdeki tersine dönmeleri açıklayabiliyor olması açılarından avantajlı olduğunu ileri sürmektedir.

Üçüncü Nesil Beklenti Teorisinin referans bağıllığı, karar ağırlıkları ve belirsiz referans noktaları olmak üzere üç ana bileşeni bulunmaktadır ve bu teoriyi diğer beklenti teorilerinden ayıran özelliği referans noktalarının belirsiz olmasıdır. Belirsiz bir referans noktasına göreli değer fonksiyonu denklem (9)'daki gibidir ve değer fonksiyonunun eğriliği α ve kayıp ile kazanç karşı tutumlar λ parametreleri ile ifade edilmektedir. $\alpha < 1$ iken fonksiyon kazanç bölgesinde içbükey ve kayıp bölgesinde dışbükey bir şekil almaktadır. $\lambda > 1$ iken kayıplar kazançlardan daha fazla, $\lambda < 1$ iken kayıplar kazançlardan daha az ve $\lambda = 1$ kayıplarla kazançlar aynı derecede ağırlıklandırılmaktadır.

Ağırlıklandırma fonksiyonunda (denklem (10)) ise π olasılığı ve β fonksiyonun eğriliğini ifade etmektedir. $\beta = 1$ karar ağırlıklarının doğrusallığını ($w(\pi) = \pi$) ifade etmektedir (Schmidt vd., 2008).

$$u(z) = \begin{cases} z^\alpha & \text{eğer } z \geq 0 \text{ ise} \\ -\lambda|z|^\alpha & \text{eğer } z < 0 \text{ ise} \end{cases} \quad (9)$$

$$w(\pi) = \frac{\pi^\beta}{(\pi^\beta + [1-\pi]^\beta)^{\frac{1}{\beta}}} \text{ ve } \beta > 0 \quad (10)$$

2.4. Beklenti Teorisine Eleştiriler

Beklenti Teorisini destekleyen birçok çalışma (örneğin Balaz vd., 2013; Kothiyal vd., 2014; Rieger vd., 2017; Göcekli, 2022) olduğu gibi Beklenti Teorisi ve türevlerine karşı birçok eleştiri de yapılmıştır. Teorik olarak yapılan eleştiriler genellikle normatif durum eksikliği, içsel çelişkiler, eksiklik ve referans noktalarının belirlenmesi konularına odaklanmaktayken ampirik olarak yapılan eleştiriler kombinasyon ilkesi ihlalleri, stokastik üstünlük ihlalleri, Allais paradokslarını açıklamada başarısızlık, kazanç-kayıp ayrılabilirliği ihlalleri, fayda fonksiyonunun doğası, yanlış kanılar, çerçeveleme etkilerinin doğası vb. konularda çeşitlidir (Klaes ve Wilkinson, 2012). Teori çoğunlukla normatifliğin azalması, çok daha fazla değişkene ihtiyaç duyulması, ifade edilen tercihlerin geçişlilik ilkesine uymaması nedeniyle bilinmesinin imkânsız hale gelmesi ve benzeri sebeplerle eleştirilmiştir (Wilkinson, 2008).

Bazı çalışmalar Beklenti Teorisinin düzenleme aşamasında kesin kuralları olmadığından çelişkili ve denklemleriyle ihtilaflı olduğunu, düzenleme aşamasında kullanılan işlemlerin sırasına göre sonuç kararı değişebildiğinden teorinin öncül (ex ante) tahmin edici olarak kullanılamayacağını ifade etmektedirler (Birnbaum, 2008). Bazı ampirik çalışmalarda (bkz. Wu ve Markle, 2008; Birnbaum ve Bahra, 2007) karışık beklentilerde kazanç ve kayıpların ayrı ayrı değerlendirilip sonra

birleştirildiğini ve bunun kazanç-kayıp ayrılabilirliği varsayımı olduğunu ancak Beklenti Teorisinde bu durumla çelişkili sonuçlar elde edildiği raporlanmıştır. Başka bir eleştiri de Beklenti teorileri, beklenen fayda ve diğer birçok modern risk teorilerinin benzer şekillerde riski, standart sapma, varyans, karar ağırlıkları ve kovaryanslar cinsinden ifade etmelerinin sorunlu olduğu çünkü riskin farklı durumlarda çok farklı şekillerde tanımlanabildiği yönündedir (Nwogugu, 2005).

3. SONUÇ

Beklenti Teorisi, gerçek insanı yansıtmaya çalışan ve iktisadi karar vericinin gerçek davranışını resmetmeye çalışan betimleyici bir teori olarak kurgulanmıştır. Tversky ve Kahneman'ın çalışmaları dahil birçok çalışma ve gözlemle elde edilen kanıtlar insanların uygun şartlar sağlansa dahi rasyonel davranış sergileyecek yetenekleri elde edemeden ömürlerini geçirebileceklerini ve bireylerin seçimlerinin “rasyonel” olmasa da belli bir sistematığa ve kurala dayandığını göstermektedir.

Beklenti Teorisine göre bireyler risk altında kazanç içeren seçenekler arasında genellikle riskten kaçınan ve kayıp içeren seçenekler arasında ise risk sever bir tutum sergilemektedir ve bunun tam tersi de geçerlidir. Yani değer fonksiyonu kazanç ve kayıp bölgelerinde birbirinin ters yansıması olarak S-şeklinde görünmektedir. Bu da değer fonksiyonunun kazançlar için içbükey ve kayıplar için dışbükey olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında kayıplardan kaçınma arzusunun daha şiddetli olması nedeniyle değer fonksiyonu kayıp bölgesinde kazanç bölgesine göre daha diktir. Ayrıca beklenen fayda kuramlarının aksine Beklenti Teorisine göre bireyler seçimlerini servetlerinin son durumuna göre değil bir referans noktasına göre oluşan kazanç ve kayıpları değerlendirerek yapmaktadırlar. Bunun yanında Beklenti Teorisi bireylerin risk ve belirsizlik altında

olayların olasılıklarını tam olarak bilseler bile objektif olarak olduğu gibi değerlendiremediklerini de ifade etmektedir.

Beklenti Teorisine birçok eleştiri getirilmiş olsa da Beklenti Teorisi iktisadi karar verme ve davranışsal iktisat literatüründe çok önemli bir yere sahiptir. Gerçek insanın modele dahil edilme çabası olarak günümüz davranışsal iktisat teorilerine öncülük etmiş, bir teorinin sadece normatif olma zorunluluğunun olmadığını ve iktisat teorilerinin deneylere dayalı olarak kurgulanabileceğini kanıtlamıştır.

KAYNAKÇA

- Allais, M. (1953). Le comportement de l'homme rationnel devant le risque: critique des postulats et axiomes de l'école américaine. *Econometrica*, 21, 503-546.
- Balaz, V., Bacova, V., Drobna, E., Dudekova, K. & Adamik, K. (2013). Testing prospect theory parameters. *Ekonomicky Casopis*, 61(7), 655-671.
- Bernoulli, D. (1954). Specimen theoriae novae de mensura sortis. *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae*, 5(1738), 175–192. Originally published in 1738. Reprinted as, Exposition of a new theory on the measurement of risk. (English Trans. L. Sommer). *Econometrica*, 22(1): 23–36.
- Birnbaum, M. H. & Bahra, J. (2007). Gain-loss separability and coalescing in risky decision making. *Management Science*, 53, 1016–1028.
- Birnbaum, M. H. (2008). New paradoxes of risky decision making. *Psychological Review*, 115(2), 463–501,

- Cartwright, E. (2018). *Behavioral economics (Third Edition)*. Routledge advanced texts in economics and finance, New York: Routledge.
- Göcekli, S. G. B., (2022). *Davranışsal iktisat ve beklenti teorisi: riskten kaçınma, kayıptan kaçınma ve sahiplenme etkisi üzerine deneysel bir çalışma*, Doktora Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ulusal Tez Merkezi Tez No. 720927.
- Heukelom, F. (2015). Prospect theory. *International encyclopedia of the social & behavioral sciences* (2nd Edition) Vol. 19 (261-269).
- Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). Prospect theory: an analysis of decision under risk. *Econometrica*, 47(2), 263-291.
- Kahneman, D. (2003). Maps of bounded rationality: Psychology for behavioral economics. *The American Economic Review*, 93(5), 1449–1475.
- Klaes, M. & Wilkinson, N. (2012). *An introduction to behavioral economics* (2n Edition). UK, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Koçaslan, G. (2019). Rational economic decision making: the relevance among the axioms of the theory of expected utility. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 18(1), 535-548.
- Kothiyal, A., Spinu, V. & Wakker, P. P. (2014). An experimental test of prospect theory for predicting choice under ambiguity. *The Journal of Risk and Uncertainty*, 48, 1-17.
- Nwogugu, M. (2005). Towards multi-factor models of decision making and risk: A critique of Prospect Theory and related approaches, part I. *The Journal of Risk Finance*, 6(2), 150-162.

- Quiggin, J. (1982). A theory of anticipated utility. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 3, 323-343.
- Rieger, M. O., Wang, M. & Hens, T. (2017). Estimating cumulative theory parameters from an international survey. *Theory and Decision*, 82, 567-596.
- Schmeidler, D. (1989). Subjective probability and expected utility without additivity. *Econometrica*, 57, 571-587.
- Schmidt, U., Starmer, C. & Sugden, R. (2008). Third-generation prospect theory. *Journal of Risk and Uncertainty*, 36(3), 203-223.
- Smith, A. (2018). *Ahlaki duygular kuramı*. (Orijinal eserin yayın tarihi 1759). (Çev. D. Kızılay). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice, *Science*, 211(4481), 453-458.
- Tversky, A. & Kahneman, D. (1992). Advances in prospect theory: Cumulative representation of uncertainty. *Journal of Risk and Uncertainty*, 5, 297-323.
- Tversky, A. (1972). Elimination by aspects: A theory of choice. *Psychological Review*, 79, 281-299.
- Wakker, P. P. & Tversky, A. (1993). An axiomatization of cumulative prospect theory. *Journal of Risk and Uncertainty*, 7, 147-175.
- Wakker, P. P. (2010). *Prospect theory for risk and ambiguity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wilkinson, N. (2008). *An introduction to behavioural economics*. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

- Wu, G. & Markle, A. B. (2008). An empirical test of gain-loss separability in prospect theory. *Management Science*, 54(7), 1322–35.
- Yaari, M. E. (1987). The dual theory of choice under risk. *Econometrica*, 55(1), 95-115.

DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Bilgin TEKER BEKÇİ¹

1. GİRİŞ

İşletmeler, kar, topluma hizmet ve işletmenin sürekliliğini sağlamak gibi amaçları benimseyen, sınırsız olan insan ihtiyaçlarını mal satışı veya hizmet sunumu yaparak karşılayan, politik, hukuki, ekonomik, demografik, sosyo-kültürel, teknolojik ve küresel çevreden etkilenen, tüketiciler, alıcılar, potansiyel yatırımcılar, rakipler, çalışanlar, ortaklar, tedarikçiler, sendikalar, kredi kuruluşları ve devletin bazı organları gibi çıkar gruplarına karşı finansal ve finansal olmayan bilgileri sunan ve her faaliyet dönemi sonucunda elde ettiği kar üzerinden devlete vergi ödeyerek ekonomik açıdan katkı sunan birim olarak tanımlanmaktadır (Uzun, 2019: 102). İşletmelerin varlığı ekonominin sürekliliğine katkı sağlamaktadır. Ekonomi biliminin en temel amacı, bir ülkedeki üretim miktarını bir önceki yıla göre artırarak kişi başına gelir seviyesini ve yaşam tarzını yükseltebilmektir. Ekonomideki bu rahatlamamanın nasıl devamlı ve istikrarlı hale getirileceği, bir diğer ifadeyle ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme sürecine nasıl erişeceği ekonomistler tarafından en çok araştırılan konulardan biridir. Gelişmekte olan ve gelişmiş ülkeler arasında, ekonomik büyüme performansı çok ciddi farklılıklar göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin nispi yoksul olanları çok düşük, hatta negatif büyüme ile karşı karşıyadır. Buna karşılık oldukça hızlı büyüyen,

¹ Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi Alucra Turan Bulutcu Meslek Yüksekokulu, ORCID NO: 0009-0004-0266-7236.

sahip olduğu avantajlarla ve var olan üretim kaynakları ile yurt dışından yatırım çekebilen ülkeler ise daha yüksek, yalnız istikrarsız bir ekonomik büyüme sağlayabilmektedirler.

Ticari serbestleşmenin ardı sıra başlayan finansal serbestleşmenin bir bölümü olarak, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi bütün dünyada 1980’li yıllarda büyük bir ivme kazanmıştır. Ülkeler arasında yürütülen ticari faaliyetlerin serbestleşmesiyle küreselleşme kavramı etkisini göstermiştir (İnce ve Sipahi, 2022: 97). Küreselleşmeyle beraber doğrudan yabancı yatırımlar ve uluslararası üretim artış trendine girmiştir.

Ev sahibi ülkeler için sermaye kaynağı olarak istihdam ve teknolojik yenilik sağlayan doğrudan yabancı yatırımlar, sosyal ve ekonomik hayatta olan gelişmelerden pozitif yönde etkilenmişlerdir. Bu aşamada çok uluslu şirketler üretimlerini avantajlı buldukları ülkelerde yapmayı seçerken, gelişmekte olan ülkeler de ekonomik büyümelerini arttırmayı amaçladıklarından doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişini desteklemektedirler. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde altyapı yatırımları, kaynak kullanımı ve teknolojik gelişmeyi artırıcı etki yapan doğrudan yabancı yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Neoklasik teoriye göre doğrudan yabancı yatırımlar, toplam yatırımların etkinliğini ve miktarını artırarak ekonomik büyümeyi arttırabilmektedir. Zira doğrudan yabancı yatırımlar, istihdam artışına ve sermaye oluşumuna yol açarak, sermaye malı ihracatını artırabilmekte, tecrübeli ve bilgili yöneticiler gibi kaynaklar getirebilmekte, teknolojinin yayılmasına ve gelişmesine katkıda bulunabilmekte ve böylelikle, verimlilik artışıyla ekonomik büyüme desteklenmektedir (Acaravcı ve Akyol,2017:18).

Doğrudan yabancı yatırımlar eskiden daha çok gelişmiş ülkelerde yoğunlaşırken, özellikle 1980’lerin sonlarından

itibaren, gelişmekte olan ülkeler de gitgide artan miktarlarda doğrudan yabancı yatırım çekmeye başlamışlardır. Doğrudan yabancı yatırım çekmede, yabancı yatırımların neden ve sonuçları konusundaki görüşlerde oluşan liberalleşme yanlısı değişim, Sovyet bloğunun dağılmasıyla ortaya çıkan piyasa fırsatları, kaynakların gelişmekte olan ülkelere transfer edilmesinde doğrudan yabancı yatırımların uygun bir araç olarak görülmeye başlanmasının etkili olduğu söylenebilir. Bununla beraber uluslararası DYY akımının seçici olduğu, bazı ülkelerin diğer ülkelere göre DYY çekme konusunda çok daha başarılı oldukları görülmektedir. Bu olgu kısmen yatırımcı şirketlerin hedefleri, kısmen de ev sahibi ülkelerin sahip oldukları özellikler ve DYY çekme konusundaki beklenti ve çabaları ile açıklanabilmektedir (Karagöz,2007:931). Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan tasarruf eksikliği ülkelerin kalkınma sürecini olumsuz etkilemektedir. Ülkeler kendi imkanlarıyla gerçekleştiremediği yatırımları yabancı yatırımlardan yararlanarak gerçekleştirebilmektedirler. Bu anlamda ülkeler mal piyasasında rekabet ettikleri şekilde yatırım çekme konusunda da rekabet halindedirler. Bir ülkeye giriş yapan DYY miktarı o ülkenin tamamında veya yatırım alan bölge veya endüstride önemli etkiler yaratarak rekabet gücünü arttır. Çünkü maliyet avantajı arayan yatırımcı giriş yapmayı düşündüğü ülkenin faktör donatımında üstün olan yönüne yatırım yapacağından ilgili ülkenin karşılaştırmalı avantajını yükseltir (Özbaş ve Yıldırım, 2022:7).

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMIN TANIMI

Yabancı yatırım, yatırılabilir kaynakların kişi ve kuruluşlar tarafından başka bir ülkeye taşınması olarak açıklanabilir. *Doğrudan yabancı yatırımlar* ise menkul kıymet alımlarını belirtirken portföy yatırımları dışında kalan, yabancı yatırımcıların yalnız başlarına veya yerli yatırımcılarla iş birliği

yaparak gerçekleştirdikleri yatırımlardır. Doğrudan yabancı yatırımın konusu, yabancı yatırımcılar ve ev sahibi ülkeler olmak üzere iki açıdan olarak ele alınabilir. Ev sahibi ülkeler yabancı yatırımlar aracılığıyla bir takım sosyal ve ekonomik faydalar sağlama peşindedirler. Bunlar arasında doğal kaynakların değerlendirilmesi, istihdamın artırılması, yönetim ve üretim bilgisinde gelişme, ekonomik büyümenin arttırılması, dış ticaret açığının azaltılması vb. sayılabilir. Doğrudan yabancı yatırımlar eskiden daha çok gelişmiş ülkelerde yoğunlaşırken, özellikle 1980'lerin sonlarından başlayarak, gelişmekte olan ülkeler de gitgide artan miktarlarda doğrudan yabancı yatırım çekmeye başlamışlardır. Bunda, Sovyet bloğunun dağılmasıyla meydana gelen piyasa fırsatları, yabancı yatırımların neden ve sonuçları hususundaki görüşlerde meydana gelen liberalleşme taraflı değişim, kaynakların gelişmekte olan ülkelere taşınması ile doğrudan yabancı yatırımın uygun bir araç olarak görülmeye başlanması önemli bir etken olduğu söylenebilir. Bununla beraber uluslararası doğrudan yabancı yatırım akımının seçici olduğu, bazı ülkelerin diğer ülkelere göre doğrudan yabancı yatırım çekme konusunda çok daha başarılı oldukları görülmektedir (Aydemir vd.,2012:73).

II. Dünya Savaşı'ndan 1990'lı yıllara kadar, genel olarak gelişmekte olan ülkelere yabancı yatırımcılara karşı güvensizlik ve şüphe duyulan bir ortamın yaygın olduğu söylenebilir. Bu tutum yabancı yatırımların sömürgeciliğin bir aracı olduğu, yerli sanayiye öldüreceği ve uzun vadede daha çok döviz çıkışına yol açacağı fikrinin etkisi görülmektedir. Fakat 1990'lı yıllara doğru durum değişmiş, gelişmekte olan ülkelerin çoğu çeşitli düzenlemeler aracılığıyla uluslararası yabancı sermaye hareketlerinden daha fazla pay alma çabası içine girmişlerdir (DPT, 2000:3). Böylesi bir rekabet ortamında daha fazla yatırımcıya ulaşmak isteyen ülkeler yatırımcıların istekleri yönünde hareket etmek zorundadır (Ekinler, 2022: 1228).

3. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Bilindiği üzere yabancı yatırımcının en önemli amacı, kendi ülkesinden daha fazla kâr oranlarına erişmektir. Bununla beraber kâr transferi yapılıp yapılamayacağı önemlidir. Yatırım yapma kararı alınırken maliyetlerin düşürülmesi, ticaret yapılan ülkelerdeki tarife ve kotalardan kaçınmak gibi faktörler de etkilidir. Bu faktörlerin başlıcaları aşağıda ele alınmıştır.

3.1. Makroekonomik Ortam

Yabancı sermayenin yatırım düşüncelerini etkileyen en önemli öğelerin başında ekonomik istikrar gelmektedir. Sürdürebilir reel ekonomik büyüme, öngörülebilir enflasyon oranları ve ılımlı döviz kuru dalgalanmaları, düşük faiz oranları yabancı yatırımcıların yatırım evresinde incelemeye aldıkları başlıca göstergelerin oluşmasını sağlamaktadır. Ülkede, serbest piyasa ekonomisinin kabullenmiş olması, uluslararası ticaret ve yabancı sermaye politikalarında liberalleşme doğrultusunda adımlar atılması, yabancı yatırımcıların yatırım kararlarını pozitif yönde etkileyebilmektedir (Ercan,2001:87).

Yabancı sermayenin gideceği ülkede ilgilendiği ekonomik faktörlerden en önemlisi geniş iç pazar çekiciliğidir. İç pazar çekiciliğindeki en önemli etken ise yatırım yapılması planlanan ülkedeki talebin yapısıdır. Yabancı yatırımcının yatırımdan edineceği gelir, geniş iç pazara sahip olan ülkelerdeki bulunan talep düzeyine bağlıdır. Piyasa hacmi, ev sahibi olan ülkedeki kişi başına GSYİH ile ölçülmektedir. Doğrudan yabancı yatırım ile pazar büyüklüğü arasında çok kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Çünkü bir pazar ne kadar büyük olursa firmanın satış miktarı o kadar yükselecektir ve böylelikle aynı firmanın bu ülkede yatırımları artacaktır (Arık vd.,2013:101).

Yatırım düşüncesini etkileyen diğer etkenlerden biri de işgücünün ucuzluğudur. Bu etken gelişmiş ülkelere göre çok,

gelişmekte olan ülkelere giden yabancı sermaye için mühim olmaktadır. Bu nedenle, çok uluslu şirketler 1960'lardan sonra emek-yoğun ve teknolojinin standardize olduğu ürünlerinin üretimini, işgücünün ucuz bulunduğu ve sendikalaşmanın gerçekleşmediği az gelişmiş ülkelere kaydırmıştır. Emek ağırlıklı üretim yapan şirketlerin iktisatlı işgücünün bulunduğu bölgelere yatırım yapması daha yüksek kâr amaçlı satış sağlanması bakımından önemli olmaktadır. Diğer önemli öge doğal kaynakların çok oluşu ve ucuzluğudur. Bildiği üzere doğal kaynaklar dünya üzerinde dengeli bir şekilde dağılmamaktadır. O sebeple gelişmiş ülkelerde gerekli olunan petrol ve diğer hammaddelerin sağlaması için başka ülkelere gidip çok uluslu şirketler aracılığıyla bu alanda yatırım yapılmaktadır (Çinko,2009:118).

Altyapı şartları da yatırım düşüncesini etkileyen başka bir etkidir. Bunlardan en önemlileri, haberleşme, enerji, ulaştırma ve kuruluş yeri temindir. Hammadde ve ara malı temin etme de yatırımcıyı cezbetme açısından önemlidir. Yabancı yatırımcılar enflasyon seviyesi düşük ve istikrarlı ülkelerde yatırım yapmayı yeğlerler. Bu sebeple yüksek enflasyonun ve istikrarsızlığın neden olacağı fiilli sermaye kayıplarından ve belirsizliğinden kaçınabilirler. Yabancı yatırımcıların bir ülkenin dünya ekonomik sistemine ve bu sistemin bünyesinde oluşturulan anlaşmalara ne ölçüde benimsediğine de çok önem verdiği söylenebilir. Bu bakımdan yatırımlarını çekmekte etkili olan faktörler arasında ekonomik bütünleşmelere üyelik bulunmaktadır. Bir diğer faktör ise, Serbest Bölgeler 'de yatırım yapmaktır. Serbest bölgeler, bir ülkenin siyasal sınırları içerisinde bulunmakla beraber, özellikle gümrük uygulamaları gibi yasal sınırlamaların dışında bırakılmış alanlardır. Serbest bölgeleri oluşturan ülkeler, bu bölgeleri yerli veya yabancı yatırımcılar bakımından daha cazip kılmak amacıyla çeşitli vergi muafiyetleri tanımakta, bölgelerde dünya standartlarında iletişim ve haberleşme gibi altyapı imkanları

sunmakta ve ihracata yönelik yapılan üretime çeşitli sübvansiyonlar sağlamaktadır. Vergisel muafiyet ya da düşük vergi oranları yabancı sermayenin temel belirleyicilerinden birisidir. Bu durumun farkında olan ülkeler vergi konusunda teşvik edici düzenlemelere katılarak yabancı yatırımlardan istifade etmeye çalışılmaktadır. Yabancı yatırımların yol açacağı milli gelir artışı vergi gelirini de arttıracaktır. Çünkü vergi gelirleri ek gelir artışı ile yükseliş eğilimi göstermektedir (<https://www.ekodialog.com/>).

3.2. Diğer Ekonomik Faktörler

Diğer ekonomik faktörleri aşağıdaki başlıklarda verilmektedir.

3.2.1. Tarife ve Kotalar

Ülkeler yerli üreticileri korumak ve gelir elde etme amacıyla tarife, vergi ve kota gibi birtakım politikalar uygulamaktadırlar (Turgut,2022:25). Uluslararası serbest ticarete konulan gümrük kısıtlamaları ve kota kısıtlamaları Batı'nın büyük firmalarında satış hâsılatı, üretim hacmi ve kâr düşüşlerine yol açmaktadır. Bu durumda, şirket açısından bu kısıtlamaların olumsuz etkilerini en aza indirmenin ekonomik bir seçeneği de üretimin dış ülkelerde, bilhassa ithalata sınırlamalar konulan ülkelerde yapılmasıdır. Böylelikle sınırlamalar sebebiyle ana ülkeden yapılan ihracatın azalması sonucu kârlardaki kayıplar ve satış hâsılatı, dış üretimde elde edilecek kazançlarla telafi edilmiş olur (Oualet,2011:18).

3.2.2. Monopolcü Güç Yaratılması

Sınai örgütlenme teorisine göre, rakiplerinin sahip olmadıkları üretim, bilgi ve becerilerine sahip olan firmalar dış pazarlara açılma bakımından avantajlı durumdadır. Bu görüşe göre bütün bilgi, kaynak ve mallar tamamen hareketli olsalar ve bunlara dilediği an sahip olunabilseydi, hiçbir piyasada

monopolcü yapılara rastlanmazdı. Yalnız gerçek piyasalarda bu şartlar her zaman sağlanamamaktadır. Bazı imtiyazları dolayısıyla bir piyasadaki belirli firmalar diğerlerine göre üstünlük elde ederler. Örneğin teknoloji ele alınırsa, bir teknolojiye sadece kendisi sahip olan firma, iç ve dış piyasalarda bu avantajını kullanabilmektedir. Teknoloji yeni bir mal, pazarlama veya finansman yöntemi, üretim süreci ile ilgili olabilir. Dolayısıyla bu platformda rakiplerine göre üstünlüğe sahip olan bir firma bu üstünlüğünü kullanarak uluslararası piyasalara daha kolayca açılabilir (Seyidoğlu,2013:455).

3.2.3. Yurtiçi Kısıtlamalardan Kurtulma

Yurtiçindeki çok yönlü kısıtlamalardan kaçma çabası, bankaların ve bazı imalat sanayi alt bölümlerindeki firmaların uluslararası alana yayılmalarında önemli bir etkidir. Örneğin ABD’de ve diğer bazı sanayileşmiş ülkelerde b ankacılık kararlarının getirmiş olduğu düzenlemeler, bunlardan kurtulmak üzere bankaları yurtdışında bürolar açmaya yöneltmiştir. Bunun gibi, ülkedeki çevre koruma standartlarının getirdiği kısıtlamaları savuşturmak isteyen imalat sanayi firmaları, üretim için düşük çevre standartlı ülkeleri seçmektedirler. Türkiye’de Çitosan’a bağlı çimento fabrikalarının Fransız firmalarınca satın alınması buna bir örnektir. Fakat bu yatırımlar temelde ülkenin iç pazarını hedefleyen, katkıları sınırlı yatırımlardır (Görgün,2004:9).

3.2.4. Unvanın ve Sırların Korunması

İş hayatında var olan bazı markalaşmış firmaların doğrudan yabancı yatırımlara yönelmelerinin nedeni lisans anlaşmasıyla üretilen malların niteliklerinin aynı olmayabileceğine yönelik kaygıdır. Lisans anlaşmalarıyla başka ülkelerde yapılan üretimde kalite noksanlarının ortaya çıkması, söz konusu olan firmaların marka imajlarına ve ürünlerin satışına zarar verebilmektedir.

4. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Doğrudan yabancı sermaye girişi ülkede yatırımlar için lazım olan finansal kaynakları hazırlayarak, tasarruf yokluğu ve döviz dar boğazı gibi kalkınmanın önündeki dar boğazları azaltarak ve bu baskılarda yaşanan rahatlatma ile DYY ülkedeki sermaye birikimini ve ekonomik büyümeyi arttırıcı bir izlenim oluşturmaktadır. Yatırımlar aracılığıyla sağlanan yeni teknolojilerin transferi, yönetim ve pazarlama becerilerini geliştirmekte, yerli üretimde üretim faaliyetini ve üretim faktörlerinin verimliliğini arttırmaktadır. Bununla beraber, ölçülmesi zor olmasına rağmen DYY, ülkedeki yerli firmaların teknik faaliyetlerini de arttırıcı bir özelliğe sahiptir. Bu tür yatırımların yerli firmaların gereksinim duyacağı girdi ve ara malları sağlaması durumunda, yerli sektörlerin endüstrileşmeye başlayacak olması, dolayısıyla iç yatırımlarda bir artış sağlayarak çıktı ve istihdam üzerine arttırıcı bir etki yaratacaktır (UNCTAD, 1999: 156).

DYY'nin gelişmekte olan ülkelere etkisi aşağıdaki gibi özetlenebilir (Yılmaz,2010:244);

- ✓ Doğrudan yabancı yatırımlar, ekonomik büyüme için zorunlu olan ve yetersiz kalan yatırımların finansmanına ve tasarrufa yardımcı olmaktadır.
- ✓ Doğrudan yabancı yatırım sağlayan uluslararası şirketler, ev sahibi ülkeye kullandıkları modern teknolojiyi getirmektedirler. Böylece teknolojik yenilikler, üretimde verimlilik ve rekabet artışı, bilgi ve beceri düzeyinde ilerlemeler ortaya çıkabilmektedir. Buna karşılık yapılan araştırmalar göstermiştir ki, bu pozitif etkilerin ortaya çıkabilmesi işgücünün verimlilik düzeyi, diğer bir ifadeyle beşerî sermaye birikimiyle yakından ilgilidir. İleri teknolojiye dayalı yatırımlardan

yarar sağlayanlar, yalnızca belli bir eşiği aşabilmiş olan ülkelerdir.

- ✓ DYY, ev sahibi ülkenin ancak yerli sanayinde ilerlemeye sebep olmamakta, aynı zamanda uluslararası rekabete açılabilmesini sağlamaktadır. Ölçek ekonomisi, teknolojik ilerleme, piyasa bilgisinin yükselmesi ve rekabetin güçlenmesi ülkenin ihracat gelirlerini de yükseltebilmektedir. Tekrar burada küçük ölçekte faaliyette bulunan yerli sanayinin yaygın olması bir engel yaratabilir. Büyük ölçekli yabancı yatırımcı küçük sanayicinin ortadan kalkmasına ve eksik rekabete yol açabilir.
- ✓ Doğrudan yabancı yatırım sağlayan uluslararası şirketler, yaptıkları yatırımla istihdam yaratmakta ve çalışanların yüksek seviyede bilgi ve beceri birikimine ulaşmalarını sağlamaktadır. Uzun dönemde ise teknolojik yenilik geliştirebilecek işgücü kapasitesinin yükselmesine ve istihdamın devamlılığına yol açabilmektedir. Fakat bu noktada, ev sahibi ülkedeki sosyal güvenlik sisteminin iyi işlemesi ciddi önem taşımaktadır.
- ✓ Uluslararası şirketlerin, çevrenin korunmasıyla ilgili standartlara uyum gösterdiği ve temiz teknoloji kullandığı kabul edilmektedir. Uygulamada ise bazı hataların ortaya çıkabildiği ve uluslararası şirketlerin çevre politikaları zayıf olan ülkelere çevresel indirim yarattığı görülebilmektedir.

5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN YERLİ YATIRIMLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Doğrudan yabancı yatırımlar, ev sahibi ülkeyi farklı yollarda etkileyebilmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar yeni yatırım olanaklarını da yanında getirerek, yatırım yapılması konusunda da yerli firmaları teşvik etmektedirler. Diğer taraftan doğrudan yabancı yatırımlar ile limanlar, hava alanları, enerji santralleri, oto yollar ve telekomünikasyon gibi yatırımların yapılması, yerli firmaların yatırım imkanını arttırmaktadır.

6. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLARIN İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Gelişmekte olan ülkelerin en temel problemleri arasında yer alan yüksek oranlardaki işsizlik sorununda doğrudan yabancı yatırımlar büyük bir sorun çözücü olarak görev almaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerin doğrudan yabancı yatırımlardan istedikleri en önemli gelişme, doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştireceği istihdam artışıdır. Doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirebileceği bir diğer olumlu gelişme de işçilerin ortalama ücretleri üzerinde sağlayacağı artıştır.

Doğrudan yabancı yatırımların işgücü verimliliğini arttırarak, iş gücünün geleneksel sektörlerden (tarım gibi), endüstri ve hizmet sektörüne geçişi sağlaması da doğrudan yabancı yatırımların bir diğer olumlu yanıdır (Çinko,2009:125).

7. SONUÇ

Uluslararası sermaye hareketleri, II. Dünya Savaşı sonrasında, ödemeler dengesinin bir parçası olarak değerlendirilmiş ve doğrudan yabancı yatırımlar da finans

hesabının önemli bir çeşidini oluşturmuştur. Bu tür yatırımları, dünya çapında faaliyette bulunan Çok Uluslu Şirketler, özellikle siyasal ve ekonomik istikrarın sağlandığı büyük pazarlara sahip olan gelişmiş ülkeler de yapmayı tercih etmişlerdir. Doğrudan yabancı yatırımlar, 1970'lerden başlayarak ulaşım ve haberleşme maliyetlerinin ucuzlaması ve küresel üretim aşamalarının gelişmesiyle beraber dünya ülkelerinin gündeminde daha fazla yer almaya başlamıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde ise, gelişmiş ülkelerde başlayan globalleşme sürecine gelişmekte olan ülkeler de katılmış ve birçok ülkede liberalleşme eğilimi hız kazanmıştır. Bu durum, yabancı sermayenin serbest dolaşımını hızlandırmış, ülkeler arasındaki ekonomik sınırları ortadan kaldırmış ve toplam yabancı sermaye işlem hacmi artmıştır.

Doğrudan yabancı yatırımlar gidilen ülkelerin ekonomileri üzerinde bazı yapısal değişimlere sebep olmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımlar gelişmekte olan ülkeler bakımından, bir taraftan büyümenin referansı olarak görülürken öte yandan da istihdam üzerindeki pozitif etkileri sebebiyle oldukça cazip görülmüştür.

Kaynak transferine sebep olduğu ve siyasal baskı grubu oluşturduğu sebebiyle bazı araştırmacılar tarafından doğrudan yabancı yatırımlara negatif bir bakış açısı getirilmiştir. Yalnızca, uzun dönemli etkilerine bakıldığında gelişmekte olan ülkelerin kalkınabilmesi açısından, borçlanma ve diğer sermaye hareketlerine göre daha avantajlı bir konumda olduğu açıktır.

Burada, açıklamamız gereken önemli bir etken de ülkelerin kendi iç hareketleri ve sosyolojik yapılarının gelişmişlik ve refah seviyelerinin belirlenmesi üzerindeki önemli görevidir. Bu yönde, doğrudan yabancı yatırımların çekilebilmesi ve istenilen yönde artış sağlanabilmesi için eğitim, ekonomi, hukuk vb. alanlarda yeni bazı yapısal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan teşvik

politikalarının devam etmesi, diğer gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerin bu konudaki performanslarının araştırılması, izlenmesi ve değerlendirilmesiyle beraber, uygun yatırım ikliminin sağlanarak bu yönde gerekli strateji ve politikaların oluşturulması büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Acaravcı, A., & Akyol, M. (2017). Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(1), 17-33.
- Aydemir, C., Arslan, İ., & Funda, U. N. C. U. (2012). Doğrudan yabancı yatırımların Dünya’daki ve Türkiye’deki gelişimi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (23), 69-104.
- Çinko, L. (2009). Doğrudan yabancı sermaye hareketlerinin makroekonomik etkileri. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 26(1), 117-131.
- DPT, (2000) Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları- Özel İhtisas Komisyonu Raporu,
- Ekinci, A. (2011). Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme ve istihdama etkisi: Türkiye uygulaması (1980-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 71-96.
- Ekinler, F. (2022). Sürdürülebilirlik ile İşletme Maliyeti Arasındaki İlişki. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 8(61): 1224-1230
- Ercan, MK (2001). Doğrudan yabancı yatırımlar ile ülkenin kalkınmışlığı ve krizler arasındaki ilişki. *Gazi*

Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Dergisi, 3 (2), 81-92.

<http://www.ekodialog.com/Konular/dogrudan-yabanci-yatirimlari-etkileyen-faktorler.html> Erişim
Tarihi:08.11.2023

İnce, M., Sipahi, Ş. (2022). Türkiye, Almanya, ABD ve İngiltere Lojistik Performans Endeksi Karşılaştırması. Değişim & Uyum: Change and Adaptation. Holistence Publications. 94-111.

Karagöz, K. (2007). Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırım Girişlerini Belirleyen Faktörler: 1970–2005. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 2(8), 929-948.

OUARET, S. (2011). Doğrudan yabancı yatırımların makro ekonomik etkilerinin analizi: Cezayir örneği (Doctoral dissertation, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü).

Özbaş, H. ve Yıldırım, O. (2022). “Dış Ticarete Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörler”. Gazi Kitabevi. Ankara

Saray, M. O. (2011). Doğrudan yabancı yatırımlar-istihdam ilişkisi: Türkiye örneği. Maliye Dergisi, 161(2), 381-403.

Seyidoğlu, H. (2013). Uluslararası finans. Güzem Can Yayınları.

Şebnem, A. R. I. K., Akay, A. B., & Zambak, M. (2014). Doğrudan yabancı yatırımları belirleyen faktörler: Yükselen piyasalar örneği. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(2), 97-110.

Tuğrul Görgün, “Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları”, Uzmanlık Tezi, DİŞ Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi, Ankara, 2004, s.9.

- Turgut, M. (2022). 5607 Sayılı Kaçakçılıkla Mücadele Kanunu Kapsamında Gümrük Kaçakçılığı Türleri. Gümrük ve Ticaret Dergisi, 9 (30), 25-34.
- UNCTAD (1999) World investment report 1999. United Nations, New York and Geneva
- Uzun, E. (2019a). “İşletme Büyüklüklerinin Muhasebe Kalitesi Üzerine Etkisi”. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6(2), 101-111. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asead/issue/43544/521418>
- Yılmaz, M. (2010). Doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye üzerine bir deneme. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(1), 241-260.

TÜRKİYE VE İNOVASYON: GII 2023 RAPORUNA GENEL BİR BAKIŞ

Fuat LEBE¹

1. GİRİŞ

Sanayi devriminin ortaya çıkmasını sağlayan en önemli etken tabi ki Avrupa'ya aktarılan sermaye akımı (savaş ve sömürge) olmasının yanında bu devrimin itici gücü bilim ve teknolojiadaki değişim ve gelişmelerdir. Başka bir ifadeyle inovatif fikir ve faaliyetlerdir. Kısaca buna inovasyon diyebiliriz.

Mesela, *Birinci Endüstriyel* devrimi *Buhar makinesinin* icadı ve enerji olarak kullanılmasıyla başlamıştır. *Elektriğin bulunması* ve seri üretiminin gerçekleştirilmesiyle *İkinci Endüstriyel* devrim, insan gücünü azaltarak işlerin makineler tarafından yapılmasını sağlayan otomasyon sisteminin gelişmesiyle *Üçüncü Endüstriyel* devrimi ortaya çıkmıştır. Sanal/Elektronik ortamdaki değişimler siber/fiziksel sistemlerdeki gelişmeler ile birleştirilince *Dördüncü Endüstriyel* devrim gerçekleştirilmiştir (Kazak, 2018:1-2). Gerek firma bazında gerekse ülke ekonomileri bazında teknolojik araç/donanımlarındaki yeni gelişmeler *yazılım mühendisliğinin* portatiflerinin oluşmasına olanak sağlamış olup, *Beşinci Endüstriyel* devrimin temelleri atılmıştır.

Ülke ekonomilerindeki karar birimlerinin rekabet gücü ve verimliliği artırmasıyla büyümeye katkıda bulunan araştırma ve geliştirme faaliyetleri/inovasyon, tüm dünyada ekonomik

¹ Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, Türkiye, fuatlebe@osmaniye.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4633-8376

faaliyet/girişimlere yön veren ve *yeni yönelimler* oluşturan bir etmen olarak değerlendirilmektedir. Dün olduğu gibi bugün de insanoğlunun hayatını kolaylaştıran birçok gelişme ve değişimin temelinde *inovatif fikirler/faaliyetler* yer almaktadır. Bu fikir/faaliyetlerin sahipleri ise bu tür girişimleri destekleyen, daha fazla araştırma-geliştirme yatırımı yapan, bilgi ve teknoloji merkezlerine sahip olan, etkin bir inovasyon ağını ihtisas eden ülke ekonomileridir (Şahinli ve Kılınç, 2013: 333). Mesela Japonya, Almanya, Güney Kore ve ABD gibi ülkeler hangi millet veya düşünceye sahip olursa olsun bu *inovatif fikirlere/faaliyetlere* destek sağlayarak sosyoekonomik alan başta olmak üzere her alanda önemli düzeyde fark oluşturdıkları görülmektedir.

Son yıllarda yaşanan değişim ve gelişmeler Türkiye ekonomisinde de inovasyon potansiyeli merak konusu olmuştur. Bu çerçevede, Küresel İnovasyon Endeksi (GII)² esas alınarak Türkiye ekonomisinin inovasyon performansı genel olarak değerlendirilecektir. Bu amaçla, literatürde inovasyon ölçümünde kullanılan önde gelen göstergelerden biri olan Küresel İnovasyon Endeksi 2023 Raporu ve ölçütleri üzerinde durulacaktır. Bu amaçla, çalışmamız 5 bölümden oluşmaktadır. Giriş niteliğindeki birinci bölümün ardından, ikinci bölümde inovasyon kavramı, tanımı ve kapsamı üzerinde durulacaktır. Üçüncü bölümde inovasyon ölçümünde başvuru olan ölçütlere değinilecek, dördüncü bölümde bu ölçütlerden biri olan GII Endeksi göre Türkiye inovasyon performansı üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise genel değerlendirme ve sonuç kısmına yer verilecektir.

² GII, “Global Innovation Index” ifadesinin baş harflerinden oluşmaktadır.

2. İNOVASYON

2.1.Kavramı, Tanımı ve Kapsamı

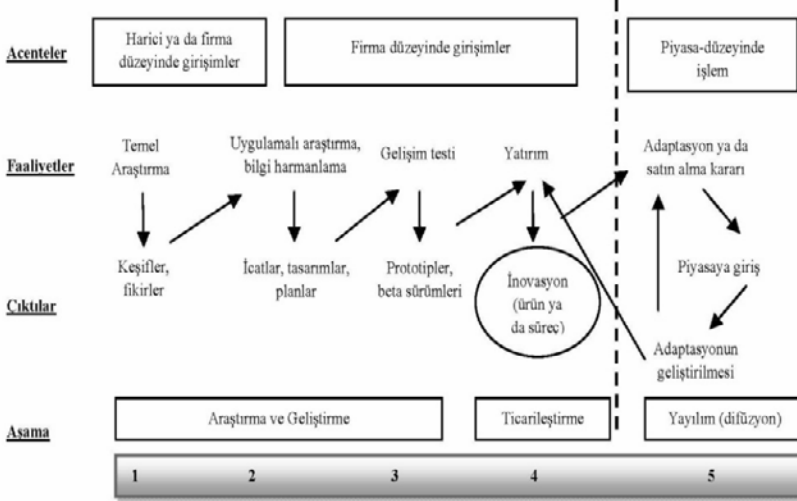
İngilizce’de *innovation* kelimesinin karşılığı olup toplumsal, kültürel ve yönetsel açıdan yeni yaklaşımların kullanılması anlamına gelen bir sözcüktür. İnovasyon kavramı Türk Dil Kurumu (TDK)’na göre *yenileşim/yenilik* demektir. Ancak inovasyon, yenileşim/yenilik aynı şey değildir. Çünkü *innovation* kelimesiyle *yeni/yenilikten* farklı olarak buradaki olgu, *farklılaştırma/değiştirme* ile ilgili olarak bir toplumsal ve ekonomik bir değişim/dönüşüm oluşturarak toplum için bir faydaya dönüşmesi kast edilmektedir (Uzkurt, 2010: 37). Bu kavramın, sözcük anlamı dışında bir çok alan ve sahada farklı yansımaları olduğundan dolayı farklı tanımlamalar yapıldığı görülmektedir.

İnovasyon kavramının birbirinden farklı tasvirlerinin yapılması, farklı birçok yönün mevcut olmasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu yüzden, literatürde birçok yazar tarafından bu yönleri öne çıkarılarak farklı tanımlamalar yapılmıştır. Ancak, bütün bu tanım/tasvirlerin ortak paydası *işetmeler için* daha fazla kar/maddi kazanım iken, *toplum için* ürün veya hizmetlerin daha sağlıklı ve güvenli hal alması olarak ifade edilebilir.

2.2.İnovasyonun Evreleri

İnovasyon evreleri, yeni bir fikrin üretim aşamasından başlayarak uygulama aşamasına kadar süren birçok kurumsal karar alma aşamalarının hem uzun hem de kümülatif sürecidir (Kogabayev ve Mazılıauskas, 2017: 62). Bu yüzden, inovasyon evrelerinin yönetilme gerekliliği gerek ülke ekonomileri gerekse firmalar için neredeyse zaruriyet teşkil etmektedir. Sözü edilen İnovasyon süreci AR&GE, ticarileştirme ve difüzyon evrelerinden oluşmakta olup, Şekil 2’de özetlenmektedir.

Şekil 1: İnovasyonun Evreleri

Kaynak: Şahinli ve Kılınç, 2013: 338.

İnovasyon sürecinin ilk aşaması, Şekil 2'deki inovasyonun ilk üç basamağını içinde barındıran (1-3) *Araştırma ve Geliştirme* evresidir. Bu evrede, yeni süreçler/tasarımlar için temelde bilime dayalı bilgi ve planlar ortaya konur ve yeni ürün/hizmetler için prototipler/taslaklar hazırlanır. İkinci aşaması ise pazarlanabilir ürün/hizmetlerin olduğu ve inovasyonun elde edildiği dördüncü (4) basamakta ürün/hizmetler *Ticarileştirilmektedir*. Üçüncü ve son aşama ise beşinci (5) basamak yer almakta olup, burada ürün/hizmetlerin pazara sürülmesi söz konusudur (*Difüzyon-Yayılma*). Bu üçüncü aşamada/evrede ürün/hizmetlerin hedef pazarındaki alıcılar tarafından kabul görmesi veya adaptasyonu söz konusudur. Bununla birlikte, inovasyonun son evresi olan *Yayılma-Difüzyon* ile ikinci evre olan *Ticarileştirilme* arasında feed-back (geri bildirimler) de bulunmaktadır (Greenhalgh ve Rogers, 2010: 6-7). Bu geri bildirim bilgileri sayesinde inovasyon sahibi kişi veya kurumlar bu ürün/hizmetleri daha da geliştirme olanağı elde edebilmektedir. Bu yüzden, inovasyon sürecinin en önemli evresi bu *Yayılma-Difüzyon* aşamasının iyi işlemesidir. Çünkü,

bu aşama/evre bu ürün/hizmet sahiplerinin piyasada hakimiyet kurup kalıcı olması veya sürdürülebilirliği buna bağlıdır.

3. İNOVASYON GÖSTERGELERİ

Literatürde inovasyon ölçümü konusunda yapılan çalışmaları iki gruba ayırabiliriz. *Birincisi*, ülkelerin inovasyon gelişmişlik düzeylerini göstermek için kullanılan göstergelerden yararlanılan çalışmalardır. Bunlar *geleneksel çalışmalar* olarak isimlendirilmektedir. Bu gruptaki çalışmalarda AR&GE harcamaları, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT)'nin ihracatı, patent başvuru sayısı, ileri teknoloji ihracatı, ticari marka başvuru sayısı, bilimsel makalelerdeki artış, royalti ve lisans ücretlerinde meydana gelen değişim, Toplam faktör verimliliği, AR&GE'de istihdam edilen teknisyen-araştırmacı sayısı gibi göstergeler esas alındığı söylenebilir. Bu tür çalışmalarda söz konusu kavramı tek bir veriyle açıklamak/temsil etmek tüm aşamaları anlamlandırmada eksik/yanlış ve farklı bulguların ortaya çıkmasına yol açabilmektedir.

İkincisi ise ülkelerin gerek mevcut inovasyon seviyesini gerekse potansiyellerini belirlemek için birçok parametre/gösterge ve bunların bileşenlerini esas alınarak her bir ülke için bir endeks/indeks hesaplamasının yapıldığı çalışmalardır. Bu ikinci grup çalışmalar, birinci grup çalışmalara göre daha fazla inovasyon parametre/göstergesi esas alınmakta ve genellikle güvenilirliği yüksek uluslararası kurumlar tarafından yürütülmektedir. Ayrıca, bu kurumsal çalışmaların hesaplamış oldukları endeksler ile ülkelerin inovasyon seviyelerini/potansiyellerini kıyaslama/sıralama imkanı elde edilmektedir.

Dünyada genelinde ülke ekonomilerinin inovasyon performansının ölçülüp, değerlendirilebilmesi için ülke/ülke grupları farklılık gösteren birçok çalışma yapılmaktadır. Bu

çalışmalardan Dünya Bankası Bilgi Ekonomisi Endeksi, En Yenilikçi Ekonomi Sıralaması, Topluluk İnovasyon Anketi, Küresel Rekabet Endeksi, Teknolojik Hazır Olma Endeksi, Dijital Ekonomi ve Toplum Endeksi gibi endeksler farklı birçok kuruluş tarafından küresel ya da bölgesel şekilde çalışmalar yürütülmektedir. Yapılan çalışmalar arasında Küresel İnovasyon Endeksi (GII) en kapsamlı raporlardan biridir.

Bu grup çalışmalar her yıl tekrarlanıp, birçok çalışmada kullanılan ve en saygın inovasyon endeksi olarak öne çıkan GII göstergesidir. Bu yüzden, Türkiye ekonomisinin inovasyon performansı bu GII esas alınarak değerlendirilecektir.

3.1.Küresel İnovasyon Endeksi

Küresel/Global İnovasyon İndeksinin (GII) raporu ilkin 2007’de *Avrupa İşletme Yönetimi Enstitüsü* (INSEAD) vasıtasıyla hazırlanarak yayınlanmıştır ve Oslo Kılavuzunda detaylandırılan inovasyon tanımını benimsemektedir. INSEAD’in hazırlayıp yayımladığı bu rapora 2011’de *Dünya Fikri Mülkiyetler Örgütü* (WIPO) de dahil olmuştur. 2013’de ise GII/KİE rapor çalışmalarına *Cornell Üniversitesi* de katılmıştır. 2020 yılına kadar Cornell Üniversitesi, INSEAD ve WIPO tarafından ortak olarak GII raporlarını yayınlamaya devam etmiştir. 2021 itibariyle; Portulans Enstitüsü ile çeşitli kurumsal ve akademik ağ ortaklarıyla birlikte WIPO tarafından yayınlanmaya devam etmektedir. 2021 itibariyle; Portulans Enstitüsü ile çeşitli kurumsal ve akademik ağ ortaklarıyla birlikte WIPO tarafından yayınlanmaya devam etmektedir (WIPO, 2022: 255; Ay Türkmen ve Aynaoglu, 2017:261). Şuana kadar 16 GII/KİE raporu yayınlanmıştır.

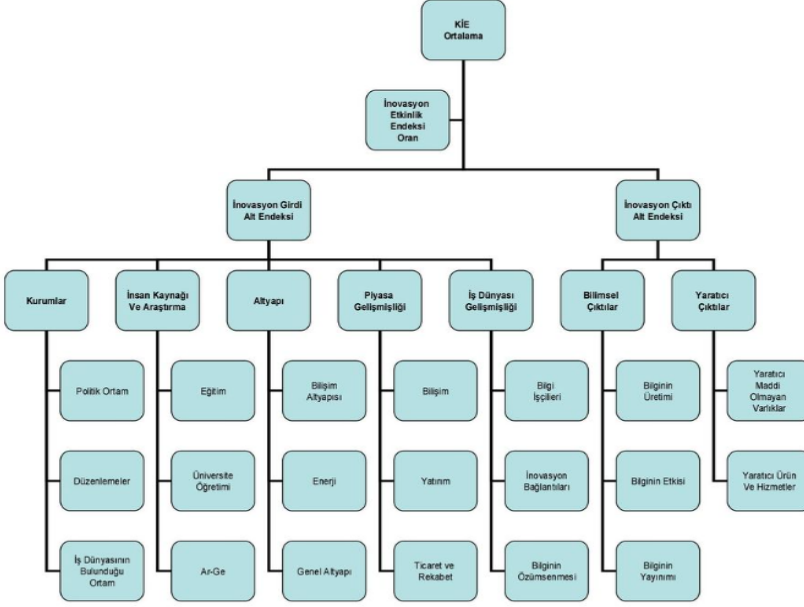
Küresel İnovasyon Endeksi, belirsizliklerle dolu bir ekonomik ve jeopolitik ortamın arka planında inovasyonun nabzını tutuyor. En son küresel inovasyon trendlerini takip eden GII, huzursuzluk ortamına ve risk sermayesi yatırımlarındaki

düşüşe rağmen, yeni başlayan Dijital Çağ ve Derin Bilim inovasyon dalgalarının bir sonucu olarak fırsatların bol olduğunu tespit ediyor. GII 2023 özünde küresel inovasyonda kimin lider olduğunu ortaya koyuyor, 132 ekonominin³ inovasyon performansını sıralıyor ve güçlü ve zayıf yönlerini vurguluyor. Ayrıca dünyanın en iyi 100 bilim ve teknoloji kümesini de belirliyor. GII, inovasyon politikasına ilişkin bir “eylem aracıdır”. Dünyanın dört bir yanındaki hükümetler inovasyon performansını kıyaslamak, inovasyon ölçütlerini mükemmelleştirmek ve sonuçta kanıta dayalı inovasyon politikası oluşturmayı şekillendirmek için GII'yi kullanıyor. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SDG'ler) bağlamında, 2019 yılından bu yana GII, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından, yakın zamanda pandemi sonrası ortam da dahil olmak üzere, inovasyonun ölçülmesinde bir referans noktası olarak kabul edilmektedir (WIPO, 2023).

Küresel İnovasyon İndeks/Endeksi'nde dünya nüfusunun % 94,3'ünü ve satın alma gücü paritesine (\$) göre dünya GSYİH'nın % 99'unu temsile eden 132 (bazen 141) ülkenin verilerinden ve yedi ana bileşen altındaki 81 gösterge/parametreden yaralanarak inovasyon dair bir çok alanda analiz yapılmaktadır. Şekil 2'de görüldüğü üzere, GII göstergeleri temelde ikiye ayrılmaktadır. Ancak, hesaplama yapılır iken, 4 adet inovasyon göstergesi ortaya çıkmaktadır. Bunlar; *Küresel İnovasyon Endeksi*, *Girdi Alt Endeksi*, *Çıktı Alt Endeksi* ve *İnovasyon Etkililik Oranı* olmak üzere 4 ölçüm/hesaplama yapıldığı görülmektedir (Şekil 2).

³ Bazı raporlarda bu sayı 141 çıktığı da görülmektedir.

Şekil 2: GII Ana Şeması ve Alt Göstergeler

Kaynak: INSEAD, 2011

GII'nin bileşenlerinin ve alt göstergelerinin yer aldığı Şekil 2'de görüldüğü üzere; GII genel puanı, inovasyon girdi alt endeksi ile inovasyon çıktı alt endeksinin ortalaması ile hesaplanmaktadır. *İnovasyon girdi alt endeksi* yenilikçi faaliyetlere imkân tanıyan ulusal ekonominin unsurlarını içeren kurumlar, insan sermayesi ve araştırma, altyapı, pazar gelişmişliği ve ticari gelişmişlik olmak üzere beş alt girdi ana bileşenden/parametresinden oluşmaktadır. Bu beş ana parametrenin/bileşenin aritmetik ortalamasıyla girdi alt endeksi elde edilmektedir. *İnovasyon çıktı alt endeksi* ülkelerin yapmış olduğu inovatif girişimler/uğraşlar neticesinde elde ettikleri sonuçlar ile ilgili bilgi vermektedir. Bu Çıktı İnovasyonun iki ana bileşeni vardır. Bunlardan birincisi bilgi ve teknoloji

çıktıları, ikincisi yaratıcı çıktılardır. Bu iki ana bileşenin/değişkenin aritmetik ortalaması alınarak *çıkıtı alt endeksi* elde edilmektedir. *İnovasyon verimliliği endeksi* ise yukarı ifade edilen iki Çıkıtı alt endeksi ile Girdi alt endeksinin birbirine oranlanmasıyla *inovasyon etkinliği* hesaplanmaktadır. Bu endeks sayesinde, o ülke ekonomisi inovasyon girdilerinden nasıl daha çok çıktı elde edildiğini görme imkanı sağlamaktadır (Kahramanca, 2023: 76-77). Böylece, ülkenin inovasyon uygulamalarından daha fazla inovasyon çıktısı elde edebilmesinin yolunu da ülke ekonomileri görebilmektedir (Hancıoğlu, 2016: 139).

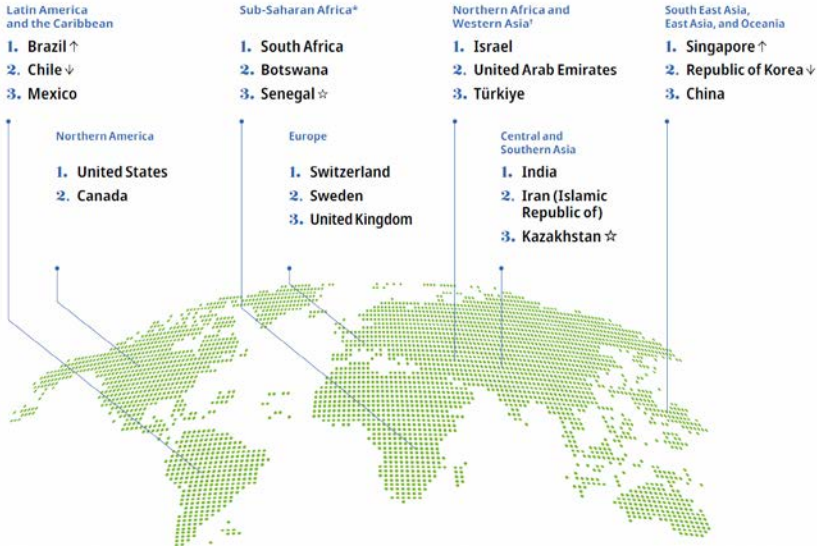
GII, ülke ekonomilerinin inovasyon potansiyelini ve potansiyel çıktıları/sonuçlarını ölçeklendiren bir indeks/endekstir. Bu İndeksin oluşmasını sağlayan Şekil 2’de 7 ana parametrenin/bileşenin alt kısmında toplam 81 gösterge yer almaktadır. Her bir gösterge/parametre, ülke inovasyonunun belirli bir kısmını ölçmektedir. Bu gösterge/parametrelerin birleştirilmesi ile bir ülke ekonomisinin genel inovasyon portresini çizmek için kullanılmaktadır.

4. GII 2023 RAPORUNA GÖRE TÜRKİYE

Bu kısımda, GII 2023 raporunda Türkiye ekonomisiyle ilgili olan sonuçlar genel olarak değerlendirilecektir. Özellikle, Türkiye’nin inovasyon seviyesinin ölçülüp, diğer ülke ekonomileri ile kıyaslandığı şekil ve tablolara yer verilecektir.

GII 2023 raporu dünya genelindeki 132 ülkeyi 7 bölgeye ayırmış (Latin Amerika ve Karayipler; Sahra-altı Afrika; Kuzey Afrika ve Batı Asya; Kuzey Amerika; Avrupa; Orta ve Güney Asya; Güney Doğu Asya, Doğu Asya ve Okyanusya) olup, inovasyon seviyeleri itibariyle ilk 3 sırada yer alan ülke ekonomilerinin sonuçları aşağıdaki Şekil 3’de yer almaktadır.

Şekil 3: Bölgelere Göre İnovasyonda İlk Üç Ülke

☆ 2023 Yılında ilk üçe yeni giren ülkeyi ifade etmektedir.

↑↓ 2022’ye göre ilk üçteki sıralama hareketini (yukarı veya aşağı) gösterir.

* Ada ülkeleri hariç. Tüm ülkeler dahil olduğunda bölgedeki ilk beş; 1.Mauritius, 2.Güney Afrika, 3.Botswana, 4.Cabo Verde, 5.Senegal.

† Ada ülkeleri hariç. Tüm ülkeler de dahil olduğunda bölgedeki ilk dört; 1.İsrail, 2.Kıbrıs, 3.Birleşik Arap Emirlikleri, 4.Türkiye.

Kaynak: WIPO, 2023: 18

Şekil 3’e baktığımızda Türkiye ekonomisinin söz konusu 7 bölgeden Kuzey Afrika ve Batı Asya (Northern Africa and Western Asia) ülke grubunda yer aldığı görülmektedir. Bu grupta Türkiye ekonomisi beşinci sıradadır. Ancak, Kuzey Afrika ve Batı Asya ülke grubu içerisinde Kıbrıs gibi ada ülkeleri çıkarıldığında, Türkiye ekonomisi İsrail ve Birleşik

Arap Emirlikleri'nin ardından 3. sıraya yükseldiği görülmektedir (Şekil 3).

Gelir grupları itibariyle ülke ekonomileri sıralandığında ilk üçte yer alan ülkeler aşağıdaki Tablo 1'de özetlenmektedir.

Tablo 1: Gelir Gruplarına Göre İlk Üçteki Ülkeler

Yüksek Gelir	Üst Orta Gelir	Düşük Orta Gelirli	Düşük Gelirli
1. İsviçre	1. Çin	1. Hindistan	1. Ruanda
2. İsveç ↑	2. Malezya ↑	2. Vietnam	2. Madagaskar
3. ABD ↓	3. Bulgaristan ↓	3. Ukrayna*	3. Togo*

*2023 yılında ilk üçe yeni giren ülkeyi ifade etmektedir.

↑↓ 2022'ye göre ilk üçteki sıralama hareketini (yukarı veya aşağı) gösterir.

Kaynak: WIPO, 2023: 18

Tablo 1'deki sınıflandırmaya göre Türkiye, Üst Orta Gelir grubuna dahildir. Ancak, ilk üç sırada yer almayıp, 4. sırada yer almaktadır (Tablo 1 ve Tablo 2). Özellikle, son 3 yılda yapılan yarımalar ile 132 ülke arasında 39. sırada yer almaktadır (Tablo 2). 2022 yılında ise Türkiye GII endeks sıralamasında tarihteki en yüksek sırası olan 37. basamakta yer almaktaydı.

Tablo 2: GII 2023 Skor ve Sıralama Bilgileri

GII Endeks Sırası	GII Skoru	Gelir Grubu Sırası	Bölge Sırası
1. İsviçre	67.6	1.	1.
...	...	...	...
37. Letonya	39.7	35.	24.
38. Bulgaristan	39.0	3.	25.
39. Türkiye	38.6	4.	4.
40. Hindistan	38.1	1.	1.
...	...	...	...
132. Angola	10.03	37.	28.

*2023 yılında ilk üçe yeni giren ülkeyi ifade etmektedir.

↑↓ 2022'ye göre ilk üçteki sıralama hareketini (yukarı veya aşağı) gösterir.

Kaynak: WIPO, 2023: 18

Tablo 2'ye baktığımızda Türkiye ekonomisi 2021 yılındaki yerini Letonya'ya kaptırdığı görülmektedir. Türkiye GII 2023 raporuna göre gerek içinde bulunduğu üst orta gelir grubu gerekse içinde bulunduğu Kuzey Afrika ve Batı Asya grubunda 38.6 inovasyon puanı ile 4. sırada yer almaktadır (Tablo 2).

Aşağıdaki Şekil 4'de ise ülkelerin gelir grupları ve inovasyon alanında göstermiş oldukları performansa göre sınıflandırma yapılmıştır.

Şekil 4'de bazı ülkeler bulundukları gelir grubunun üzerinde inovasyon alanında performans sergiledikleri tespit edilmiştir. Özellikle Türkiye'nin de yer aldığı orta yüksek gelir grubundaki 21 ülkeden sekizi (Brezilya, Çin, Güney Afrika, Jamaika, Kuzey Makedonya, Moldova, Tayland ve Ürdün) 2023 yılında beklentilerin üzerinde inovasyon performansı sergiledikleri tespit edilmiştir. Türkiye'nin de içinde olduğu geriye kalan diğer 13 ülke ise beklentilere paralel bir gelişme ortaya koymuşlardır (Şekil 4).

Şekil 4: Gelir Gruba Göre Ülkelerin İnovasyon Performansları

	Yüksek Gelir Grubu	Orta-Yüksek Gelir Grubu	Orta-Düşük Gelir Grubu	Düşük Gelir Grubu
Gelişim Düzeyine Göre Beklentinin Üzerinde Performans Gösteren Ülkeler	ABD Almanya Danimarka Estonya Finlandiya Fransa Güney Kore Hollanda İsrail İsveç İsviçre Japonya Kanada	Brezilya Çin Güney Afrika Jamaika Kuzey Makedonya Moldova Tayland Ürdün	Endonezya Fas Filipinler Hindistan Moğolistan Özbekistan Pakistan Senegal Tunus Ukrayna Vietnam	Burundi Madagaskar Ruanda
Gelişim Düzeyine Paralel Performans Gösteren Ülkeler	Avustralya Avusturya Belçika Çekya Güney Kıbrıs Hırvatistan Hong Kong İspanya İtalya İzlanda Letonya Litvanya Macaristan Malta Norveç Portekiz Singapur Slovenya Şili Yeni Zelanda	Arnavutluk Bosna-Hersek Bulgaristan Ermenistan Gürcistan Kolombiya Malezya Meksika Moritüs Namibya Peru Sırbistan Türkiye	İran Bangladeş Bolivya El Salvador Gana Kambocya Kenya Kırgızistan Lübnan Mısır Nepal Nijerya Sri Lanka Tacikistan Tanzanya Yeşil Burun Adaları Zimbabve	Burkina Faso Mozambik Nijer Togo Uganda Zambiya

Kaynak: WIPO, 2023: 20.

GII 2023 raporunda ülke ekonomilerinin inovasyon gelişimlerini ifade eden 7 ana bileşen ve her bir ana bileşenin altında 3 alt parametre olmak üzere toplam 28 ayrı başlık altında inovasyon göstergeleri bulunmaktadır. Raporda, bu 28 ayrı başlık altında ülkeler değerlendirmeye tabi tutulup, kıyaslamalar yapılmaktadır. Aşağıdaki Tablo 3’de Türkiye’nin GII Endeksi’ni oluşturan 28 göstergeden aldığı sonuçlar özetlenmektedir.

Tablo 3’e baktığımızda GII 2023 raporuna göre Türkiye ekonomisi 132 ülke içerisinde genel olarak orta sıraların biraz üstünde yer almaktadır. Çünkü, inovasyon performansı anlamında güçlü yönleri olmakla birlikte zayıf yönleri de mevcuttur.

Tablo 3: Türkiye’nin 2023 Küresel İnovasyon Endeks Değerleri

Göstergeler	Değer	Sıra
I. Kurumlar	36.5	105 ○
1.1. Politik Çevre	37.0	85
1.2. Kural Koyucu Çevre	45.3	110 ○◇
1.3. İş Ortamı/Ticari Çevre	27.2	107 ○
II. Beşeri Sermaye ve Araştırma	37.5	41
2.1. Eğitim	50.7	67
2.2. Yükseköğretim	33.7	56
2.3. Ar&Ge	28.1	37 ◆
III. Altyapı	46.7	50
3.1. Bilgi ve İletişim Teknolojileri	80.5	39 ◆
3.2. Genel Altyapı	38.5	34 ◆
3.3. Ekolojik Sürdürülebilirlik	21.1	77
IV. Piyasaların Çok Yönlülüğü	45.1	36
4.1. Kredi	41.4	39
4.2. Yatırım	9.6	56
4.3. Ticaret, Rekabet ve Pazar Ölçeği	84.1	11 ●◆
V. Firmaların Çok Yönlülüğü	33.5	46
5.1. Bilgi Yoğun Çalışmalar	39.8	48
5.2. İnovasyon Bağlantıları	19.0	81
5.3. Bilginin Çözümlemesi	41.9	39
VI. Bilgi ve Teknoloji Çıktıları	31.1	44
6.1. Bilgi Üretimi	27.4	36
6.2. Bilgi Etkisi	43.7	23 ◆
6.3. Bilgi Yayınımı/Nüfuz Düzeyi	22.4	64

VI. Yaratıcı Çıktılar	43.6	27	◇
7.1. Gayri Maddi Varlıklar	68.0	5	●◆
7.2. Yaratıcı Ürün ve Hizmetler	13.9	61	
7.3. Online Yaratıcılık	24.4	53	

● Güçlü yönünü; ○ Zayıf yönünü; ◆ Kendi gelir grubunda güçlü yönünü; ◇ Kendi gelir grubunda zayıf yönünü temsil etmektedir.

Kaynak: WIPO, 2023: 200

Mesala, GII endesinin hesaplanmasında kullanılan 28 parametreden Ar&Ge, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Genel Altyapı, Ticaret-Rekabet-Pazar Ölçeği, Bilgi Etkisi ve Gayri Maddi Varlıklar göstergelerinin Türkiye'nin güçlü yönleri oluşturur iken, Kurumlar, Kural Koyucu Çevre ve İş Ortamı göstergeleri ise 132 ülke ortalamasına göre Türkiye'nin zayıf olduğu parametrelerdir. Kendi gelir grubu içerisinde bir kıyaslama yaptığımızda Kural Koyucu Çevre ve Yaratıcı Çıktılar parametrelerinde kendi gelir grubuna göre zayıf yönlerini oluşturmaktadır (Tablo 3).

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, ülke ekonomilerinin ve işletmelerin vazgeçilmez kavramı olan inovasyon göstergeleri ele alınmış olup, Türkiye ekonomisi 2023 yılı inovasyon performansı Küresel İnovasyon Endeksi esas alınarak olarak değerlendirilmiştir. GII endeksi, diğer inovasyon endekslerine daha geniş kapsamlı ve tabana yayıldığı için tercih edilmiştir.

GII 2023 raporuna göre Türkiye ekonomisi 132 ülke ekonomisinin genel olarak değerlendirilip kıyaslandığı endeks içerisinde 38.6 inovasyon puan ile 39. sırada yer almaktadır. Genel olarak orta üst sıralarda yer aldığı söylenebilir. Çünkü, inovasyon performansı anlamında güçlü yönleri olmakla birlikte zayıf yönleri de mevcuttur. Mesala, GII endeksinin hesaplanmasında kullanılan 28 parametreden altısında (Ar&Ge, Bilgi ve İletişim Teknolojileri, Genel Altyapı, Ticaret, Rekabet

ve Pazar Ölçeği; Bilgi Etkisi ve Gayri Maddi Varlıklar) güçlü iken, üçünde (Kurumlar, Kural Koyucu Çevre; Ticari Çevre) zayıf kaldığı görülmektedir. Kendisinin de içerisinde olduğu üst-orta gelir grubu içerisinde güçlü yönleri bulunmayıp, Kural Koyucu Çevre ve Yaratıcı Çıktılar parametrelerinde zayıf kaldığı tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinin GII sıralamasında tırmanması umut verici olsa da yeterli düzeyde olmadığı, *Firmaların Çok Yönlülüğü* ile *Bilgi ve Teknoloji Çıktı* yönlerinin ülke ortalamalarının üzerine çıkarılmalı ve özellikle zayıf yönlerini teşkil eden Politik Çevre, Kural Koyucu Çevre, Ticari Çevre ve Yaratıcı Çıktılar yönleri ise ivedi olarak geliştirilerek güçlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Ay Türkmen, M., ve Aynaoğlu, Y. (2017). “Küresel rekabet endeksi göstergelerinin küresel inovasyon endeksi üzerindeki etkisi”, *Business & Management Studies:An International Journal*, 5(4), 257-282.
- Greenhalgh, C. and Rogers, M. (2010). *Innovation, Intellectual Property, and Economic Growth*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hancıoğlu, Y. (2016). “Küresel inovasyon endeksini oluşturan inovasyon girdi ve çıktı göstergeleri arasındaki ilişkinin kanonik korelasyon analizi ile incelenmesi: OECD örneği”, *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(4), 131-157
- INSEAD (2011). *The Business School for the World*
<https://www.insead.edu/>
- Kahramanca, R. (2023). *Küreselleşme Boyutlarının İnovasyon Performansına Etkisi: Panel Veri Analizi*. (Yayınlanmamış

Yüksek Lisans Tezi), Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.

Kazak, H. (2018). “Dünya İnovasyon Göstergeleri (GII) Işığında Türkiye’nin Dünya Ülkeleri Arasındaki Konumu ve Türkiye’nin Öncelikli Çözmesi Gereken Konular”, 2. Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar ve Yenilikçi Teknolojiler Sempozyumu, 19-21 Ekim, Kızılcahamam, Türkiye, ss.1-14.

Kogabayev, T. and Maziliauskas, A. (2017). “The Definition and Classification of Innovation”, *HOLISTICA*, 8(1), 59-72.

Şahinli, M.A. ve Kılınç, E. (2013). “İnovasyon Ve İnovasyon Göstergeleri: AB Ülkeleri ve Türkiye Karşılaştırması”, *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25, 329-355.

Uzkurt, C. (2008). *Pazarlamada Değer Yaratma Aracı Olarak Yenilik Yönetimi ve Yenilikçi Kurum Kültürü*. İstanbul: Beta Yayınları.

World Intellectual Property Organization (WIPO) (2022). *Global Innovation Index 2022: What is the future of innovation-driven growth?* Geneva: WIPO. DOI:10.34667/tind.4659

World Intellectual Property Organization (WIPO) (2023). *Global Innovation Index 2023: Innovation in the Face of Uncertainty*. 16th Edition, (Editor: Dutta, S., Lanvin, B., Rivera León, L. and Wunsch-Vincent, S.), WIPO Publication No. 2000EN/23, Geneva, Switzerland.

GELİR POLARİZASYON EĞİLİMİ

Banu BEYAZ SİPAHİ¹

1. GİRİŞ

Son zamanlarda, gelir dağılımlarını karakterize etmek için polarizasyon ölçümü önemli bir değişken olarak önerilmiştir. Gelir eşitsizliği ve polarizasyon kavramları farklılık göstermektedir. Eşitsizlik, dağılımın genel yayılımı ile ilgilidir. Bir araştırmacı gelir dağılımı karşılaştırması yapmayı düşünüyorsa, sadece eşitsizlik, yoksulluk ve refah miktarını değil, aynı zamanda polarizasyonda incelemesinde fayda olabilir. Literatürde refah, eşitsizlik ve yoksulluk ölçüleri arasındaki benzerlikler ve farklılıkların neler olduğu bilinmektedir. Ancak gelir polarizasyonunun refah, yoksulluk ve eşitsizlik açısından ne anlama geldiği hakkında çok az bilgiye rastlanmaktadır. Özellikle gelir eşitsizliği ve yoksulluk sorunu her çağda gündemde yer almaktadır.

Küreselleşmenin kültüre olan etkisinde üç paradigmanın öne çıktığı görülmektedir. Bunlar polarizasyon, homojenizasyon ve melezleşme olarak belirtilmektedir (Greig, 2002). Küreselleşmenin etkisi ve teknolojinin gelişim göstermesi ile birlikte insanlar homojenleşmek yerine çok kutuplu bir hale gelmektedir (Bauman, 2016). Kutuplaşma anlamına gelen polarizasyon kavramı, toplumda politika, spor, medya, kamu sorunları gibi farklı alanlarda gözlemlenebilmektedir. İktisat literatüründe polarizasyon kavramı gelir çerçevesinde “Gelir Polarizasyonu” olarak ele alınmaktadır. Gelir polarizasyonu orta

¹ Doç Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulama Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, banubeyazsipahi@tarsus.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5242-5049.

gelir grubunun daralması sonucunda mevcut gelir dağılımının daha düşük gelir gruplarına ya da yüksek gelir grubuna doğru kutuplaşması olarak ifade edilmektedir.

Orta gelir sınıfında küçülme/daralma (hollowing out) olarak tanımlanan gelir polarizasyonun temel sonuçları yoksulluk, refah problemi ve gelir eşitsizliğidir. Temel sonuçlarından ilki yoksulluk artışı; orta gelirli bireylerin gelirlerinin düşmesi bazı bireylerin daha düşük gelire sahip olmalarına hatta bazılarının yoksulluk sınırının altına düşmesine neden olabilmesidir. İkinci refah sorunlarında orta gelir sınıfının daralması bu bireylerin yaşam standartlarını düşürecektir. Düşük gelirli bireyler sağlık hizmetlerinin erişiminden, eğitim ve barınma ve beslenme gibi diğer temel ihtiyaçları karşılamakta zorlanabilmesidir. Bu toplumsal refahı etkileyecektir. Üçüncüsü ise gelir eşitsizliği sorunu, orta gelirin daralması genellikle gelir eşitsizliğini artırmaktadır. Gelir eşitsizliği gelir dağılımının yapısını bozduğu için zenginler ile yoksullar arasında farkın daha da açılmasına neden olmasındır. Bu nedenle orta gelir sınıfın korunması ve genişletilmesi önem arz etmektedir.

İktisadi literatürde gelir dağılımı sorunu farklı boyutlarda ele alınmaktadır. Gelir dağılımı çalışmalarında ortaya çıkan polarizasyon kavramı daralan orta sınıf gibi bir sonuca yol açsa da, bu tür sonuçları her zaman tartışmaya araç olarak kullanmak uygun olmayabilir. Bunun nedenlerinden ilki kavramsal olarak daralan orta sınıfın neyi ifade ettiğidir. İkincisi bağlamsal farklılıkların olmasıdır. Her ülkenin gelir dağılımı dinamikleri farklıdır. Her ülkenin orta gelir dağılımı farklılık göstermekte bazı ülkelerin ki artarken bazılarının ki küçülebilmektedir. Üçüncüsü, gelir dağılımını etkileyen birçok faktör yer almaktadır. Bu faktörler arasında işsizlik, eğitim düzeyi, sosyal yardımlar, büyüme hızı, vergi politikaları gibi değişkenler yer alabilir. Bu nedenle daralan orta sınıfı bahsedilen bu faktörler ile ele almak gerekmektedir. Son olarak çözüm odaklı olunmalı, daralan orta

sınıfın sorunları ortaya konulmalı ve önlemler alınması gerekmektedir.

Sonuç olarak, "daralan orta sınıf" gibi sonuçları sadece tek başına ele almak yerine, daha geniş bir bağlama ve analize yer vermek önemlidir. Gelir dağılımı sorunu karmaşık bir konsepttir ve çözüme yönelik yaklaşımlar genellikle çok faktörlü ve bağlamsal olmalıdır.

Burada ortaya çıkan durum gelir grubunun ortasında yer alan orta gelir sınıfının daralması sonucunda kuyruklara doğru bir hareketin gözlenmesidir. Gelir dağılımının kutuplu hale gelmesidir (Levy ve Murnane, 1992). Sorulması gereken sorulardan birisi artan gelir polarizasyonu ile birlikte azalan bir gelir eşitsizliğinin gözlenmesi mümkün müdür? Bu sorunun cevabı evet olabilir. Orta gelir sınıfının ekonomik durumda iyi olması geliri yükseltir, hızlı ekonomik büyüme toplum için önem arz etmektedir. Gelir polarizasyonunu artırırken, aynı zamanda gelir eşitsizliğini azaltmaya yönelik politika ve programlar uygulanabilmektedir. Örneğin, vergi sistemi, sosyal yardımlar ve eğitim gibi faktörler, gelir eşitsizliğini dengelemeye yardımcı olabilir. Buna benzer örnek işgücü piyasasındaki yapısal değişiklikler, gelir polarizasyonunu artırabilirken, aynı zamanda bazı sektörlerde daha yüksek ücretli işlerin artması gelir eşitsizliğini azaltabilir. Aynı şekilde eğitim ve iş fırsatlarının daha geniş bir kesime erişilebilir olması, gelir eşitsizliğini azaltabilir. Eşit fırsatlar, daha fazla kişinin gelirini artırmasına yardımcı olabilmektedir.

Gelir dağılımı çalışmaları farklı ölçütlerde ele alınmaktadır. Hemen hemen hiçbir gelir dağılımı çalışmasında polarizasyondan bahsedilmemektedir. Başka bir ifade edilişle orta gelir sınıfının kaybolması yani dağılım içerisinde ortada yer alan orta sınıfın kuyruklara doğru hareketi ile ilgili bilgi verilmemektedir. Bu faktörlerin bir araya geldiği bir senaryoda,

gelir polarizasyonu artarken gelir eşitsizliği azalabilmektedir. Ancak, bu tür bir senaryo nadirdir ve genellikle çok sayıda politika ve sosyal değişikliğin sonucunda gerçekleşmektedir. Ayrıca, her toplumda bu faktörlerin etkisi farklı olabilir. Bu nedenle, her durumu ayrı ayrı incelemek ve analiz etmek önem arz etmektedir.

Çalışmanın amacı Türkiye bağlamında literatürde bir boşluk olan gelir polarizasyon kavramını ortaya koymak ve gelir polarizasyonunu ölçmek için kullanılan yöntemleri vurgulamak amaçlanmıştır. Ayrıca gelir polarizasyonu ve gelir eşitsizliğinin birlikte hareketinin incelenmesi, farklı gelir kaynaklarının gelir polarizasyonuna katkısının araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Türkiye için ileride yapılacak olan analiz çalışmalarına yol göstereceği düşünülmüştür.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde gelir polarizasyonu kavramsal çerçevede ele alınmıştır. Gelir polarizasyonunun avantaj ve dezavantajlarından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise gelir polarizasyonunun ölçümlerinden bahsedilmiştir. Hesaplamak için kullanılan farklı indeks yöntemlerinden bahsedilmiştir. Dördüncü bölümde ise gelir polarizasyonunun refah ve yoksulluk kavramları ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Beşinci bölümde ise gelir polarizasyonunun sağlıklı olan ilişkisi vurgulanmıştır.

2. GELİR POLARİZASYONUNUN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Gelir eşitsizliği ve gelir polarizasyonu farklı kavramlar olsa da iki kavramda orta gelir dağılımına karşı duyarlı olduğunu söyleyebiliriz. Gelir eşitsizliği bir toplumdaki farklı bireylerin nüfusa olan uzaklıklarının ortalaması ile ilgilenirken, gelir polarizasyonu gelir farklarına ve gelir kümelerine odaklanır ve grup içi veya heterojen gruplar arasında homojenliğe

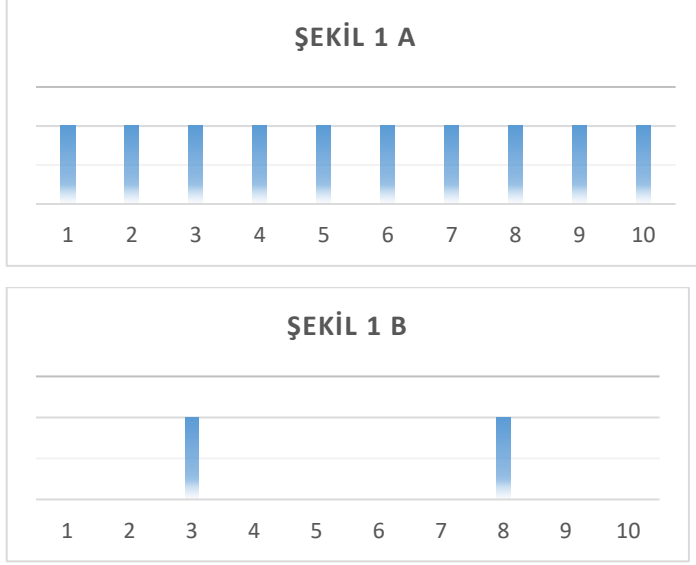
odaklanmaktadır (Castro, 2003). Gelir polarizasyonu gelir eşitsizliği kavramından çok ayrım kavramına daha yakındır. Gelir polarizasyonu yoksulluk kavramı ile de farklılık göstermektedir. Çünkü yoksulluk gelir dağılımının en alt grubunda ne olduğuna odaklanmaktadır (Caminada ve ark., 2012). Gelir polarizasyonu orta sınıfın küçülmesi ile ilgilidir. Varlıklı bir orta sınıf, yüksek gelir, yüksek büyüme oranı, politikaların istikrarı için her toplum sınıfı için önemlidir. Oysa yüksek gelir polarizasyonunun birkaç zararı olabilmektedir.

Gelir polarizasyon kavramını ilk kez literatüre Esteban & Ray (1994), Foster & Wolfson (1992) ve Wolfson (1994)'ın çalışmaları ile katılmıştır. Foster & Wolfson (1992) çalışmalarında gelir polarizasyonu kavramını ele alırken iki gelir grubuna odaklanmaktadır. Ancak Esteban & Ray (1994) çalışması ise iki gelir grubun fazlasına odaklanmaktadır. Bu iki çalışmanın bir birinden ayıran noktası olmuştur.

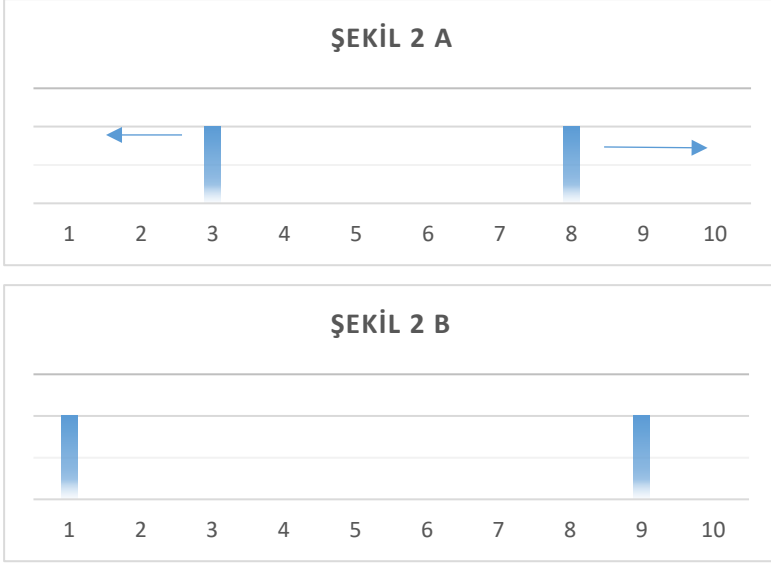
Esteban ve Ray (1994) çalışmasında gelir dağılımının 3 temel özelliğinden bahsetmektedir. İlki her grup içerisinde yüksek derecede homojenlik söz konusudur. Bu özellik grup içerisinde bireylerin gelirlerinin bir birine yakın olduğunu yani bireyler arasında gelir farklarının düşük olduğunu ifade etmektedir. İkinci olarak gruplar arası yüksek heterojenlik söz konusudur. Yani, farklı gelir grupları arasında bireylerin gelirlerinde uçurum yüksektir. Son olarak tüm dağılım üzerinde çok küçük etkisi bulunan küçük ölçekli gruplar söz konusudur. Bu gruplar toplam nüfusa oranla oldukça küçük olmasına rağmen gelir dağılımı üzerinde belirli etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu kapsamda polarizasyon kavramı grup içi özdeşlemenin ve gruplar arası yabancılaşmanın etkileri üzerine odaklanmaktadır.

Yukarıda bahsedilen polarizasyon kavramının üç temel özelliğini örneklerle inceleyelim.

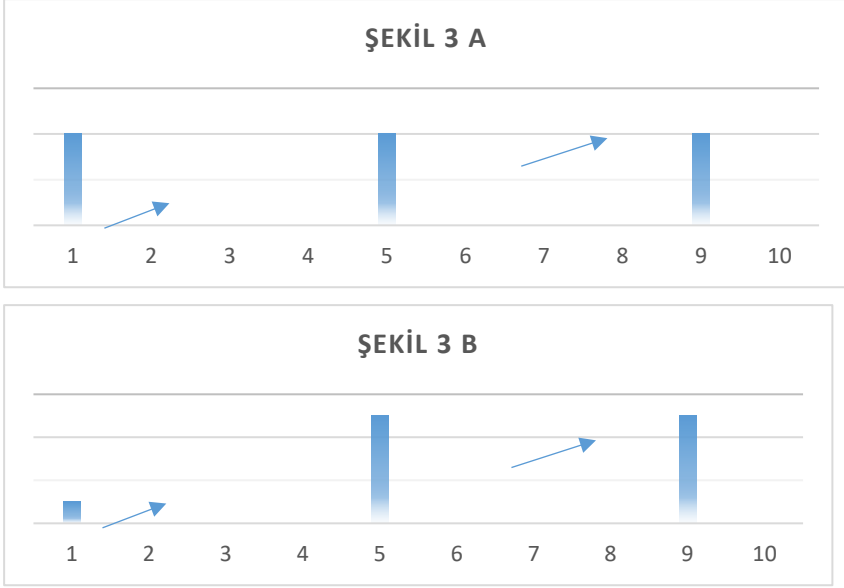
İlk olarak Şekil 1’de ilk özellik olan her grup içerisinde yüksek derecede homojenliğin olmasıdır.

Bu özelliği açıklamak için Esteban ve Ray (1994) çalışmasında iki farklı zamanda iki farklı gelir dağılımı varsaymıştır. Burada zamanın bir anında ilgili popülasyon, gelir dağılımını eşit ve birer birim uzaklıkta on eşit parçaya böldüğünü varsaymıştır. İkinci zaman diliminde ise 3. ve 8. noktalarda gelir iki eşit gruba bölüldüğü varsayılmıştır. Buradan elde edilen sonuç ikinci zaman diliminde yer alan dağılımın birinci zaman diliminde yer alan gelir dağılımına göre daha polarize olduğu yönündedir. Ayrıca ikinci zaman diliminde gelir dağılımının daha özdeşik olduğu yani bireylerin zengin ve fakir diye iki gruba bölüldüğünü bu iki grubun arasında köprü olabilecek orta gelir sınıfının bulunmadığını göstermektedir. Birinci zaman dilimine göre yüksek gerginliğe neden olmaktadır.

Şekil 2’de ise ikinci özellik olan gruplar arası yüksek heterojenliğin söz konusu olmasıdır. Burada yine iki farklı zaman diliminde iki grupta yoğunlaşma söz konusudur. Birinci zaman diliminde 3. ve 8. gelir grubunda ikinci zaman diliminde ise 1. ve 10. gelir grubuna kayma yaptığı vurgulanmıştır. Burada ilk dağılımda ikinci dağılıma göre daha yüksek heterojenlik yani yabancılaşmanın olduğu ifade edilmiştir. Şekil 1’e göre polarizasyon artışı gibi gelir eşitsizliğide artmıştır. Polarizasyonun ve gelir eşitsizliğinin farklı yönlerle hareke edebileceği söylenebilir.

Şekil 3’de son özellik olan az sayıda büyük grup ya da tüm dağılım üzerinde çok küçük etkisi bulunan küçük ölçekli grupların olması durumudur. Burada her iki zaman diliminde eşit aralıklarla dağıtılmış 3 popülasyonun varlığı ele alınmıştır. İlk zaman diliminde ortadaki yığın ile sağındaki ve solundaki yığınlar aynıdır. İkinci zaman diliminde ise soldan sağa doğru kaymanın olduğunu görmekteyiz. Şekil 3’de yer alan örnekte Şekli 1 ve Şekil 2 ‘de yer alan örneklere göre biraz daha karmaşık olduğunu söyleyebiliriz. Soldaki yığın ilk başta sosyal gerilimi başlattığı düşünülebilir bu nedenle burada net etkiyi tanımlamak mümkün değildir. Ancak soldaki grubun diğerlerine göre küçük olması başta ortaya çıkan sosyal gerginlik etkisinde küçük olacaktır (Olivieri ve Horenstein, 2004).

2.1.Gelir Polarizasyonunun Avantaj ve Dezavantajları

Toplumun ekonomik yapısına göre, gelir polarizasyonunun avantajları ve dezavantajları olabilir. Uygulanacak olan politikalar ve toplumsal denge sağlama çabaları bu aşamada önemlidir.

Gelir polarizasyonu orta sınıfı yok ederek farklı sosyoekonomik özelliklerin olduğu sosyal gruplar oluşturmaktadır. Burada farklı sosyal grupların oluşması durumunda sosyal çatışmalar ortaya çıkabilir ve zamanla bu çatışmalar derinleşme gösterebilir. Sosyal çatışmaların artması yükselen gelir polarizasyonu sonucunda ekonomi üzerinde zararlı etkiler yaratmaktadır (Esteban ve Ray, 1994). Gelir polarizasyonun mevcut dezavantajları aşağıda ifade edilmiştir (Wang vd., 2018).

- Yüksek gelir polarizasyonu sosyal dışlama anlamına gelmekte ve sosyal hareketliliği kısıtlamaktadır. Sosyal dışlamanın etkisi çok boyutludur. Her toplumda farklılık göstermektedir. Aynı grup içerisinde yer alan bireyler diğer gruplardan farklılık hissettikleri için özellikle gelir grupları arasındaki hareketliliği engellemektedir. Orta gelir grubundaki bir bireyin veya hanenin düşük gelir grubuna düşmesi veya yüksek gelir grubuna geçmesi zorluklara neden olur ve sosyal dışlama yaratabilir (Motiram ve Sarma, 2014).
- Yüksek gelir polarizasyonunun ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesidir (Keefer ve Knack, 2002). Gelir düzeyi düşük olan bireylerin tüketim düzeylerini azaltmasının yanı sıra, gelirin düşmesi eğitim ve yeteneklerinin düşmesine ve buda işgücüne yetersiz kaynak aktarımına sebep olabilmektedir. Daha yüksek gelirli bireyler, daha düşük vergiler ödeyebilirler ve bu da kamu hizmetlerinin finansmanını zorlaştırabilir. Daha düşük gelire sahip olanlar, yenilik ve girişimcilik için sınırlı kaynaklara erişim sağlayamayabilirler. Bu ve benzeri unsurlar ekonomik büyümeyi sınırlayıcı etkilere yol açabilmektedir.

- Gelir polarizasyonu eğitim ve sağlıkta eşitsizlik yaratabilmektedir. Sağlık hizmetlerine ve eğitime ulaşımında sorunlara neden olabilmektedir. İktisadi boyutta riskleri minimize edebilmek için gelir dağılımındaki bozulmaların ve yığılmaların yönünü, ölçütünü belirlemek önemlidir (Clementi ve ark., 2014).
- Gelir polarizasyonu sosyal sınıfın hareketliliğini sınırlayabilir. Düşük gelirli hanelerden gelen bireyler yüksek sosyal statüye ulaşmada zorluk yaşayabilirler.
- Gelir polarizasyonu, ekonomik dalgalanmalardan daha fazla bireyin etkilenmesine neden olabilir. Özellikle ekonomik kriz dönemlerinde gelir düzeyi düşük bireyler daha fazla etkilenebilir.

Ekonomik büyümenin gelir polarizasyonu üzerinde olumsuz etkisinin olabileceği gibi olumlu etkisi de söz konusudur. Gelir düzeyinin artması daha fazla yatırım imkânı tanıyabilir. Buda ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır. Yatırımcıların artması girişimcilerin motivasyonunu artırarak yeni yatırımlara teşvik edecektir. Yüksek gelirli bireyler, daha fazla vergi öderler, bu da devlet gelirlerini artırabilir ve kamu hizmetlerinin finansmanına katkı sağlayabilir.

3. GELİR POLARİZASYONUNUN ÖLÇÜLMESİ

Buraya kadar olan kısımda polarizasyon kavramını ve ekonomide polarizasyon kavramı yani gelir polarizasyonundan bahsedilmiştir. Asıl sorulması gereken hususlardan biriside, bir toplumda gelir kutuplaşmasını nasıl ölçebileceğidir.

Öncülüğünü Wolfson (1994) tarafından yapılan ilk gelir polarizasyonu indeksi, gelir dağılımının iki grupta toplandığı bir süreç olarak ele almaktadır. Esteban and Ray (1991) ve Duclos, Esteban ve Ray (2004)'in çalışmaları ile ikinci gelir polarizasyon

indeks yapısı oluşmuştur. Burada herhangi rastgele bir sayıdaki kümelenmeleri ölçmeyi amaçlamaktadırlar (Esteban ve Ray, 2017). Bir polarizasyon indeksinin olması gereken temel özellikleri vardır. İlki **Anonimlik**: Dağılım indeksleri gelir haricinde diğer bireysel özelliklere bağlı değildir. İkincisi **popülasyon prensibi**: Dağılım indeksleri popülasyon büyüklüğü iki katına çıkarıldığında değişmez. Üçüncüsü ise, **Ölçekten bağımsızlık**: Dağılım indeksleri gelir ölçeğine bağlı olarak değişmez.

Polarizasyon indeksinin daha özel alt kümeleri vardır. Burada koşul olarak yerel tek tepe dağılımını, gelirin farklı ortalamalarına sahip olan genel dağılımın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Buna göre diğer alt özellikler sırasıyla şu şekildedir: (Araar, 2008).

- Genel dağılımı ortalaması etrafında birleştirmek, kutuplaşmayı artırmaz (Yabancılaşma hassasiyeti).
- Yerel tek tepe dağılımını ortalaması etrafında birleştirmek, kutuplaşmayı azaltmaz (Tanıma hassasiyeti).
- Aynı seviyede, yerel dağılımı oluşturan gelirlerle ortalama gelir arasındaki mesafeyi artırmak, kutuplaşmayı azaltmaz (Etkileşim hassasiyeti).

Duclos, Esteban ve Ray (2004) polarizasyon indeksi (DER), aksiyomatik bir yaklaşıma sahip olması ve kutuplaşma ölçümleri için arzu edilen bir dizi özelliği takip etmesi ile diğer indekslerden ayırt edilebilir. Esteban ve Ray (1994) polarizasyon indeksine (ER) kıyasla, şu özelliklere sahiptir: • Gelir üzerinde sürekli bir formda tanımlanır. • Grupları tanımlamak için keyfi gelir aralıklarını sabit olarak belirlemeye ihtiyaç duymaz. • Nüfus büyüklüğü tarafından normalize edilmiştir ve gelir ölçeği tarafından normalize edilebilir olmasıdır.

Gelir ölçeği ve nüfus büyüklüğüne göre normalizasyonlar, yoksulluk, eşitsizlik ve polarizasyon gibi dağılımsal olgular arasında karşılaştırma yapabilmek için temel bir öneme sahiptir. Bu normalizasyonlar, farklı bölgeler veya topluluklar arasındaki sosyoekonomik farklılıkları daha adil bir şekilde değerlendirmemizi sağlar. Wolfson (1994) tarafından süresiz değişkenler için geliştirilen bi-polarizasyon indeksi, aşağıda eşitlik 1’de ifade edilmiştir.

$$P_W = 2 \frac{\mu}{m} (1 - 2L(0.5) - Gini) \quad (1)$$

Polarizasyon (kutuplaşma)ve eşitsizlik açıkça farklı kavramlardır, bu nedenle kutuplaşmayı ölçmek için hangi istatistiklerin kullanılması gerektiği sorusu ortaya çıkar. Ortadan kaybolan orta sınıf üzerine literatürde, eşitsizlik ölçüleri dışında, bazı yazarlar gelir paylarını beşte birlik dilimlere ayırmışlardır, diğerleri ise ortalama veya medyan gelir temelinde tanımlanan çeşitli gelir aralıklarındaki nüfusun kesirlerini kullanmışlardır.

Lorenz Eğrisi $T - Gini/2$ olarak ifade edilmektedir. Eşitlikte yer alan $T=45$ derece çizgisi tarafından tanımlanan trapezoidin alanını temsil etmektedir. $P^* = (T - \frac{Gini}{2})/mtan$

Burada $mtan =$ "medyan tanjant"tır (ortalamanın tam olarak ortasından geçen doğru). Eğer $mtan$, medyandan farklı bir hizayı temsil ediyorsa (örneğin, eğer eşitsizliği azaltacak bir transfer varsa), o zaman hem eşitsizlik hem de polarizasyon azalacaktır. Burada Lorenz eğrisi, 50. nüfus yüzdesindeki tanjant doğrusuyla birlikte 45 derece çizgisine daha yaklaşır. $mtan =$ "medyan tanjant" $= m/\mu = 50$. nüfus yüzdesindeki Lorenz eğrisine olan teğetin eğimini ifade etmektedir. Eşitlikte m medyan değerini μ ise ortalamaı ifade etmektedir. Median tangent," medyan teğeti demektir ve Lorenz eğrisi ile 45 derece çizgisi arasındaki dikey mesafeyi ifade eder, özellikle 50. yüzdelikte. Şöyle hesaplanır: $0.5 - L(0.5)$ Bu, nüfusun alt yarısının gelir

payı ile yüzde 50 arasındaki farkı ifade eder. Bu ikinci kısım, $L(0.5)$ olarak adlandırılan medyan payı olarak ifade edilir.

Wolfson (1994) indeksi, orta gelir grubunun nispi büyüklüğünü ölçerek gelir polarizasyonunu derecelendirmektedir. Wolfson (1994) indeksi 0 (polarizasyonun yokluğu) ile 1 (tam polarizasyon) arası bir değer alır. Kesikli değişken olarak tanımlanan polarizasyon indekslerinin gelir, tüketim gibi sürekli değişkenlere uygulanması, iki temel soruna neden olur. İlk olarak, popülasyonun sınırlı sayıda gruba ayrıldığı durumlarda, polarizasyondaki sürekli değişiklikler bazen belirgin bir şekilde görülemeyebilir. Diğer bir sorun ise, bu indekslerin popülasyonun zaten küçük ve birbirine bağlı gruplara bölündüğünü varsaymasıdır. Başka bir deyişle, grup sayısının seçiminde belirgin bir keyfiyet vardır. Örneğin, Wolfson (1994) indeksi, popülasyonun benzer büyüklükte iki gruba ayrıldığını varsayar ve bu durum, iki yığının aşıldığı durumlarda polarizasyondaki değişikliği tespit etmeyi zorlaştırır, hatta imkansız hale getirir.

Diğer bir yaklaşım, J. Esteban ve D. Ray (1994) tarafından başlatılmış olup, polarizasyon ile çatışma/sosyal gerilim arasındaki ilişkiye odaklanmış ve çok kutupluluk içermektedir. Bu, gelirleri birbirine benzer olan ve diğer grup üyelerinden belirgin şekilde farklılaşan grupların (iki veya daha fazla) oluşturulmasını içermektedir. Esteban ve Ray'ın kutuplaşma teorisi, farklı gruplara ait insanların bireysel tutumlarına dayanır. Temel fikir, her bir kişinin kendi grubundaki diğer üyelerle özdeşleşme hissi taşıdığı ve diğer grup üyelerine karşı yabancılaşma hissi yaşadığıdır. Bu nedenle, bu çerçevede geliştirilen tüm polarizasyon indeksleri, özdeşleşme ve yabancılaşma fonksiyonlarına dayanmaktadır. Bu çalışmada bu yaklaşımla türetilmiş iki indeks daha irdelenmiştir. İlki Esteban-Ray indeksi ve ikinci olarak Esteban-Gradin-Ray indeksi ele alınmıştır.

Alienasyon-tanımlama çerçevesinde geliştirilen ilk kutuplaşma endeksi olan Esteban-Ray endeksinin formu şöyledir:

$$P_{(p,\alpha)}^{ES} = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n P_i^{1+\alpha} P_j [\log(\bar{x}_i) - \log(\bar{x}_j)] \quad (2)$$

Alienasyon-tanımlama çerçevesi, Esteban ve Ray'ın polarizasyon teorisinde temel bir kavramdır. Bu çerçeve, bireylerin farklı gruplara aidiyeti ve bu gruplara yönelik duygusal tutumları üzerine odaklanır. İki ana kavram, "alienasyon" ve "tanımlama" (identification), bu çerçevenin temelini oluşturur.

- **Alienasyon (Yabancılaşma):** Bu kavram, bir bireyin kendi grubuna ait olmayan diğer gruplara karşı duyduğu uzaklaşma veya yabancılaşma hissini ifade eder. Yani, birey kendi grubuna aidiyet hissederken, diğer gruplara karşı bir tür uzaklaşma veya yabancılaşma hissi yaşar.
- **Tanımlama (Identification):** Bu kavram ise bireyin kendi grubuna aidiyet hissetme ve bu grupla güçlü bir şekilde özdeşleşme durumunu ifade eder. Birey, kendi grubundaki diğer üyelerle bir bağ hisseder ve bu grupla ilişkilendirir.

Bu çerçeve, bireyler arasındaki duygusal ilişkileri ve gruplar arasındaki sosyal dinamikleri anlamak için kullanılır. Esteban-Ray endeksi, bu alienasyon-tanımlama çerçevesi üzerine kurulmuş bir kutuplaşma ölçüsüdür ve bireylerin farklı gruplara karşı hissettikleri alienasyon ve tanımlama düzeylerini dikkate alır.

Diğer bir polarizasyon endeksi olan Esteban, Gradin ve Ray (1999) (EGR) endeksi ise popülasyonun bölündüğü yığın sayısını araştırmacının takdirine bırakmaktadır. Grup içi gelir eşitsizliğinden kaynaklanan tanı eksikliği, Esteban-Ray endeksinin düzeltilmiş bir versiyonunu içermektedir

$$P^{EGR}(f, \alpha, \beta) = P^{ER}(\alpha, \rho) - \beta[G(f) - G(\rho)] \quad (3)$$

Eşitlikte $P^{ER}(\alpha, \rho)$ ifadesi gelir dağılımının bir temsilini (iki, üç veya daha fazla grup/gelir aralığı tarafından) tahmin edilen Esteban-Ray indeksidir. $z(f, \rho) = G(f), G(\rho)$ grup içindeki gelir eşitsizliğini dikkate almadan meydana gelen hatayı simgeler. $G(f)$ ve $G(\rho)$ genel ve gruplar arası Gini katsayılarıdır ve θ , kutuplaşmanın ölçümündeki hataya verilen ağırlığı (önemi) ölçen bir parametredir.

4. GELİR POLARİZASYONUNUN REFAH, YOKSULLUKLA İLİŞKİSİ

Bu bölümde gelir polarizasyonun refah, yoksulluk boyutu ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Bireyler arasında kıskançlık söz konusu olduğunda polarizasyon ve refah ölçümleri arasında ilişki ortaya çıkar. Polarizasyon, insanların fayda fonksiyonunun sadece kendi gelirlerine değil, aynı zamanda grup gelirlerine de bağlı olduğu durumlarda, daha zengin gelir grubunun refahı ile daha fakir gelir grubunun refahı arasındaki fark olduğunu kanıtlanmıştır. Sonuç olarak, polarizasyon, daha zengin gelir grubunun refahı yükseldiğinde ve/veya daha fakir gelir grubunun refahı düştüğünde artar. Ayrıca, bireylerin kimlik hissi, analizlerde önerilen çerçevesi altında kendi fayda fonksiyonlarına dayandırılmaktadır. Bu, sadece kimlik terimini yoğunluk fonksiyonu değerine dayandırmaktan daha çok Esteban ve Ray (1994) ve Duclos vd. (2004) tarafından geliştirilen kimlik-uzaklaşma çerçevesinin orijinal motivasyonuna daha yakın olduğu söylenebilir (Rodríguez, 2004).

Ayrıca, gelir polarizasyonu ile yoksulluk ölçümleri arasındaki ilişki de dikkate alınmalıdır. Gelir gruplarının belirgin bir şekilde ayrıldığı durumlarda ve bu ayrım yoksulluk sınırı ile sıkı bir şekilde ilişkilendirilmişse, polarizasyon söz konusu olabilir. Bu durumda, yoksul insanlar ile gelir dağılımının geri kalanı arasındaki polarizasyonun varlığı, bir yoksulluk endeksi

değerinin hesaplanmasını gerektirebilir. Toplumda daha fazla yoksulluk (yoksul insanların oranının artması ve/veya gelir açığı oranının artması) ve/veya daha fazla zenginlik (normalized zenginlik fazlası endeksi ile ölçülen) durumları, genel polarizasyonu daha da artırabilir (Rodríguez, 2004). Bu bağlamda, yoksulluk ve gelir polarizasyonu arasındaki etkileşimin, sosyoekonomik analizlerde önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

5. GELİR POLARİZASYONU VE SAĞLIKLA İLİŞKİSİ

Gelir polarizasyonu bireyin sağlığına zarar verebildiği düşünülmektedir. Polarizasyon, sosyal gerilim ve çatışma ile ilişkili kavramlardır. Sağlığı belirleyen bazı sosyal faktörler, oluşturdukları sosyal gerilim ve çatışma yoluyla etki eder. Özellikle iki faktör bu bağlamda önemlidir: modern endüstrileşmiş toplumlardaki birçok sosyal yapının yönetimindeki hakimiyet ve çatışma stratejilerinden kaynaklanan psikososyal stres, ve çatışmalı çıkarlara sahip gruplar arasındaki gerilim ve anlaşmazlık nedeniyle kamu mallarının ve yeniden dağıtım politikalarının daha düşük düzeyde sunulmasına neden olmaktadır.

Yapılan çalışmalarda gelir polarizasyonunun bireylerin sağlığını minimum iki farklı şekilde etkilediğini ele almaktadır. İlki, psikososyal stres kavramıdır. Genellikle endüstrileşmiş toplumlarda yaygın olarak görülen çatışmaya, hakimiyet ve boyun eğme gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir (Wilkinson,1998). İkincisi, politik ekonomi yönünden ele alınmıştır. Buna göre, gelir eşitsizlikleri, sağlık, eğitim gibi kamu mallarının sunumu konusunda çatışmalı çıkarlara sahip gruplar arasındaki anlaşmazlığı ve gerilimi artırması yönündedir. Bu tür çıkar çatışmalarının, kamu mallarının ve yeniden dağıtım

politikalarının sunumunu azaltma eğiliminde olduğu düşünülmektedir (Garand ve Nguyen,2007). Bu iki farklı yaklaşım aslında gelir eşitsizliği kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Sağlık ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişki farklı disiplinlerde çalışma konusu olmuştur. Kawachi vd. (1999), Deaton (2003) çalışmaları eşitsizlik ile sağlık arasında doğrudan bir bağlantı olmadığını savunsa da, psikososyal stresin eşitsizliğin sağlıkla ilişkilendirilebilecek olası yollarından biri olduğunu ifade etmektedirler. Wilkinson (2000) çalışmasında, gelir eşitsizliğini "hakimiyet ve çatışma stratejilerinin stresli yolları" ile ilişkilendirmekte ve bunuda psikososyal stresin artmasına ve bireysel sağlığın kötüleşmesine neden olabileceğini ifade etmektedir.

6. SONUÇ

Polarizasyon, iki temel sonucun özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunlar sırasıyla yabancılaşma ve kimlik kavramlarıdır (Esteban ve Ray, 1994). Toplumlarda bireyler veya gruplar birbirlerine ne kadar uzaksa, o kadar farklı kolektif tercihlere sahip olacaklar ve farklı amaçlar ve çıkarlar peşinde koşacaklardır. Bu tür uzaklık, yabancılaşma hissine neden olur ve bu da diğer gruplara karşı hoşgörüsüzlüğe, sosyal ve siyasi çatışmalara yol açabilir. İkinci olarak, gruplar içsel olarak daha homojen olduğunda grup içi kimlik kazanımı yüksek olur ve grup içi daha fazla aidiyet hissi yaratır, bu da sosyal ve siyasi çatışmayı artırabilir. Sonuç olarak, gruplar arası heterojenlik (yabancılaşma) ve grup içi homojenlik (kimlik), polarizasyonun büyüklüğünü belirler.

Polarizasyon ile eşitsizlik kavramları farklılık göstermektedir. Özellikle Wolfson (1994) çalışmasında iki kavramın farklılığını orta sınıfın ortadan kaybolması ile açıklamıştır. Ayrıca, Esteban ve Ray (1994), polarizasyonu

eşitsizlikten net bir şekilde ayıran özellikleri ayrıntılı olarak metin içerisinde ifade edilmiştir. Belki de bunların en önemlisinin, polarizasyonun transfer ilkesi ile ilişkisiz olabileceği, bu ilkenin aslında eşitsizlik ölçümünde temel bir özellik olduğudur. İki gruplu bir toplum olduğunu ve grup içi eşitsizlikler olduğunu varsayalım, zenginden fakire yapılan transferler, transfer ilkesi ile uyumluysa, kesinlikle ölçülen eşitsizliği azaltacaktır, ancak eğer bu transferler belirli bir grup içinde gerçekleşirse, kimlik oluşturmayı artırarak polarizasyonu artırabileceğini söyleyebiliriz. Polarizasyonun ikinci ayırt edici özelliği ise "eşitsizlik ölçüleri ile uyumlu olmayan bir şekilde küresel nitelikte olmasıdır".

KAYNAKÇA

- Araar, A. (2008). On the decomposition of polarization indices: Illustrations with Chinese and Nigerian household surveys. *CIRPEE Working Paper*.
- Bauman, Z. (2016). *Küreselleşme-toplumsal sonuçları*. (A. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Caminada, K., Goudswaard, K. P. & Koster, F. (2012). Social income transfers and poverty: a cross-country analysis for OECD countries. *International Journal of Social Welfare*, vol. 21(2), 115–26.
- Castro, J. V. (2003). Regional convergence, polarisation and mobility in the European Union, 1980–1996. *Journal of European Integration*, vol. 25, no. 1, 73–86.
- Clementi, F., Molini, A.L.D., Schettina, F. (2014). When the center cannot hold: Patterns of polarization in Nigeria. *Review of Income and Wealth* 63(4).

- Deaton, A. (2003). Health, inequality and economic development. *Journal of Economic Literature*, 41, 113–58, 2003.
- Duclos, J. Esteban, J. & Ray, D. (2004). Polarization: concepts, measurements, estimation. *Econometrica*, 72 (6): 1737-1772.
- Esteban, J., Ray, D. (1994). On the measurement of polarization. *Econometrica*, Vol. 62, pp. 819-852.
- Foster, J., Wolfson, M.C. (1992). *Polarization and the decline of the middle class: Canada and the U.S.* ,Mimeo, Vanderbilt University.
- Garand, J.C., Nguyen, N.K. (2007). The Effects of income inequality on political attitudes and behavior. Paper presented at annual meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago, Illinois.
- Greig, M. J. (2002). The end of Geography?: Globalization, communications and cultura in the international system. *The Journal of Conflict Resolution*, 46(2), 225-243.
- Kawachi, I., Kennedy,P.B. & Wilkinson, R.G. (1999). *The society and population health reader. income inequality and health*, The New Press, New York.
- Keefer, P., Knack, S. (2002). Polarization, politics and property rights: Links between inequality and growth. *Public Choice* 111, 1-2: 127-154.
- Levy, F. & Murnane, R.J. (1992). U.S. earnings levels and earnings inequality: A review of recent trends and proposed explanations. *Journal of Economic Literature*, Vol. 30, No. 3, pp. 1333-1381.

- Motiram, S., Nayantara, S. (2014). Polarization, İnequality, and Growth: The Indian Experiencel. *Oxford Development Studies*, 42:3, 297-318.
- Olivieri, S., Horenstein, M. (2004). Income polarization in Argentina: Pure income polarization, theory and applications. *Económica*,50: 39-66.
- Rodríguez, J.G. (2004). Measuring polarization, inequality, welfare and poverty. Economic Working Papers at Centro de Estudios Andaluces E2004/75, Centro de Estudios Andaluces.
- Wang, J., Caminada, K.,Goudswaard, K. &Wang, C. (2018). Income polarization in European countries and Europe wide, 2004–2012. *Cambridge Journal of Economics*, 42(3), pp.797-816.
- Wilkinson, R. G. (1998). Low relative income affects mortality. *British Medical Journal*, 316, 1611, 1998.
- Wilkinson, R. G. (2000). Mind the gap; hierarchies, health and human evolution. Weidenfeld and Nicolson, London,
- Wolfson, M.C. (1994). When inequalities diverge. *The American Economic Review*, Vol. 84 (2), pp. 353-358.

YENİLENEBİLİR ENERJİ, EKOLOJİK AYAK İZİ VE YEŞİL EKONOMİ İLİŞKİSİNİN SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ

Selma BÜYÜKKANTARCI TOLGAY¹

1. GİRİŞ

Son yıllarda yaşanan nüfus artışı, teknolojiye yeniliklere bağlı olarak endüstrideki hızlı gelişim ekonomik ve çevresel anlamda birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. İklim değişikliği sonucunda oluşan sıcaklık artışı, kuraklıklar, ormanların talan edilmesi ve kaynakların sorumsuzca tüketilmesi ülkeleri ekolojik krizlerle karşı karşıya getirmektedir. Bu sorunlarla başa çıkabilmek için, dünyanın her yerinden ülkeler kendi karşılaştırmalı üstünlüklerine dayanarak ekonomide yeni bir eğilim olan yeşil ekonomiyi uygulamaya başlamışlardır. Yeşil ekonomi, kaynakların kısıtlı olmasını göz önüne alarak çevresel bozulmaların dâhil edildiği bir ekonomik büyümenin gerçekleştirilebileceğini savunmaktadır (Lee ve He, 2022).

Ekonomideki bu yeni eğilim, iklim değişikliği, gıda krizi, ekonomik ve finansal krizler ile yoksullukla mücadele gibi dünyadaki ülkelerin karşı karşıya kaldığı çeşitli krizleri çözmeye yönelik stratejiler aramaktadır (Norouzi, 2022). Sürdürülebilir kalkınma gelecek nesillerin ihtiyacının bugünden karşılanması için mevcut kaynakların etkin kullanımını öngörmektedir. Bu nedenle yeşil ekonomi sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak yeni bir model olarak büyümeyi sağlayacak bir teori olarak çıkmıştır.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kayseri Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Dış Ticaret Bölümü, sbtolgay@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0591-7822.

Yeşil ekonomi, sürdürülebilir büyüme için hem var olan kaynakların verimli kullanması hem de kaynakların kullanılması sonucunda ortaya çıkacak olan atıkların da yeniden kullanımının mümkün olabileceğini söylemektedir (Koyuncu ve Karabulut, 2021). Yeşil ekonomi kavramı Birleşmiş Milletler' in çevre programı UNEP aracılığıyla 1992 yılında Rio de Janeiro'da Rio+20 Zirvesinde ele alarak yapısal ekonomik değişim olan çok boyutlu somut bir stratejiyle sürdürülebilir kalkınmanın genel politik önceliğinde bir değişiklik yaratmayı amaçlamışlardır (United Nations). Birleşmiş Milletler 2015 yılında Küresel Hedefler olarak bilinen 17 adet sürdürülebilir Kalkınma Hedefi belirlemiştir. Bu hedeflerden sorumlu tüketim ve üretim başlıklı 12. hedef kartında ekonomik büyümeyi ve sürdürülebilir kalkınmayı başarmak amacıyla üretim ve kaynakları tüketme şeklimizi değiştirerek ekolojik ayak izimizin azaltılması gerektiği vurgulanmıştır. Doğal kaynakların verimli bir şekilde yönetilmesi, atıkların yeniden kullanımı ya da bertaraf edilmesi ekolojik ayak izimizi azaltacak en önemli tedbirlerdir. Bununla birlikte sadece endüstrileri, üretim işletmelerini değil tüketicileri de geri dönüşüm ve atık azaltıcı politikalar ile sürdürülebilir tüketim kalıplarına yönlendirmek ekolojik ayak izi açısından çok önemli olduğu konusunda amaçlar belirlenmiştir (UNDP). Bu anlamda üretim ve tüketim de yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması, geri dönüşüm aracılığıyla atıkların yeniden üretime kazandırılması ile ekolojik ayak izinin azaltarak sürdürülebilir büyümeye katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla da yenilenebilir enerji kullanımının ekolojik ayak izini azaltma ve yeşil ekonomi oluşturulmasında önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

Bu nedenle bu çalışmada sürdürülebilir kalkınma açısından yeşil ekonomi kavramından bahsederek, yeşil ekonominin yenilenebilir enerji ve karbon ayak izinin azaltılma politikalarını uygulamak için ne gibi bir etkisi olduğuna değinilecektir. Çevre kirliliğinin hızlı artışı ve yenilenemeyen

kaynakların verimsiz kullanılması sonucunda gelecekte ihtiyaçların giderilemeyeceği bir dünyaya neden olacaktır. İktisat bilimi insanların sınırsız ihtiyaçlarının giderilebilmesi için mal ve hizmetlerin üretimi ve tüketimini inceleyen bir bilim dalıdır. İnsanların sınırsız ihtiyaçlarını üretebilmek için kullanılan emek, sermaye ve doğal kaynakların ekonomik büyüme ile ilişkisi incelemek ve buna uygun politikalar belirlemek makroekonominin en önemli konusudur. Bu bağlamda özellikle yenilenemeyen enerji kaynaklarına farklı bir seçenek olarak kullanılması gereken yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı hem karbon ayak izinin hem de çevreye vermiş olduğu olumsuz etkilerin azaltılması açısından çok önem arz etmektedir. Ayrıca bunların ekonomik büyüme üzerine etkisinin de bilinerek buna uygun kamu politikaları gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma birbirine bağlı beş bölümden oluşturulmuştur. Öncelikli olarak giriş kısmında konunun öneminden bahsedilmiştir. Ardından ikinci bölümde yeşil ekonominin tarihsel çıkış noktasına değinilerek ampirik literatür ile birlikte kavramsal tanımlama yapılmıştır. Üçüncü bölümde yeşil ekonomi, yenilenebilir enerji ve sürdürülebilir kalkınma ilişkisi yer almaktadır. Dördüncü bölümde ekolojik ayak izi hakkında bilgi verilerek ve sürdürülebilir büyüme ile ilişkisi anlatıldıktan sonra, sonuç kısmında konu hakkında genel bir toparlama yapılmıştır.

2. YEŞİL EKONOMİ

Geleneksel kalkınma modelleri uzun bir zamandır kullanılmasından dolayı sanayileşmenin artması sonucu aşırı enerji tüketimine, kaynakların tükenmesine ve iklim değişiklikleri gibi çevresel anlamda birçok etkiye neden olduğu görülmüştür. 2008 yılından sonra dünyada ülkelerin akaryakıt, gıda finans gibi karşılaştığı krizlerle mücadele etmek amacıyla çözümler aramaya başlamıştır. Bu anlamda gelişmiş ülkelerde

özellikle çevresel ve finansal krizlere karşı yeşil ekonomi yaygınlaşmaya başlamıştır (Ciocoio, 2011). Gelişmiş ülkelerin çevreyi koruma adına yapmış oldukları yatırımları desteklemek için Birleşmiş Milletler Çevre Programı, 2008 yılında bir rapor hazırlayarak “Yeşil Ekonomi Girişimi” ni başlatmıştır. BM Çevre Programının hazırladığı raporda yeşil ekonomi, "doğal, insani ve ekonomik sermaye yatırımlarından daha iyi getiri elde etmek, aynı zamanda sera gazı emisyonlarını azaltmak, doğal kaynakların kullanımını azaltmak, üretim ve tüketim sonucu oluşacak atıkların azaltılmak amacıyla işletmelerin ve altyapının yeniden düzenlemek" olarak tanımlanmaktadır (UNEP, 2010). Yeşil ekonominin ülkeler tarafından uygulanabilmesi için bazı unsurlara dikkat etmek gerekmektedir. Bunlar; ülkelerin doğal sermayeye yatırım yapmaları, ekonomiyi karbondan arındırmaları, yeşil işler oluşturmaları şeklinde belirlenmiştir (Ciocoio, 2011).

Başka bir tanımlama da Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yapılmıştır. 2012 yılında yeşil ekonomiyi “sürdürülemez kaynak kullanımı ve çevresel etkilerin ekonomik büyümeden ayrıştırılması” olarak tanımlamıştır. BM Çevre Programı hazırlamış olduğu raporda yeşil ekonominin sürdürülebilir kalkınmanın yerine geçemeyeceğini ekonomik büyümeyi hızlandıracığını bildirmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde yeşil ekonomi yöntemleri olarak yenilenebilir enerji kullanımları, devlet destekleri, kırsal altyapının geliştirme ve yeşil teknoloji yatırımlarının yer aldığı görülmektedir (Lee, Wang ve Ho, 2022).

2015 yılında imzalanan Paris Anlaşması ile de anlaşmaya taraf ülkeler temiz, düşük karbon enerjisi geliştirmek için ortak bir karar almışlardır. Bu amaçla ülkeler, su, hava ve çevre kirliliği gibi çevresel bozulmaya yol açan faktörlerle mücadele edebilmek için bilim ve teknolojiyi kullanarak yeni yollar aramaya başlamışlardır (Hao vd., 2023).

BM Çevre Programı (UNEP), yeşil ekonominin "büyümenin motoru" şeklinde betimlenmesi ve ülkeleri bu konuda isteklendirilmesinde, istihdam oluşturulmasında ve yoksulluğun bertaraf edilmesinde önder olmuştur. Yeşil ekonominin sosyal adaleti sağladığı, çevresel riskleri azalttığı ve ekolojik anlamda yaşanan kıtlığın ortadan kaldırıldığı düşünüldüğünde insanların refah düzeylerinin artmasını sağlayan bir ekonomi olarak tanımlanmaktadır (UNEP, 2011b). Yeşil ekonomi, ülkeler için sürdürülebilir kalkınma amaçlı yapılan çevresel krizlere ve kaynak kıtlığına yol açan birçok faaliyete karşı hükümetlerin çevreyi korumalarına yönelik uygulayacakları alternatif bir ekonomi modeli olarak ortaya çıkmıştır.

Yeşil ekonomi girişimi programı ülkeleri kapsayıcı yeşil ekonomiye doğru itmiştir. Böyle bir ekonomi karbon salınımının az olduğu, üretimin daha verimli ve çevreye zarar vermediği, aynı zamanda tüketimde ise bilinçli bir şekilde atıkların geri dönüştürülmesi için üreticiler ile işbirliğine yönlendirmektedir. Ülkelerin sosyal ve ekolojik ortamlarının korunması amacıyla uygulayacakları çevre politikalarında karşılaçacakları zorlukların üstesinden gelebilmeleri için mali ve sosyal politika seçenekleri önermektedir. Kapsayıcı yeşil ekonomi sadece iş ve gelir olarak tanımlanmaktan ziyade sağlık, çevre ve gelecek için de bir takım sorumlulukları alarak ülkelerin gelişmiş, refah artışı sağlanmış ve sosyal eşitliğin oluşturulmuş olduğu durumları da yaratmaktadır (UNEP).

3. YEŞİL EKONOMİ, YENİLENEBİLİR ENERJİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA İLİŞKİSİ

Yeşil ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınma tanım itibarıyla birbirine çok benzese de ikisi de ayrı kavramlardır. Sürdürülebilir kalkınma ülkelerin sosyal, ekonomik ve çevresel bir bilinç oluşturarak büyümeden bahseder. Yeşil ekonomik

büyümeye bakıldığında toplumsal refahın artması için doğal kaynaklar kullanılırken ekolojik çevrenin bozulmamasına dikkat ederek gerçekleştirilecek bir büyümeden bahsetmektedir (OECD, 2011).

Birleşmiş Milletler Çevre program ile 2012 yılında gerçekleştirilen Rio+20 zirvesinde "İstedığımız Gelecek" (The Future We Want) isimli sonuç raporu yayınlamıştır. Rapora göre sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması için yeşil ekonominin bir araç olduğu vurgulanmıştır. Ülkelerin sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirebilmeleri için kendi sürdürülebilirlik plan ve stratejilerine göre uygulayacakları yeşil ekonomi politikalarını seçebilecekleri bildirilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında yeşil ekonomi doğal kaynakların tükenmesini ve çevresel bozulmanın engellenmesi için kaynakların daha verimli kullanılması ve atıkların azaltılması için yapılacak politikalar teşvik edilmektedir. Bu politikaların uygulanabilmesi için ülkelerin ihtiyacı olan finansman, teknoloji ve kapasite geliştirme gibi alanlarda Birleşmiş Milletler uluslararası kuruluşlara işbirliği çağrısında bulunarak ülkelere aşağıdaki konularda destek sağlamaktadır (UNDP, 2013):

- a) Ülkelerin destek talepleri doğrultusunda destek verecek kuruluşlarla eşleşmelerini sağlamak,
- b) Ülkelerin yeşil ekonomiye ilişkin politikalarını uygulayabilmeleri için ihtiyaçları olan en iyi araçların veya en iyi uygulamaların temin edilmesini sağlamak,
- c) Ülkelerin yeşil ekonomi politikasına geçiş anlamında onlara örnek olacak iyi uygulamaları ve modelleri sunmak,
- d) Ülkelerin yeşil ekonomi politikalarını değerlendirmelerine yönelik yöntemler sunmak,
- e) Yeşil ekonomi politikalarının değerlendirilmesine yönelik sunulacak yöntemlerin geliştirilmesi için

ülkelere bilgi sağlayacakları mevcut veya yeni geliştirilen platformları sunmak.

Ekonomik büyüme ile çevresel sorunlar arasında negatif dışsallıkların oluşması dolayısıyla sürdürülebilir büyümenin gerçekleşmesi için çevresel sürdürülebilirliği de göz önüne almak ve buna uygun büyüme hedefleri belirlenmesi gerekmektedir.

Dolayısıyla ülkelerin yeşil ekonomiye geçişindeki amaç ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirliğin beraber düşünülmesidir. Yeşil ekonomi sürdürülebilir kalkınma yerine kullanılmamalı ancak çevresel sorunlara politikalar geliştirerek sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek her türlü yeşil düzenlemeyi sağlaması açısından önem arz etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma hedefine ulaşmak için ülkelerin yapacağı düzenlemeler yeşil ekonomi anlamında doğal kaynakların korunmasını gerektirmektedir (Özçağ ve Hotunluoğlu, 2015).

Sürdürülebilir kalkınma tanım itibariyle ülkelerin sadece ekonomik büyümelerini niceliksel olarak değil niteliksel olarak da büyümelerinden bahsetmektedir. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak çevreye zarar veren fosil kaynakların azaltılması yoluyla ekonomik büyüme çevre ilişkisinden bahsedilebilir. Dolayısıyla verimli enerji kullanımı yoluyla üretimin gerçekleştirilmesi ülkelerde sürdürülebilir kalkınmaya yönelteceği için yenilenebilir enerji kaynaklarının kalkınmanın aracı olduğundan bahsedilmektedir (Koyuncu ve Karabulut, 2021).

Yeşil ekonomi sürdürülebilir kalkınma ilişkisinden bahsetmek için kaynak verimliliği, sorumlu üretim ve tüketim ile yeşil ekonominin makroekonomik yaklaşımlar gibi unsurlara olan etkisinden bahsedilebilir. Kaynak verimliliği, doğal kaynak kullanımını ve emisyonların azaltılarak toplumsal refahın daha fazla artmasını sağlar. Yeşil ekonominin sürdürülebilir ekonomik

büyümeye katkısı, ülkelerin yatırımlarına, istihdamına ve becerileri üzerinde durarak makroekonomik bir yaklaşım sunar. Sürdürülebilir tüketim ve üretim için yeşil ekonomi yaklaşımını destekleyen politikalar, araçlar ve uygulamalar çevreyi koruyan, ürünlerin tüm yaşam döngüsü boyunca doğal kaynak tüketimini, atık oluşumunu ve karbon emisyonunu azaltmak amacıyla verimli üretim ve sorumlu tüketim davranışları geliştirilmesi sağlanır (UNEP).

Sürdürülebilirlik kavramı içerisinde ekonomilerin daha yeşil büyümelerini sağlamak açısından yeşil ekonomi çok önemli bir kavramdır. Bu nedenle yeşil ekonomi, çevresel sürdürülebilirlik, toplumsal sürdürülebilirlik ve ekonomik sürdürülebilirliğe ulaşacak bir ekonomik kalkınma modeli olarak tanımlanabilir.

Yeşil ekonominin sürdürülebilirlik kavramı ile ilişkilendirildiği araştırmalarda, genellikle yeşil ekonomi, enerji tasarrufu, piyasa talebinin arttırılması, yeni işler oluşturulması, sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi ve yoksulluğun önlenmesi ile ilgili etkilerinin tespit edilmesi ve ülkelerin bu alanda farkındalıklarının arttırılmasına yönelik çalışılmıştır (Lee, Wang ve Ho, 2022). Tomaselli ve diğerleri, 2021; Merino-Saum ve diğerleri, 2020; Bartelmus, 2009 yaptıkları çalışmalarda çevresel riskleri kontrol etmek ve iklim değişikliğinin getirdiği zorluklarla başa çıkmak için yeşil ekonominin, insanların refahını arttırmak, sosyal eşitliği gözetmek, doğal kaynakların tükenmesini önlemek, sosyal adaleti gözetmek gibi günümüzün ekonomik, sosyal ve çevresel sorunlarıyla baş etme açısından modern ekonomik kalkınmadan daha iyi olduğunu bildirmiştir. Bazı araştırmacılar yeşil ekonomik büyümeyi etkileyen faktörleri incelerken teknolojik yeniliği (Zhang ve Li, 2021) ve hükümet müdahalesini (Wu ve diğerleri, 2020a) vurguladıkları tespit edilmiştir. Bazı araştırmacılar ise çevresel düzenlemelerin yeşil ekonomi

üzerinde mekânsal ve doğrusal olmayan bir etki gösterdiğini varsaymaktadır (Shuai ve Fan, 2020; Li ve Wu, 2017).

4. EKOLOJİK AYAK İZİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME İLİŞKİSİ

Hızlı nüfus artışı ile birlikte sanayileşme oranının artması, artan nüfusun tüketim hızına yetişebilmek amacıyla üretimde fosil yakıtların kullanılması ve bilinçsiz tüketimin doğayı kirletmesi günden güne artan bir çevresel bozulma ile ülkeleri karşı karşıya getirmektedir. Toplumların devamının sağlanması için doğal kaynakların bilinçli bir şekilde kullanılması gerekmektedir. Hem üretimde hem de tüketim esnasında ortaya çıkan atıkların kaldırılması için bir takım yöntemlere ihtiyaç vardır. Bunun için en iyi yöntem tüketilen kaynakların geri dönüşüm yolu ile üretime kazandırılmasıdır. Bu nedenle atıkların ortadan kaldırılması amacıyla verimli arazi ve su alanına ekolojik ayak izi adı verilmektedir (Keleş, 2010).

Ekolojik ayak izi, sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutundan biri olan çevresel sürdürülebilirliğin ölçülmesini sağlayan önemli bir göstergedir (WWF, 2012).

Ülkelerin çevresel bozulmanın etkilerini küresel ısınma iklim değişikliği gibi küresel anlamda ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları görülmektedir. Bu sorunların artık bireysel olarak değil de tüm dünya ülkelerini ilgilendiren sonuçlar olması neticesinde bir takım uluslararası kuruluşlar çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması amacıyla önlemler almaya başlamışlardır. Özellikle 1997 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi içinde imzalanan Kyoto Protokolü sera gazı emisyonlarının azaltılması veya sınırlandırılması için yükümlülükler belirlenmiştir. Gelişmiş ülkelerin sera gazı salımlarının 1990 yılına nazaran %5.2 azaltmaya ilişkin hedef belirlemiştir (İklim Değişikliği

Sekretaryası UNFCCC). Bütün bunların sonucu olarak ekolojik ayak izi çevresel bozulmanın bir göstergesi olarak görülmektedir. Küreselleşme ve dış ticaret ile birlikte ülkeler daha fazla ticaret yapabilmek adına ve daha yüksek ekonomik büyüme rakamlarına ulaşabilmek için mal üretimlerini arttırmaktadır. Ülkeler ekonomik büyüme için genellikle enerji yoğun teknolojilere yönelmiş ve bu da yüksek seviyelerde enerji kullanımı ihtiyaçları doğmuştur. Ülkelerin kullandıkları enerjilerin daha fazla fosil yakıtlara dayalı olması CO2 emisyonlarının artmasına neden olarak çevresel bozulmayı tetiklemiştir (Ahmed, Zhang ve Cary, 2021).

Çevresel bozulmanın önüne geçebilmek için insanların gerçekleştirdikleri faaliyetleri sonucunda oluşan atıkların ortadan kaldırılması için ihtiyaç duyulan biyolojik alan ekolojik ayak izi ile hesaplanmaktadır. Bir ülkede yenilenebilir doğal kaynakların üretme kapasitesine biyolojik kapasite denilmektedir ve bir ülkenin coğrafi sınırları içindeki tarım alanları, otlak, balıkçılık sahası ve ormanın yüzölçümü ve bu toprağın ya da suyun ne kadar üretken olduğu biyolojik kapasitenin etmenleridir (Dinç, 2016).

Ülkelerin yaptığı ekonomik faaliyetlerin ekolojik sistemler üzerinde çok önemli bir etkisi vardır. Bu da ekolojik sistem ile ekonomik sistem arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ekolojik sistemde meydana gelecek bozulmalar doğrudan ekonomik sistemleri de etkilemektedir. Çünkü ekonomik faaliyetler için kullanılan doğal kaynaklar ekolojik sistemlerden elde edilmektedir. Dünya nüfusunun artması sonucu artan ekonomik faaliyetler sonucu çevre sorunları artmakta bu da insanların doğaya bıraktığı atıklar sonucunda ekolojik sistemin kalitesi düşmektedir. Bu da sürdürülebilir bir kalkınmanın sağlanması için gerekli olan ekonomik sistemin hedeflediği ülkelerin refah seviyelerinin arttırılmasının önünde bir engel olmaktadır. Bu nedenle refah artışı için gerçekleştirilecek

ekonomi politikalarını çevreden bağımsız düşünmemek gerekmektedir (Dağdemir, 2003).

5. SONUÇ

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik sürdürülebilirlik, sosyal sürdürülebilirlik ve çevresel sürdürülebilirlik olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Her birinin birbiri ile etkileşimi yadsınamaz seviyededir. Ekonomik büyüme ile sürdürülebilirliğin sağlanabilmesi için yapılacak yatırımlar ile çevresel sürdürülebilirlik de sağlanabilecektir. Küreselleşme ile ülkelerin sanayileşme hızının artması fosil yakıtların kullanımını arttıracak ve bu da çevre kirliliğinin artmasına neden olacaktır. Ülkeler çevresel kirliliğin önlenmesi ve sürdürülebilir büyümenin sağlanması için hem yerel hem de bölgesel birçok çözüm uygulamaktadır. Yeşil ekonomi, ekonomik büyüme ve kalkınmanın çevresel iyileşmeden ayrılmayacağını söyler. Dolayısıyla devletlerin uygulayacağı politikalarda hem kamu sektörü hem de özel sektör için daha yeşil kararlar alınmalıdır. Ancak ülkelerin alacağı bu kararlar uygulanırken yeşil yatırımlar yapılması, yenilenebilir enerjinin kullanımının artırılması ve yeni teknolojik yöntemlere geçilmesi için büyük bir finansman sıkıntısı içerisine girecekleri bildirilmiştir. Bu sorunu çözmek amacıyla ülkeler uluslararası anlaşmalar ve müzakereler yapmaktadır. Yeşil ekonominin sürdürülebilir büyümenin gerçekleşmesi için bir araç olduğu Rio+20 zirvesinde kabul edilmiştir.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, ekolojik ayak izini azaltma ve ülkelerin yeşil ekonomiye geçerek sürdürülebilir büyümeyi sağlamaya yönelik büyük bir öneme sahiptir. Yenilenebilir enerji kaynakları fosil yakıtların tersine daha temiz ve çevreyle dostu enerji üretmektedir. Bu da sera gazı emisyonlarını azaltılmasını sağlayarak ülkelerin iklim

değişikliğiyle mücadele etmelerine katkıda bulunacaktır. Daha düşük karbon emisyonları, ekolojik ayak izini azaltarak doğal kaynakların verimli ve sürdürülebilir bir şekilde kullanılmasını sağlayacaktır. Düşük karbon emisyonlarına ulaşabilmek için yeşil ekonomi oldukça önemlidir. Yenilenebilir enerjiye yapılacak yatırımlar yeşil ekonominin oluşturulmasına destek olmaktadır.

Ülkelerin sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmaları için yeşil ekonomi oluşturmaları büyük bir adımdır. Sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu arasındaki dengeyi sağlamak oldukça zordur. Bu zorluk ülkelerin yeşil ekonomi politikaları uygulayarak çevresel sorunların çözülmesinin yanında ekonomik büyümenin sağlanması, yoksulluğun giderilmesi ve insanlara yeşil istihdam yaratılması ile aşılabacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Z., Zhang, B., & Cary, M. (2021). Linking economic globalization, economic growth, financial development, and ecological footprint: Evidence from symmetric and asymmetric ARDL. *Ecological indicators*, 121, 107060.
- Ali, U., Guo, Q., Kartal, M. T., Nurgazina, Z., Khan, Z. A., & Sharif, A. (2022). The impact of renewable and non-renewable energy consumption on carbon emission intensity in China: Fresh evidence from novel dynamic ARDL simulations. *Journal of Environmental Management*, 320, 115782.
- Bartelmus, P., 2009. The cost of natural capital consumption: Accounting for a sustainable world economy. *Ecol. Econom.* 68 (6), 1850–1857.
- Ciociu, C. N. (2011). Integrating Digital Economy and Green Economy: Opportunities for Sustainable Development. *Theoretical and Empirical Researches in Urban*

- Management, 6(1), 33–43.
<http://www.jstor.org/stable/24873273>
- Dağdemir, Ö. (2003). Çevre Sorunlarına Ekonomik Yaklaşımlar ve Optimal Politika Arayışları. Gazi Kitabevi.
- Dinç, A. (2016). Bir sürdürülebilir kalkınma göstergesi olarak ekolojik ayak izi ve Türkiye. Doctoral dissertation, Anadolu University. Turkey.
- Hao, X., Li, Y., Ren, S., Wu, H., & Hao, Y. (2023). The role of digitalization on green economic growth: Does industrial structure optimization and green innovation matter?. Journal of environmental management, 325, 116504.
- İklim Değişikliği Sekreteryası (UNFCCC). İklim değişikliği çerçeve sözleşmesi ve kyoto protokolü için kılavuz. https://unfccc.int/resource/docs/publications/caring_trk.pdf
- Keleş, Y. Ö. (2010). Sürdürülebilir Yaşam Göstergesi: Ekolojik Ayak İzi. Türkiye Tabiatını Koruma Derneği.
- Koyuncu, T. ve Karabulut, T. (2021). Türkiye’de Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonomi Açısından Yenilenebilir Enerji: Ampirik Bir Çalışma. Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 17(2), 466-482.
- Lee, C. C., & He, Z. W. (2022). Natural resources and green economic growth: An analysis based on heterogeneous growth paths. Resources Policy, 79, 103006.
- Lee, C. C., Wang, C. W., & Ho, S. J. (2022). The dimension of green economy: Culture viewpoint. Economic Analysis and Policy, 74, 122-138.
- Li, B., Wu, S., 2017. Effects of local and civil environmental regulation on green total factor productivity in China: a

- spatial Durbin econometric analysis. J. Clean. Prod. 153, 342–353.
- Merino-Saum, A., Clement, J., Wyss, R., Baldi, M.G., 2020. Unpacking the green economy concept: A quantitative analysis of 140 definitions. J. Cleaner Prod. 242, 118339.
- Norouzi, N. (2022). Learning economy: A new hope to achieve a sustainable economic system. Circular Economy and Sustainability, 2(2), 535-555.
- Özçağ, M. ve Hotunluoğlu, H. (2015). Kalkınma anlayışında yeni bir boyut: Yeşil ekonomi. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 303-324.
- Shuai, S., Fan, Z., 2020. Modeling the role of environmental regulations in regional green economy efficiency of China: empirical evidence from super efficiency DEA-Tobit model. J. Environ. Manag. 261, 110227.
- Tomaselli, M. F., Kozak, R., Gifford, R., & Sheppard, S. R. (2021). Degrowth or not degrowth: The importance of message frames for characterizing the new economy. Ecological Economics, 183, 106952.
- UNDP. United Nation Development Programme.(2013).
- İstedığımız Gelecek: Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) Rio de Janeiro, Brezilya 20-22 Haziran 2012 Konferans Çıktısı.
- file:///C:/Users/asus/OneDrive/Desktop/green%20economy/3.The e-FutureWeWant.pdf
- UNEP. (2010). Green Economy Report: A Preview, United Nations Environment Programme. Retrieved December,

2010.

<http://www.unep.org/GreenEconomy/LinkClick.aspx?fileticket=JvDFtjopXsA%3d&tabid=1350&language=en-US>

UNEP. United Nations Environment Programme. (2011b). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. A Synthesis for Policy

Makers. <http://www.unep.org/greeneconomy/GreenEconomyReport/tabid/29846/Default.aspx>

UNEP. United Nations Environment Programme. What is an "Inclusive Green Economy"?.
<https://www.unep.org/exploretopics/green-economy/why-does-green-economy-matter/whatinclusive-green-economy>

United Nations Development Program. Goal 12: Responsible Consumption And Production.

<https://www.undp.org/sustainable-development-goals/responsible-consumption-and-production?>

United Nations. Programme of Action for Sustainable Development (1992) Final text of agreements negotiated by government at the United Nations Conference on Environment and Development: 3- 14 June. Brazil, Rio de Janeiro

Wu, H., Xu, L., Ren, S., Hao, Y., Yan, G., 2020a. How do energy consumption and environmental regulation affect carbon emissions in China? new evidence from a dynamic threshold panel model. Resour. Pol. 67, 101678.

WWF. (2012). Türkiye'nin Ekolojik Ayak İzi Raporu. Global

Footprint Network.

http://www.footprintnetwork.org/images/article_uploads/Turkey_Ecological_Footprint_Report_Turkish.pdf.

Zhang, J., Wang, J., Yang, X., Ren, S., Ran, Q., Hao, Y., (2021). Does local government competition aggravate haze pollution? A new perspective of factor market distortion. Soc. Econ. Plann. Sci. 76, 100959.

YEŞİL EKONOMİ KAPSAMINDA YEŞİL İŞLERİN İSTİHDAMA YANSIMALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yelda KÖKSAL¹

1. GİRİŞ

Son yıllarda ortaya çıkan iklim değişikliği dünyanın ısınısını arttırarak başta su kaynakları olmak üzere tarım ve insan sağlığı, orman ve bitki örtüsü, biyoçeşitlilik gibi çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Sıcaklık artışları, yağış rejiminin değişmesi, kuraklık, çölleşme ve doğal afetler gibi gözlemlenen iklim değişikliğinin son yıllarda artan olumsuz etkileri; ekonomi üzerinde de önemli bir tehdit unsuru oluşturmakta, kalkınmayı, işgücü piyasalarını da olumsuz etkisi altına alacaktır (Hayaloğlu, 2018: 52; Görmüş, 2019: 33). Artan bu çevresel, ekolojik sorunlar karşısında üretim ve paylaşım ilişkilerini sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde gelecek nesilleri de unutmayarak yeniden düzenlemeye yönelik uygulamalar hayata geçirilmeye başlanmıştır.

Toplumları yine son dönemde etkileyen artan afetler ise iklim krizinin şiddetini ve sayısını arttırarak hem toplumları zorunlu göçe maruz bırakan hem de iktisadi ve toplumsal kırılganlığı arttıran bir döngü oluşturmaktadır. Tüm bu olumsuzluklar küresel ölçekte dünyayı sarsan Covid-19 salgını ile daha da belirsiz hale gelmiştir. Bu süreçte yaşanan gıda, su ve tedarik zincirlerinin sürdürülebilirliği, sürdürülebilir ve

¹ Öğr. Gör. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Sosyal Hizmetler Yüksekokulu, e-mail: ykoksal@agri.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7781-8220.

kapsayıcı istihdam problemini de daha karmaşık hale getirmeye devam etmiştir (Tiryakioğlu, 2021: 1025).

Gelişmiş ülkeler bu kapsamda toplumun daha büyük bir kesiminin gelişen ekonomilerde artan refahtan pay alabilmesi, insan haysiyetine ve onuruna yakışır işlerde yer almaları için emek arzını karşılayabilecek yeni istihdam olanaklarının yaratılmasına politikalarında ağırlık vermişlerdir. Sürdürülebilir kalkınmayı çevresel değerleri koruyarak gerçekleştiren, insan onuruna yakışan bir çalışma ortamını bireylere sunan, iş sağlığı ve güvenliğini sağlayan aynı zamanda kariyer ve ücret beklentilerini karşılayan, gelişmiş uygulamaları içeren “yeşil” olarak adlandırılan bu tür işler ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu anlamda enerji ihtiyacının karşılanmasında yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılmaya başlanması yeni istihdam olanaklarını ortaya çıkarmıştır. Gelişmiş ülkeler ise artık yeşil işlerin ihtiyaç duyduğu vasıf ve beceride işgücü yetiştirmek amacıyla eğitim sistemlerinde yeni düzenlemelere başlamışlardır (Günaydın, 2015:504).

Bu kapsamda çalışmanın amacı; bahsedilen bu koşullar altında gelişen yeşil ekonomi ile birlikte ortaya çıkan yeşil işlerin istihdam üzerindeki potansiyel etkileri üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Çalışmada öncelikle kavramlar üzerinde durularak yeşil işlerin özelliklerinden bahsedilecek ve istihdama olan yansımaları açısından bir değerlendirme yapılacaktır.

2. YEŞİL EKONOMİ KAVRAMI

Küresel anlamda yaşanan gelişmelerle birlikte meydana gelen çevresel sorunlar karşısında kirleten öder anlayışı ve çevresel dışsallıkların içselleştirilmesi, sürdürülebilirlik kapsamında kapitalizme yeşil ve çevreci bir bakış açısı getiren önemli gelişmelerdendir. Puppim de Oliveira (2012),

sürdürülebilir kalkınmanın daha da ileri boyutlara taşınarak yeşil ekonomi düşüncesinin gelişmesinin kirliten öder ilkesi ile başladığını belirtmektedirler (Gevher ve Acet, 2023: 227).

Yeşil ekonomi kavramı üzerinde henüz ortak bir tanım geliştirilememiştir. Kavram, ilk kez Pearce, Markandya ve Barbier (1989) tarafından Birleşik Krallık Hükümeti için sürdürülebilir kalkınmanın değerlendirilmesi adına hazırlanan “Yeşil Ekonomi Planı” başlıklı raporda geçmiştir. Böylece bu kavramla ekonomiye yeşil bakış açısı kazandırılmak istenmiştir (Kasztelan, 2017, s. 490; Ggevher ve Acet, 2023: 227). Birleşmiş Milletler’ e göre yeşil ekonomi; büyümeyi ve çevresel sürdürülebilirliği teşvik eden ekonomidir. Bu bağlamda yeşil ekonomi çevresel risklere ve ekolojik kısıtlara gelecek nesilleri maruz bırakmadan, eşitsizlikleri azaltarak insan refahını iyileştiren bir ekonomidir (Erikli Selek, 2022: 62).

Sürdürülebilir yeşil ekonomilere geçmenin ülke ve toplumlara birtakım avantajları olduğu gibi dezavantajları da olacaktır. Bu süreçte yaşanabilecek avantaj ve dezavantajlar aşağıdaki tabloda verilmiştir(Tellioğlu, 2019: 13).

Tablo 1. Yeşil Ekonomilere Geçiş ve Sonrasında Yaşanabilecek Avantaj ve Dezavantajlar

Avantajları	Dezavantajları
Kaynak verimliliğini arttırarak yeni malzemelerle kirlilik ve enerji yoğunluğunu azaltır. Kişisel ihtiyaçlar ve çalışma zamanındaki hareketliliği azaltır.	Ekolojiye uyumlu, ekonomik avantajları olan ulaşım sistemleri için yatırım maliyetleri yüksektir.
Kaynak verimliliğini arttırdığından dolayı, enerji ve diğer doğal kaynaklara talebi azaltır.	Yeni teknolojilerin geliştirilmesi için yatırımlar maliyetlidir.
Çevreyle uyumlu ekonomik ürünler ortaya çıkar.	Satın alma gücünü düşürür.
Sürdürülebilir kentlerde yaşam kalitesi önemli ölçüde artar.	Enerji, maden kaynaklarının fiyatları yükselir.
Küçük, orta ölçekli hizmet ve teknik yardım ve firmalarının ortaya	Kentleri ve metropolleri sürdürülebilir iş, yaşam alanlarına

çıkmasıyla farklı istihdam alanları oluşur.	dönüştürebilmek maliyetlidir.
Yeni ürünlerin sahip olduğu yeni işlevler, bu malların kullanım değerlerini maksimum düzeye çıkarır	Tarımsal gıda ve tarımsal endüstri kaynaklarında yüksek fiyatlar oluşur.
Yeni teknolojilerle küresel ve yerel ihtiyaçlar daha uygun bir şekilde karşılanır.	Şirket ilişkilerinde, ölçülerinde ve ürettikleri ürünlerin değerinde azalış ortaya çıkar.

Kaynak: Tellioglu, 2019: 14

Yeşil sektörler yeni teknolojileri, binaları, ekipmanları ve altyapıları ile büyük ölçekli yatırımları gerektirmektedir (Görmüş, 2016: 1083). Bu nedenle maliyetli olduğunu belirtmek gerekmektedir.

3. YEŞİL İŞLER

Sanayi devrimi sonrasında ekonomik faaliyetlerin yeşil öncelikleri olmayan sektörlerde gerçekleştirilmesi çevre ve insan üzerindeki olumsuz etkileri giderek artırmıştır. Bu noktada ortaya çıkan yeşil işler, temiz teknoloji ürün ve hizmet üretim faaliyetlerinden oluşan bir düşük karbon ekonomisi olarak değerlendirilmekte ve insan onuruna yakışır iş standartlarını sunabilmeyi, atık, gürültü, doğal kaynaklara verilen zararları ve eko-sistemle ilgili sorunları çözmeyi hedeflemektedir (Başol, 2018: 73).

UNEP'e (Uluslararası Çalışma Örgütü ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı) göre; yeşil işler, ekonomik sektörlerde, olumsuz çevresel etkileri azaltarak sürdürülebilir düzeylere ulaştıran doğrudan istihdam olarak tanımlanmaktadır. Yeşil işler, her türlü atık ve kirliliği en aza indirmeye yönelik işleri kapsamakta bu amaçla da ekosistem ve biyolojik çeşitlilik korunmaya, malzeme, enerji ve su tüketimi azaltılmaya, ekonomi karbondan arındırılmaya çalışılmaktadır. Uluslararası

Çalışma Örgütü (ILO) yeşil işler kapsamına insana yakışır bir iş olma niteliğini de eklemektedir (ILO, 2014:1).

Yeşil ekonomi bağlamında gelişen yeşil işler, ekosisteme zarar vermeden düzgün işler oluşturma imkanı sunabilmektedir(ILO, 2013:5; Görmüş, 2016:1083-1084). Karşılıklı olarak birbirini destekleyen yeşil işler ile düzgün işler erkek ve kadınlara daha iyi iş olanakları, ücretler, çalışma süreleri, sağlık, çalışma hakları, mesleki güvenlik, göç ve sosyal koruma tedbirleri ile ilgili kanunlar, örgütlenme ve toplu pazarlık yapabilme konularını içeren kavramlardaki iş güvenliği gibi birbirine bağlı unsurları içermektedir (Görmüş, 2016: 1084).

UNEP'e göre yeşil işlerin özellikleri şu şekilde sıralanmıştır (Erden Özsoy, 2016: 53):

- Biyolojik çeşitliliği ve ekosistemi korumaya yardım etmesi
- Düşük karbon kullanımıyla ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi
- Kirlilik ve atık üretiminin en aza indirilmesi ve önlenmesi
- Su, enerji ve malzeme tüketimini azaltması

Yeşil işlerin sürdürülebilir ekonomi olma sürecinde ekonomik, çevresel ve sosyal alandaki vaatleri ise; aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 2. Yeşil İşlerin Vaatleri

Ekonomik	✓ Yeni istihdam alanları ✓ Artan verimlilik ✓ Yeşil işler
Çevresel	✓ Çalışma alanlarının korunması ✓ Düşük karbon kullanımı ✓ Doğal kaynak yönetimi
Sosyal	✓ Sosyal eşitlik ✓ Enerji güvenliği ✓ İnsan onuruna yakışır iş

Kaynak: Başol, 2018: 74

Yeşil ekonomi kapsamında yeşil işlerle beraber öne çıkan sektörler aşağıdaki gibi sıralanmıştır (Azazi ve Uzma, 2022: 95):

- Toplu taşıma
- Atık yönetimi ve geri dönüşüm
- Yenilenebilir enerji
- Kaynak yoğun üretim
- Çevresel hizmetler
- Enerji etkin binalar, ulaşım ve sanayi
- Sürdürülebilir ormancılık, tarım ve balıkçılık

ILO, “Daha Yeşil Gelecek İçin Beceriler” adlı sunduğu 32 ülkedeki raporda 2030’da olabilecek yeni işleri; imalat ve nakliye, bilim, mühendislik, inşaat ile ilgili ticari alanlar, madencilik, metal, vasıflı tarım işleri olarak sıralamıştır (ILO, 2019).

Bu sektörlerde istihdam edilenler ise; yeşil araç, çevre danışmanları, ekolojik mimarlar, çevre veya biyolojik sistem mühendisleri, rüzgar ve güneş enerjisi mühendisleri, organik tarımla ilgilenenler, çevre eğitmenleri, çevre koruma ve ekoteknoloji, çevre hukukçuları bu anlamda yeşil ekonomi kapsamında çıkan yeni mesleklerde çalışanlar şeklinde bahsedilmektedir. Yeşil iş kapsamında değerlendirilen diğer işler ise yapı ve yalıtım işçileri, güneş panelleri ve tesisatı işlerindeki elektrikçiler, yenilenebilir, sürdürülebilir enerji gelişiminin dâhil olduğu işlerdir (Görmüş, 2019: 37).

4. YEŞİL İŞLERİN İSTİHDAMA YANSIMALARI

Yeşil ekonomiye geçişin yaratacağı istihdam fırsatlarını Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı ekonomik etkiyle ilişkili olarak üç grupta açıklamıştır (Erden Özsoy; 2016: 55; Erikli Selek, 2022: 65):

- 1) Doğrudan istihdam: Yenilenebilir enerjinin montajı, bakımı ve inşası, geliştirilmesi, tasarımı, proje geliştirilmesinden kaynaklanan istihdamdır.
- 2) Dolaylı istihdam: Üretim tesisine malzeme, donanım ve hizmetler sağlayan tedarik zinciri üreticileri, bankacılık ve finans ile diğer sektörel hizmetlerde oluşan istihdamdır.
- 3) Uyarılmış istihdam: Ekonomik faaliyetlerden elde edilen gelirin, tüketim ve yatırım harcamasını arttırmasına bağlı olarak yeni işler ortaya çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji santralinin kurulmasına bağlı olarak işgücünün artması, bunun neticesinde söz konusu bölgedeki, restoranlarda, okullarda istihdam oranının artması örnek olarak verilebilir. Bu durum çarpan etkisi olarak da adlandırılmaktadır.

Görmüş (2019: 43-44), yaratılan bu işleri benzer şekilde direkt istihdam etkisi, endirekt istihdam etkisi ve uyarılmış istihdam etkisi olarak sıralamıştır. Örneğin; ara mal ve hizmet üreten ağaç, çelik ve ulaştırma işleri gibi tedarik endüstrileri tarafından yapı güçlendirmeleri veya rüzgâr türbinleri için de farklı işler ortaya çıkabilir. Tedarik zincirindeki alt sektörlerce ortaya çıkan bu işlerin istihdam etkisi endirektir. Yeşil ekonomik yapılanma ekonomide yer alan bütün diğer üretimler üzerinde de istihdamı arttırabilir. Çünkü istihdam edilen işçiler direkt ve endirekt malların üretiminden kazandıkları gelirlerini bütün ekonomi içinde harcarlar. İstihdam yeşil sektörlerde arttıkça, yeşil olmayan sektörlerdeki uyarılmış istihdam etkisi ile daha fazla işler ortaya çıkabilir. İstihdamı arttıran bu etki uyarılmış istihdam etkisidir. Bahsedilen örnekte olduğu gibi; güneş panellerinin kurulumunda çalışan kişilerin restoranda yemek yemeleri durumunda restoran işletmecisinin personel sayısını arttırmaya ihtiyaç duyması uyarılmış istihdamdır.

Ayrıca daha yeşil hale gelen sektörler ile artan tasarruflar, başka sektörlerde harcandığında orada ek istihdam oluşturur. Bu durum sayesinde tasarruf sonucu uyarılmış istihdam ortaya çıkmaktadır. Elektrik faturasından tasarruf edilince, ekonominin herhangi bir sektöründe harcandığı zaman yaratılabilecek ek istihdam bu duruma örnek olarak gösterilebilir (Erden Özsoy, 2016: 56).

Aşağıda Tablo 3’te yeşil ekonominin istihdama olan yansımaları verilmeye çalışılmıştır.

Tablo 3. Yeşil Ekonominin İstihdama Olası Etkileri

Olası Etkileri	Gözlemler
Direkt ve endirekt istihdam etkileri	- Tedarik sağlayan endüstrilerde endirekt istihdam etkileri ortaya çıkmaktadır. - Ücret gelirinin ilave endüstrilerde oluşturulan talepler için harcanması ile uyarılan iş etkileri oluşur. - Çevreyle ilgili harcamaların uyarılması sonucunda talep ve çıktı artışlarıyla direkt bir şekilde işler oluşturulabilir.
Yeni iş oluşturma ve mevcut işleri koruma	- Piyasadaki firmalar ve endüstriler işlemlerini yeşilleştiriyorken, mevcut işler dönüştürülebilir ve böylece muhtemel kayıplara karşı korunabilir. - Yeşil işler yeni teknolojilerin geliştirilmesi ve yeni endüstrilerin ortaya çıkması (güneş fotovoltaikleri, rüzgâr türbinleri, yakıt pilleri, biyo-yakıt vb.) ile oluşturulacaktır.
Geçici ve uzun-dönemli işler	- Üretim ve bakım işleri daha uzun ömürlüdür. - Genellikle yapım ve montaj işleri (rüzgâr türbini gibi) geçici bir doğadadır (özel bir politika önlemi veya programınca desteklenen işlerde olduğu gibi).
Pozitif ve negatif istihdam etkileri	- Çevre düzenlemelerinin negatif sonuçları (talebi azaltmak, maliyetleri yükseltmek, bir fabrika veya şirket rekabetsizliği oluşturmak gibi) gözlemlenebilir; ancak bu duruma nadiren rastlandığı kanıtlanmıştır. - Yeşil politikalar ve işletme uygulamaları mevcut olanları koruyabilir ya da yeni istihdam alanları oluşturabilir.

Kaynak: Görmüş, 2019: 45

ILO’nun 2013-2014 yılları arasında Meksika, Türkiye ve Çin’de yaptığı “Yeşil Ekonomide İnsana Yakışır İşler” isimli

çalışmada politika geliştirirken bu süreçte neler yapılabileceği üzerinde durulmuştur. Çalışmanın sonucunda firmaların neredeyse tamamı yeşil bir iş modeline geçiş sürecinin kolay olmadığını, bu sürecin aslında bir tercih değil, zorunluluk olduğunu belirtmişlerdir. Bunun için iş modellerinin geliştirilmesinin gerekli olduğu, yeşil işe geçiş için hem işçilerin hem de işverenlerin davranışlarını değiştirmeleri gerektiği belirtilmiştir (ILO, 2015). Dolayısıyla işgücü piyasasının yeniden dizaynı ve aktif istihdam politikalarının ihtiyaçlar doğrultusunda genişletilmesi gerekmektedir.

Strietska-Ilina vd. (2011: 66) yaptıkları çalışmada endüstrilerin yeşil ekonomik yapılanma sürecinde istihdam ve vasıf geliştirme ilişkisini göstermişlerdir. Buna göre, bu süreçte eğitimin yanında istihdamın endüstriler arası kaydığı yerlerde vasıf ve yetkinlikleri artırıcı yeniden eğitimin de verilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Almanya, Avusturya, İspanya, Hollanda ve İsveç'teki seçilen sektörlerdeki şirketler arasında yapılan bir araştırmada, çalışma sürecinin ayrılmaz bir parçası olduğu çevresel koruma önlemlerini adapte etmenin çalışma çevresi, süresi, iş organizasyonu ve iş sözleşmeleri yönünden işin kalitesini iyileştirdiği belirtilmiştir. Atık yönetiminde iş kalitesi zayıf olmasına rağmen, çevre mevzuatı birçok iş kolunda pozitif bir etki göstermiştir (Görmüş, 2016: 1084-1085).

Yeşil ekonominin net iş sayısını artırdığına yönelik araştırmalar bulunmasına rağmen, iş kalitesinin yani işin düzgünlüğünün değerlendirilmesiyle ilgili ise sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu anlamda, ABD'de yapılan bir çalışmada yeşil işlerin daha yüksek vasıf seviyeleri ve ücret açısından benzer sektörlerdeki yeşil olmayan işlerle karşılaştırılmış ve daha iyi koşullara sahip olduğu bulunmuştur. Ayrıca, Çin'de yapılan çalışmalar da da rüzgar enerjisi sektöründeki işler, geleneksel enerji santrallerindeki işlerden daha iyi ücret, iş güvencesi, çalışma koşulları ve işyeri koruma

önemleri sunduğu yönünde benzer sonuçları vermiştir (ILO, 2013: 33-34).

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küreselleşmeyle birlikte gelen sanayileşme sonrasındaki yaşanan gelişmeler, iklim değişiklikleri, doğal kaynakların aşırı tüketimi ve uygulanan yanlış politikalar sürdürülebilir kalkınmaya yönelik yeşil ekonomiye geçiş sürecini hızlandırmıştır. Yeşil ekonomiyle beraber iş piyasalarında yaşanan dönüşüm gereği insan onuruna yakışır, sendikal örgütlenme hakkı veren, mesleki kariyer fırsatı, eşit iş ve ücret sunan, yüksek gelir sağlayan işleri kapsayan yeşil iş kavramı ortaya çıkmıştır.

Ekonomik kalkınmanın az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir olmasını destekleyecek, insan onuruna yakışır iş standartlarının oluşturulması, çevreyle dost yeşil ekonomi ve istihdamı geliştirme politikalarının oluşturulması gerekmektedir. Yeşil ekonominin ve yeşil işlerin istihdama yansımaları konusunda benzer yaklaşımlar olmamasına rağmen; ülkelerin ana hedefleri arasında da bu konuda uygun standartları geliştirmek yer almaktadır.

Ülkelerde bu kapsamda yeşil işlerin geliştirilebilmesi için uygun bilgi ve becerilerin verilebilmesi açısından eğitim ve öğretimi destekleyecek programların gerekli olduğu, istihdamın arttırılması yönünde de önemli olduğu söylenebilir. İşgücü piyasalarının durumu değerlendirilerek hangi sektörlerde yeni iş kapasitelerinin ortaya çıkabileceği belirlenmelidir. Aktif istihdam politikalarının da bu doğrultu da geliştirilmesi doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Azazi, H., & Onur, U. (2022). Türkiye’de yeşil ekonomi, yeşil işler ve yeşil istihdam. *Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 93-100.
- Başol, O. (2018). Dünyada ve Türkiye’de yeşil işlerin gelişimine ilişkin bir değerlendirme. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (636), 71-87.
- Görmüş, A. (2016). Yeşil ekonomiye geçiş düzgün işler için yeni fırsatlar yaratıyor mu? İngiltere Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*.
- Görmüş, A. (2019). Yeşil ekonominin istihdam üzerindeki yansımaları ve yeşil işler: cinsiyet temelli bir modelleme ile İngiliz işgücü anketinden bulgular. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 76, pp. 29-66). Istanbul University.
- Günaydın, D. (2015). Yeşil işler ve işgücü piyasasına etkileri. *Journal of Management and Economics Research*, 13(3), 503-525.
- Hayaloğlu, P. (2018). İklim değişikliğinin tarım sektörü ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(25), 51-62.
- ILO, (2013), Green Jobs Becoming a Reality Progress and Outlook 2013, Geneva
- ILO; (2014), Green Jobs Mapping Study in Malaysia: An Overview Based on Initial Desk Research, ILO Publications, Geneva, Switzerland.
- International Labour Organization (ILO) (2015). Yeşil ekonomide insana yakışır işler: Türkiye’den iyi örnekler vaka çalışması,

[https://www.ilo.org/ankara/publications/WCMS_368300/lang--tr/index.htm](Erişim Tarihi: 20.12.2023).

International Labour Organization (ILO) (2019). Skills For A Greener Future: A Global View Based on 32 Country Studies. International Labour Office: Geneva.

Kasztelan, A. (2017). Green growth, green economy and sustainable development terminological and relational discourse. *Prague Economic Papers*, 26(4), 487–499.

Puppim de Oliveira, J. A. (2012). Framing the debate on the green economy and governance from different angles. Jose A. Puppim de Oliveira (Ed.), *Green economy and good governance for sustainable development: opportunities, promises and concerns* (s. 3-22) içinde. Tokyo: United Nations University Press.

Strietska-Ilina, O., Hofmann, C., Haro, M. D., & Jeon, S. (2012). *Skills for green jobs: A global view*. Geneva: International Labour Organisation.

Tellioğlu, S. (2019). Yeşil ekonomi kapsamında sürdürülebilir turizm yaklaşımı. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 25, 9-26.

Tıraş, H. H. (2022). Turizm Gelirlerinin Türkiye Ekonomisine Etkilerinin Makroekonomik Değişkenler Üzerinden Değerlendirilmesi. *Tourism Economics, Management and Policy Research (TEMAPOR)*, 2(2), 66-78.

Tiryakioğlu, M. (2021). Türkiye’de yeşil işlerin politik ekonomisi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 16(62), 1022-1038.

TEORİK YÖNLERİYLE İKTİSADİ GELİŞMELER

YAZ Yayınları
M.İhtisas OSB Mah. 4A Cad. No:3/3
İscehisar / AFYONKARAHİSAR
Tel : (0 531) 880 92 99
yazyayinlari@gmail.com • www.yazyayinlari.com

ISBN: 978-625-6524-78-1

